

TIRANË 2023

**FAKULTETI I SHKENCAVE MJEKËSORE TEKNIKE
DEPARTAMENTI I LËNDËVE PARAKLINIKE**

**SUKSESI I NËNAVE AUTORITARE TEK
FËMIJËT ME ÇRREGULLIME TË AUTIZMIT**

Disertacion

Për marrjen e Gradës Shkencore

DOKTOR

Disertanti: Eliona Sula

Udhëheqës Shkencor: Prof. Asoc. Dr. Floreta Kurti

REPUBLIKA E SHQIPËRISË
UNIVERSITETI I MJEKËSISË TIRANË
FAKULTETI I SHKENCAVE MJEKËSORE TEKNIKE

DISERTACION

I PARAQITUR NGA

Znj. Eliona SULA

PËR MARRJEN E GRADËS SHKENCORE

DOKTOR

**TEMA: “SUKSESI I NËNAVE AUTORITARE TEK FËMIJËT
ME ÇRREGULLIME TË AUTIZMIT”**

MBROHET NË DATË: ...../..... PARA JURISË:

1. ....KRYETAR
2. ....ANËTAR (OPONENT)
3. ....ANËTAR (OPONENT)
4. ....ANËTAR
5. ....ANËTAR

Parathënie

Fëmijët autikë manifestojnë “kushte të shumëllojshme që ndërhyjnë në proceset komunikuese-relative, duke krijuar forma të ndryshme komunikimi dhe përpunimi të informacionit”, gjë që i vendos ata në një disavantazh të dukshëm social. Kuptimi gjithëpërfshirës i kësaj gjendje, nënkupton të kuptuarit e kontekstit në të cilin ata ndërveprojnë, “përvojat që kanë në jetën e tyre dhe kryesisht, mbështetjen që ata kanë për të kapërcyer, vështirësitë e këtyre përvojave dhe modelet edukative, të cilave u nënshtrohen”. Kjo mbështetje dhe qëndrim i afërt ndaj personave autik, ka një vlerë të madhe, jo vetëm për ta, por për të gjithë mjedisin e tyre familjar.

Në mjedisin e personave autikë zhvillohen dhe janë shumë të rëndësishme proceset e afrimit dhe të shoqërimit familjar, sepse personat autikë shfaqin kushte të shumëllojshme, për të cilat afrimi dhe shoqërimi i familjes është transhendent. Megjithatë, afrimiteti me familjen dhe stili i prindërimit adekuat është tejmase i nevojshëm për individët me autizëm. Autoriteti, përgjegjësia, dashuria, respekti, vlerësimi i shprehur ndaj fëmijës, janë shumë të rëndësishme në zhvillimin e mëtejshëm të tij/saj. Kjo për arsye se nëpërmjet stilit të prindërimit, prindi i mëson fëmijës rregullat, strukturën, limitet, e ndihmon të zhvillojë aftësitë gjuhësore, komunikimin, përdorimin e një game të gjerë fjalësh, komunikimin joverbal, e ndihmon të zhvillojë aftësitë sociale dhe emocionale.

Shpresojmë që ky studim të japë ndihmesën e tij në vlerësimin dhe përmirësimin e stilit të prindërimit për fëmijët autike në vendin tonë, duke ndikuar kështu në zhvillimin dhe përmirësimin e komunikimit, aftësive socio-emocionale tek këta fëmijë.

Falënderim

Falënderoj udhëheqësin shkencor

Prof. Asoc. Dr. Floreta Kurti për ndihmën

në të gjitha etapat e studimit.

Falënderoj familjen time,

për mbështetjen dhe kurajon,

për të përfunduar me sukses këtë projekt shkencor.

Shkurtesa

ASD	Autism Spectrum Disorede
AS	Asperger's Syndrome
DSM	Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders
PSDQ	The Parenting Style and Dimension Questionnaire
OBSH	Organizata Botërore e Shendetësisë
CDC	Qendra për Kontrollin dhe Parandalimin e Sëmundjeve
PCA	Analiza e komponentit kryesor
SES	Socio-economic status
HVA	Acidit Homovalinik
KMO	Kaiser-Meier-Olkin
M	Mesatare
SD	Standard Deviation

Përmbajtja

KAPITULLI 1	13
HYRJA	13
1.1 Sfondi i problemit	13
1.2 Rëndësia e studimit	14
1.3 Qëllimi dhe objektivat e studimit.....	14
Objektivat e studimit.....	14
1.4 Pyetjet kërkimore dhe hipotezat	14
KAPITULLI 2.....	15
RISHIKIMI I LITERATURËS	15
2.1 Përkufizimi i stileve të prindërimit	15
2.1.1 Stili autoritar.....	16
2.1.2 Stili lejues.....	16
2.1.3 Stili autoritativ	16
2.2 Teoria e Eleanor Maccoby	16
2.2.1 Stili i prindërimit lejues ose tolerant.....	17
2.2.2 Stili i prindërimit asertiv ose demokratik	17
2.3 Modeli dydimensional i stileve të prindërimit sipas Martin dhe Maccoby.....	17
2.3.1 Stili autoritativ-reciprok.....	17
2.3.2 Stili autoritar-totalitar	18
2.3.3 Lejues-tolerant.....	18
2.3.4 Lejues-neglizhues	18
2.4 Perceptimi i stileve të prindërimit.....	18
2.4.1 Refuzimi dhe kontrolli	19
2.4.2 Ngrohtësia emocionale	19
2.4.3 Mbimbrotjtja.....	19
2.4.4 Favoritizmi	19
2.5 Teoria e Steinberg mbi stilet e prindërimit.....	20
2.6 Karakteristikat e fëmijëve	21
2.6.1 Stili autoritar.....	21
2.6.2 Stili lejues.....	21
2.6.3 Stili autoritativ	21
2.6.4 Stili neglizhues	21
2.7 Aftësitë sociale.....	21
2.8 Autizmi.....	24
2.8.1 Përkufizimi.....	25
2.8.2 Etiologjia dhe prevalenca.....	26
2.8.3 Diagnostikimi	29
2.8.3.1 DIMENSIONI SHOQËROR	30
2.8.3.2 DIMENSIONI I KOMUNIKIMIT DHE GJUHËS	31
2.8.3.3 DIMENSIONI I PARASHIKIMIT /FLEKSIBILITETIT	31

2.8.3.4 DIMENSIONI I SIMBOLIKËS	32
2.8.4 Autizëm me mungesë komunikimi	33
2.8.5 Komunikimi dhe gjuha tek fëmijët autikë me mungesë komunikimi	34
2.8.5.1 Komunikimi paralinguistik	34
2.8.5.2 Komunikimi kinezik	35
2.8.5.3 Komunikimi proksimik	36
2.8.5.4 Komunikimi kronik	36
2.8.5.5 Komunikimi diakritik	37
2.8.6 Komunikimi joverbal i shprehjes së emocioneve.....	38
2.9 Teoria e Winnicott dhe autizmi	39
2.9.1 Rritja dhe zhvillimi	39
2.9.2 Roli i nënës në zhvillimin e psikikës së fëmijës	41
2.9.3 Mungesa e nënës në zhvillimin psikik të fëmijës	42
2.9.4 Shqetësimi dhe mbështetja e ofruar prej nënës.....	43
2.10 Teoria e mendjes dhe autizmi	45
2.11 Teoria e koherencës qendrore	45
2.12 Teoria e “trurit jashtëzakonisht mashkullor”	46
2.13 Teoria e funksioneve ekzekutive	46
2.14 Teoria e ndërsjektivitetit	47
KAPITULLI 3.....	48
METODOLOGJIA	48
3.1 Qëllimi i studimit	48
3.2 Objektivat e studimit	48
3.3 Pyetjet kërkimore dhe hipotezat	48
3.4 Dizajni i studimit	49
3.5 Kampioni	50
3.6 Instrumentat	50
3.7 Vlefshmëria	52
3.8 Besueshmëria	55
3.9 Metoda e mbledhjes së të dhënave.....	59
4.0 PROCEDURA	67
4.1 Metodologjia e analizës statistikore.....	68
KAPITULLI 4.....	69
REZULTATET	69
KAPITULLI 5.....	108
DISKUTIM.....	108
KAPITULLI 6.....	112
PËRFUNDIME	112
SHTOJCA.....	114
BIBLIOGRAFIA.....	120

Lista e tabelave

Tabela 4. 1 Karakteristikat socio-demografike nënave të fëmijëve autike.....	69
Tabela 4. 2 Stilet e prindërimit	72
Tabela 4. 3 Pikëzimi sipas nënshkallëve të stileve të prindërimit	73
Tabela 4. 4 Korrelacioni i moshës së nënës me nënshkallët e stilit të prindërimit	77
Tabela 4. 5 Korrelacioni i moshës së fëmijëve me nënshkallët e stilit të prindërimit	78
Tabela 4. 6 Nivelet e aftësive sociale të fëmijët me autizëm për shkallën totale	79
Tabela 4. 7 Nivelet e aftësive të para bazë	79
Tabela 4. 8. Nivelet e aftësive të avancuara	79
Tabela 4. 9 Nivelet e aftësive që lidhen me ndjenjat	80
Tabela 4. 10 Nivelet e aftësive alternative ndaj agresionit	80
Tabela 4. 11 Nivelet e aftësive për të përballuar stresin.....	80
Tabela 4. 12 Nivelet e aftësive të planifikimit	81
Tabela 4. 13Krahasimi i stilit të prindërimit dhe nivelet e aftësive sociale tek fëmijët me autizëm.....	83
Tabela 4. 14Testi i normalitetit Kolmogorov-Smirnov	84
Tabela 4. 15 Pikezimi i nënshkallëve të aftësive sociale për totalin e fëmijëve	84
Tabela 4. 16 Pikezimi i nënshkallëve të aftësive sociale të fëmijëve sipas grupmoshës ..	85
Tabela 4. 17 Korrelacioni ndërmjet stileve të prindërimit dhe aftësive sociale të fëmijët me autizëm për shkallën totale.....	91
Tabela 4. 18 Korrelacioni i stileve të prindërimit me shkallën e aftësive sociale.....	92
Tabela 4. 19 Korrelacioni i stilit autoritativ të prindërimit dhe niveleve aftësive sociale.	93
Tabela 4. 20 Korrelacioni i stilit të prindërimit autoritar dhe niveleve të aftësive sociale	93
Tabela 4. 21Korrelacioni i stilit lejues të prindërimit dhe niveleve të aftësive sociale.....	94
Tabela 4. 22Korrelacioni i stilit të prindërimit neglizhues dhe niveleve të aftësive sociale	94
Tabela 4. 23 Korrelacioni i stilit të përzier prindëror dhe niveleve të aftësive sociale	95

Lista e figurave

Figura 4. 1 Karakteristikat sociodemorafike të nënave	70
Figura 4. 2 Shpërndarja e fëmijëve sipas grupmoshës	71
Figura 4. 3 Frekuenca e stileve të prindërimit	72
Figura 4. 4 Krahasimi i pikëzimit sipas nënshkallëve të stileve të prindërimit	73
Figura 4. 5 Krahasimi i pikëzimit të nënshkallëve të stileve të prindërimit sipas vendbanimit	74
Figura 4. 6 Krahasimi i pikëzimit të nënshkallëve të stileve të prindërimit sipas nivelit arsimor	75
Figura 4. 7 Krahasimi i pikezimit të nënshkallëve sipas nivelit ekonomik	76
Figura 4. 8 Korrelacioni i moshës së nënës me nënshkallët e stilit të prindërimit	77
Figura 4. 9 Korrelacioni i moshës së fëmijëve me nënshkallët e stilit të prindërimit	78
Figura 4. 10 Frekuenca e defiçitit dhe arritjes sipas nënshkallëve dhe shkallës totale të aftësive sociale	82
Figura 4. 11 Krahasimi i stilit të prindërimit dhe nivelet e aftësive sociale tek fëmijët me autizëm.....	83
Figura 4. 12 Pikëzimi i nënshkallëve të aftësive sociale për totalin e fëmijëve	85
Figura 4. 13 Pikëzimi i nënshkallëve të aftësive sociale të fëmijëve sipas grupmoshës...86	
Figura 4. 14 Niveli i shkallës totale të aftësive sociale sipas stilit autoritar dhe autoritativ dhe grupmoshës.....	87
Figura 4. 15 Pikëzimi i nënshkallëve të aftësive sociale të fëmijëve sipas grupmoshës dhe sipas stilit autoritar	88
Figura 4. 16 Pikëzimi i nënshkallëve të aftësive sociale të fëmijëve sipas grupmoshës sipas stilit autoritativ	88
Figura 4. 17 Niveli i stresit tek prindërit	89
Figura 4. 18 Niveli i stresit sipas ashpërsisë së ASD	89
Figura 4. 19 Niveli i stresit sipas stilit të prindërimit	90
Figura 4. 20 Korrelacioni ndërmjet stileve të prindërimit dhe aftësive sociale te fëmijët me autizëm. Shkalla totale.	91
Figura 4. 21 Korrelacioni i llojeve të stileve të prindërimit dhe nivelit të aftësive sociale të fëmijëve.....	92
Figura 4. 22 A keni rregulla që fëmija juaj duhet të ndjekë gjatë ditës?.....	96
Figura 4. 23 Nese Po, ku janë të shfaqura?.....	96
Figura 4. 24 Çfarë rregullash shtëpiake prisni që ai/ajo të ndjekë?	97
Figura 4. 25 Sa mirë funksionon kjo sjellje me fëmijën tuaj?	98
Figura 4. 26 A ka fëmija juaj punë ose përgjegjësi të rregullta që ai ose ajo pritet të bëjë çdo ditë ose çdo javë?.....	98
Figura 4. 27 Shpërblimi nëse i bën?.....	99
Figura 4. 28 Pasojat nëse nuk i bën?	99

Figura 4. 29 Sa mirë funksionon kjo sjellje me fëmijën tuaj?	100
Figura 4. 30 Cilat sjellje rezultojnë në dhënien e reagimeve korigjuese, qortimit ose bërthitjes ndaj fëmijës tuaj?	101
Figura 4. 31 Sa shpesh e korigjoni, bërtisni apo qëlloni fëmijën?.....	101
Figura 4. 32 Sa mirë funksionon kjo sjellje me fëmijën tuaj?	102
Figura 4. 33 Cilat sjellje çojnë në heqje të privilegjit nëse fëmija sillet keq?	102
Figura 4. 34 Sa shpesh ja hiqni privilegjet?.....	103
Figura 4. 35 Sa mirë funksionon kjo sjellje me fëmijën tuaj?	103
Figura 4. 36 Çfarë merr ai/ajo si shpërblim, dhe/ose privilegj?.....	104
Figura 4. 37 E fiton shpërblimin shpesh fëmija juaj?	104
Figura 4. 38 A humbet fëmija juaj një shpërblim për sjellje te keqe?.....	105
Figura 4. 39 Sa mirë funksionon kjo qasje me fëmijën tuaj?	105
Figura 4. 40 Brenda një dite, sa kohë ka kaluar fëmija juaj me prindin në shtëpi?	106
Figura 4. 41 Sa përqind të kohës e dini se ku ndodhet fëmija juaj kur ai/ajo është larg mbikëqyrjes suaj të drejtpërdrejtë?	106
Figura 4. 42 Sa përqind të miqve të fëmijës suaj i njihni mirë?	107

Abstrakt

Hyrje: Autizmi është një çrregullim, i cili prek aftësitë njohëse dhe sociale, që ka implikime të rënda në aftësinë e individit të prekur, për të bërë një jetë produktive dhe të pavarur. Rritja alarmante e incidencës së ASD në dekadën e fundit, sugjeron ndërkohë; që faktorët gjenetikë janë kontribues; shkaktarët mjedisorë gjithashtu duhet të luajnë një rol vendimtar.

Qëllimi: Të nxjerrë në pah ndikimin dhe impaktin që ka stili i prindërimit tek fëmijët me autizëm, duke ndikuar kështu në zhvillimin dhe përmirësimin e komunikimit, aftësive socio-emocionale dhe arritjeve akademike.

Materiali dhe metoda: Studimi u krye gjatë periudhës 2013 - 2017. Në studim u përfshinë 168 fëmijë me spektrin e autizmit, nga Qendra për mbështetje dhe integrimin e fëmijëve me çrregullime të zhvillimit “Ecim Së Bashku”, në Tiranë dhe në Durrës. Fëmijët janë të moshës nga 3 vjeç deri 10 vjeç. Fëmijët janë si nga zona urbane ashtu edhe nga zona rurale. Në studim janë përfshirë gjithashtu edhe nënat e fëmijëve.

Rezultate: Në studim mbizotëron stili autoritativ i prindërimit 55.4%, ndjekur nga 26.2% një stil autoritar (26.2), i përzier (9.5%), një stil lejues (5.4%) dhe një stil prindërimi neglizhues (3.6%). Në total në stilet e prindërimit paraqesin një nivel të deficiteve të aftësive sociale prej 78%, ndërsa 22% kanë përvetësuar aftësitë sociale. Me rritjen e moshës së fëmijës dhe zhvillimin e aftësive bazë dominon stilit autoritativ sepse me rritjen e moshës edhe fëmijët kuptojnë më tepër dhe prindërit frenohen më tepër për ti qortuar ashpër apo mbajtur me forcë.

Stili autoritar i prindërimit u përdor nga nënat me fëmijë me çrregullime të spektrit të autizmit në formë të rëndë. Nënat raportuan nivel të lartë të stresi kur përballëshin me kontrollimin e sjelljeve vetë dëmtuese të fëmijëve të tyre duke përdorur stil prindërimi autoritar.

Arritjet më të mëdha janë për nënshkallën autoritative me 30.1% ($p=0.05$). U gjet korrelacion sinjifikant pozitiv i shkallës së aftësive të fëmijëve me stilin autoritativ dhe korrelacion negative me stilin autoritar.

Përfundime: Stili autoritativ i prindërimit, përmirëson komunikimin dhe rrit aftësitë socio-emocionale dhe arritjeve akademike të fëmijëve me autizëm.

Fjalë kyç: Stili i prindërimit, stres, aftësi sociale, fëmijë, autizëm

KAPITULLI 1

HYRJA

1.1 Sfondi i problemit

Autizmi ka krijuar polemika dhe kontradikta në mjedisin shkencor që nga mesi i shekullit të kaluar (Sulo, 2022). Deri në fund të shekullit të 20-të, ai quhej autizëm infantil i parakohshëm (Kanner 1943). Aktualisht, DSM-5 (American Psychiatric Association 2013) e konsideron autizmin si një nga çrregullimet e zhvillimit neurologjik të pranishëm në subjekte me manifestime të sjelljes dhe njohëse në shkallë të ndryshme, ndërsa Klasifikimi Statistikor Ndërkombëtar i Sëmundjeve dhe Problemeve Shëndetësore të Lidhura e konsideron atë si një nga çrregullimet e përhapura të zhvillimit (Nano, 2017).

Fëmijët autikë manifestojnë “kushte të shumëllojshme që ndërhyjnë në proceset komunikuese-relative, duke krijuar forma të ndryshme komunikimi dhe përpunimi të informacionit”, gjë që i vendos ata në një disavantazh të dukshëm social. Kuptimi gjithëpërfshirës i kësaj gjendje nënkupton të kuptuarit e kontekstit në të cilin ata ndërveprojnë, “përvojat që kanë në jetën e tyre dhe, kryesisht, mbështetjen që ata kanë për të kapërcyer vështirësitë e këtyre përvojave dhe modelet edukative të cilave u nënshtohen”. Kjo mbështetje dhe qëndrim i afërt ndaj personave autik ka një vlerë të madhe, jo vetëm për ta, por për të gjithë mjedisin e tyre familjar.

Në mjedisin e personave autikë zhvillohen dhe janë shumë të rëndësishme proceset e afrimit dhe të shoqërimit familjar, sepse personat autikë shfaqin kushte të shumëllojshme, për të cilat afrimi dhe shoqërimi i familjes është transhendental. Megjithatë, është afrimiteti me familjen dhe stili i prindërimit adekuat është tejmase i nevojshëm për individët me autizëm. Autoriteti, përgjegjësia, dashuria, respekti, vlerësimi i shprehur ndaj fëmijës janë shumë të rëndësishme në zhvillimin e mëtejshëm të tij/saj. Kjo për arsye se nëpërmjet stilit të prindërimit, prindi i mëson fëmijës rregullat, strukturën, limitet, e ndihmon të zhvillojë aftësitë gjuhësore, komunikimin, përdorimin e një game të gjerë fjalësh, komunikimin joverbal, e ndihmon të zhvillojë aftësitë sociale dhe emocionale.

Por kjo është një marrëdhënie didaktike, fëmija ndikon prindin dhe prindi ndikon tek fëmija. Në këtë kontekst stili i prindërimit modelon sjelljen e fëmijës, duke i treguar pritshmëritë që ka prej tij, por nga ana tjetër prindërit mund të dekurajohen në varësi të llojit dhe tipareve të autizmit që ka fëmija. Prindi përpiket vazhdimisht në të gjitha mënyrat dhe pret që fëmija të reagojë, por nuk reagon dhe kjo gjendje e lodh duke hequr dorë nga ndërveprimi me fëmijën. Herë-herë mund të shikojmë prindër të tjerë me fëmijët e tyre dhe mund të mendojë “Çfarë problemi ka fëmija im?”. Kjo sepse prindi nuk e ka informacionin e nevojshëm, ndoshta e di me anë të atij instiktit prindëror që fëmija ka

diçka (një problematikë të caktuar), ndoshta aludon, kërkon informacion për ta kuptuar fëmijën dhe mund ta mohojë realitetin duke thënë që kjo është vecse një fazë.

1.2 Rëndësia e studimit

Rëndësia e këtij studimi konsiston në të kuptuarin e stileve të prindërimit, thelbit dhe ndikimit që ato kanë mbi fëmijën, duke formësuar dhe brumosur sjelljen e tij. Nga ana tjetër, është e rëndësishme të kuptohet se cili prej stileve të prindërimit është më i suksesshmi me fëmijët me autizëm. Duke njohur karakteristikat, simptomat dhe tiparet e fëmijëve me autizëm, këta fëmijë kanë nevojë për njëfarë strukture, rregulli, rutine; për të mësuar dhe zhvilluar aftësi të caktuara.

1.3 Qëllimi dhe objektivat e studimit

Qëllimi i këtij studimi është të nxjerrë në pah ndikimin dhe impaktin që ka stili i prindërimit tek fëmijët me autizëm, duke ndikuar kështu në zhvillimin dhe përmirësimin e komunikimit, aftësive socio-emocionale dhe arritjeve akademike.

Objektivat e studimit

1. Të paraqesë teori të ndryshme përsa i përket stileve të prindërimit
2. Të paraqesë etiologjinë, prevalencën, diagnostikimin, simptomat dhe teori të ndryshme në lidhje me autizmin.
3. Të klasifikojë dhe përshkruajë deficitet sipas fushave të caktuara të fëmijëve me autizëm.
4. Të kuptojë e stileve të prindërimit dhe ndikimin që ato kanë mbi fëmijën me autizëm
5. Të masë nivelin e stresit te nënat e fëmijëve me autizëm.

1.4 Pyetjet kërkimore dhe hipotezat

1. Cili prej stileve të prindërimit është më i suksesshëm në lidhje me fëmijët autik?

KAPITULLI 2

RISHIKIMI I LITERATURËS

2.1 Përkufizimi i stileve të prindërimit

Me kalimin e kohës, stileve të prindërimit i është kushtuar më shumë rëndësi, derisa tashmë është bërë një fjalë e përdorur në specializime të ndryshme si: Sociologji, Psikologji dhe Pedagogji. Pavarësisht kësaj, studimet e stileve të prindërimit të prindërve përfaqësohen nga ndryshimet terminologjike që ndodhin si rezultat i modifikimeve kulturore dhe sociale gjatë viteve (Morales, 2014). Morales (2014) argumenton se është procesi me të cilin, gjatë viteve të para të jetës, prindërit kontribuojnë në formimin fizik dhe spiritual të foshnjave, ku faza e parë është thelbësore për konfigurimin e emocioneve dhe personalitetit të tyre. Sipas Capano et al (2010), është një term që përdoret gjerësisht në kërkimet mbi efektet e socializimit të familjes në kompetencën e fëmijëve dhe adoleshentëve. Sipas Huta (2012), e para që e përdori këtë koncept ishte Diana Baumrind në 1968 i njëjti që u riformulua më vonë nga disa autorë. Timpano et al (2010) thekson se ato janë sjellje të kryera nga prindërit ndaj fëmijëve të tyre. Aktualisht, kur sjelljet kanë stabilitet dhe qëndrueshmëri, i referohet me termin “stili”, pavarësisht kohës, mund të ketë modifikime për shkak të zhvillimit evolutiv të fëmijëve dhe/ose moshës (Climent, 2009).

Salirrosas dhe Saavedra (2014) pohojnë se stilet e prindërimit janë thelbësore për rritjen ose kufizojnë mjetet dhe burimet psikologjike për t'u përballur me rrethana të ndryshme transhendentale që lindin më vonë. Ai i referohet stileve të prindërimit për një grup sjelljesh të ekzekutuara nga prindërit që janë relevante sepse ata janë të përkushtuar të mbrojnë fëmijët e tyre dhe të kujdesen për ta gjatë fazës së fëmijërisë deri në adoleshencë. (Salirrosas dhe Saavedra, 2014) Rrjedhimisht, prindërit transmetojnë bindje, mençuri, vlera, role, qëndrime dhe zakone, të cilat kalojnë nga një brez në tjetrin. Dashuria, dialogu dhe komunikimi është niveli i mbështetjes dhe vlerësimit të dukshëm për fëmijët, niveli i lartë ose i ulët i komunikimit midis fëmijëve dhe prindërve (Vega, 2006).

Po kështu, Darling dhe Steinberg (1993) theksojnë se është e mundur që në stilin e edukimit prindëror të ekzistojnë mënyra të ndryshme të karakteristikave të fëmijëve, të cilat transmetojnë dhe prodhojnë një gjendje emocionale të shëndetshme ose të dëmshme në varësi të mënyrës se si prindi kryen, ekzekuton sjelljen e tij. Po kështu, ata e kuptojnë sjelljen me të cilën prindërit kërkojnë përmbushjen e disa detyrimeve, si një model tjetër sjelljeje, qofshin këto modifikime në zë, gjeste dhe emocione.

Diana Baumrind (1966) vlerëson se ekzistojnë tri stile të socializimit, të cilat janë stili autoritar, lejues dhe autoritativ, këto janë përshkruar më poshtë.

2.1.1 Stili autoritar

Është kur prindërit nuk marrin parasysh dëshirat, kërkesat dhe nevojat e fëmijëve të tyre. Ndaj kryejnë një monitorim të ashpër dhe kufizues, me detyrim normal. Po kështu, përdoret frikësimi, privimi i vazhdueshëm dhe korigjimet e përsëritura fizike. Komunikimi është vertikal pasi prindërit janë ata që duhet të informojnë për dispozitat e tyre pa marrë parasysh mendimin e fëmijëve, duke shprehur mosinteresim për arritjet dhe iniciativat e fëmijëve (Henao, Ramírez, Ramírez, 2007). Prindërit me këtë stil bëjnë përpjekje të mëdha për të ndërhyrë në sjelljen dhe mënyrat e të qenurit të pasardhësve të tyre sipas mënyrave të paravendosura tashmë. Ata kufizojnë autonominë e fëmijëve të tyre, vlerësojnë shumë që janë të bindur, por përdorin refuzimin si ndëshkim, si dhe rendin e ruajtjes dhe traditës (Torío, Peña dhe Rodríguez, 2008).

2.1.2 Stili lejues

Nuk kërkon respektim të rregullave, zbaton pak dënime, duke shmangur kështu kontrollin. Prindërit janë shumë mospërfillës dhe priren të pranojnë që fëmija i tyre është impulsiv. Komunikimi karakterizohet nga pak efektivitet, kjo për faktin se arsyetimi dhe synimet e fëmijëve nuk realizohen. Prindërit me këtë stil lejojnë shumë liri përse kohë që fëmija i tyre nuk është i ekspozuar ndaj rrezikut. Duhet theksuar se përballë sjelljeve dhe impulseve të fëmijës, prindërit pranojnë dhe janë përbutës. Kjo i bën ata të mos kenë autoritet apo kontroll. Ata nuk janë fleksibël përse i përket përgjegjësisë dhe pjekurisë gjatë ekzekutimit të detyrimeve të tyre. (Baumrind, 1966)

2.1.3 Stili autoritativ

2.2 Teoria e Eleanor Maccoby

Nga tipologjia e stileve të prindërimit të Baumrind-it, Maccoby ripërcakton stilet e prindërimit dhe shton një tjetër stil, neglizhues. Këta prindër tregojnë pak afeksion ndaj pasardhësve të tyre dhe përcaktojnë pak kufizime, pasi u japin fëmijëve të gjithë përgjegjësinë për të dhënë dashuri dhe gjëra materiale. Gjithashtu, ata fokusohen në nevojat e tyre, por pa marrë në konsideratë nevojat e fëmijës së tyre. Duhet theksuar se ky stil ka qenë i asociuar në çrregullimet e ndryshme të sjelljes në fëmijëri dhe adoleshencë.

2.2.1 Stili i prindërimit lejues ose tolerant

Peña (2011) pohon se prindërit lejues janë ata që japin dashuri të pakushtëzuar, ku fëmijët nuk kanë kufizime, u jepet shumë liri dhe drejtohen pak, fëmijët nuk kanë kufij, prindërit i pranojnë me dashuri dhe ngrohtësi, pavarësisht nga sjellja e të miturit, edhe nëse nuk është korrekte. Ata nuk pranojnë kritika për punën e tyre. Ky lloj stili “brumos” dhe formëson fëmijë rebelë dhe impulsivë, agresivë, të cilët e kanë të vështirë të përshtaten në shoqëri.

2.2.2 Stili i prindërimit asertiv ose demokratik

Peña (2011) thekson se prindërit demokratë janë ata që i mësojnë fëmijët e tyre të kujdesen për veten e tyre, i ndihmojnë, inkurajojnë dhe pranojnë ata, monitorojnë sjelljen e të miturit për të parë nëse rregullat respektohen dhe e përforcojnë atë, mbajnë komunikim të hapur; e gjithë kjo u lejon atyre të jenë prindër më të dashur, duke i udhëhequr me durim dhe pa ndëshkim. Këta prindër, duke pasur këtë stil prindërimi, respektojnë interesat, personalitetin dhe aftësitë e fëmijëve të tyre. Si rezultat, ata kanë fëmijë me vetëbesim të lartë, të cilët janë të aftë në shoqëri, të sigurt, kanë vetëkontroll dhe arrijnë performancë më të mirë në shkollë.

2.3 Modeli dydimensional i stileve të prindërimit sipas Martin dhe Maccoby

Garcia dhe de Guzman (2017) përshkruajnë dhe shpjegojnë një model dydimensional dhe shprehen se Maccoby dhe Martin u përpoqën të vlerësojnë stilet e prindërimit si një funksion i dy dimensioneve, të cilat ata i quajtën dashuri/komunikim (përgjegjshmëri) dhe kontroll/kërkesë (kërkues).

2.3.1 Stili autoritativ-reciprok

Sipas Garcia dhe de Guzman (2017), fëmijët kanë vetëbesim të lartë, besim, kompetencë sociale dhe vetëkontroll. Po kështu, ata kanë një vetë-koncept realist, koherent dhe

pozitiv dhe i përvetësojnë në mënyrë adekuate vlerat sociale dhe morale. Power (2013) tregojnë se ky lloj prindërisht kryejnë kontroll të arsyetuar dhe të vendosur, zbatojnë parimin e reciprocitetit, por kërkojnë që fëmijët të respektojnë të drejtat dhe detyrat e prindërve; prandaj, prindërit pranojnë përgjegjësinë e tyre dhe praktikojnë sipas rastit. Komunikimi është i hapur, kjo do të thotë se ka më pak intensitet të konflikteve prindër-fëmijë. Po kështu, prindërit ushtrojnë dhe pranojnë përgjegjësinë e tyre ashtu siç u përgjigjet atyre. Ky stil është i përqendruar tek pasardhësit.

2.3.2 Stili autoritar-totalitar

Woolfolk (2011) thekson se ky stil ka më pak efekte pozitive shoqërore se ai i mëparshmi. Kanë pak vetëkontroll, marrëdhënie shoqërore, janë të nënshtuar dhe kanë vetëbesim të ulët dhe ekziston mundësia që të paraqesin sjellje agresive dhe të kenë shumë ankth. Sipas Power (2013), në këtë stil ushtrohet kontroll i fortë prindëror dhe ndryshon për të qenë i rreptë kur mungon reciprociteti dhe komunikimi, duke lënë pak liri. Ekziston rreziku i ulët i devijimeve të sjelljes dhe kohëzgjatja e shkurtër e pasojave pozitive. Ky stil është i përqendruar te prindërit.

2.3.3 Lejues-tolerant

Fëmijët shfaqin gëzim, papjekuri, paaftësi për të kontrolluar impulset dhe nuk janë shumë këmbëngulës. Ata kanë vetëbesim dhe rezultate të larta të vetëbesimit. Power (2013) theksojnë se prindërit nuk ushtrojnë autoritet apo vendosin rregulla apo norma brenda dhe jashtë shtëpisë, dëshirat e fëmijëve pranohen lehtësisht, ata janë tolerantë dhe ndëshkimet janë të pakta. Woolfolk (2011) pohon se ata kanë një nivel të lartë komunikimi, afeksioni dhe dashurie. Karaj (2005) thekson se ekziston rreziku i devijimeve serioze të sjelljes.

2.3.4 Lejues-neglizhues

Ata shfaqin probleme me formimin e identitetit, vetëvlerësim të ulët, kanë një vetë-koncept negativ, nuk respektojnë rregullat, nuk janë shumë të ndjeshëm, janë të pambrojtur, u mungon vetëbesimi dhe përgjegjësia, janë të prirur për të përjetuar përvoja personale dhe konfliktet sociale. Woolfolk (2011) vë në dukje se në këtë rast prindërit tregojnë pak interes për të rritur fëmijët e tyre dhe u japin atyre pak afektivitet, si dhe kërkojnë pak prej tyre. Gjithashtu pohon se është e zakonshme që ata të paraqesin devijime serioze të sjelljes dhe ndryshime psikologjike.

2.4 Perceptimi i stileve të prindërimit

Kiran (2017) flet për një ndryshim rreth konceptit të perceptimit, ku gjejmë dy rryma mendimi: perceptimin e drejtpërdrejtë dhe të tërthortë. Ajo përmend edhe teorinë tjetër të perceptimit, atë indirekte dhe teorinë e përpunimit të informacionit. Contreras (2012) e përkufizon perceptimin si mënyrën në të cilën individit merr informacion nga mjedisi i tij. Po kështu, përmendet edhe përjasja ekologjike e perceptimit të James Gibson, e cila shpjegohet si zbulimi i informacionit që merret drejtpërdrejt nga shqisat dhe që shërben për të drejtuar sjelljen e tyre.

Perris, Jacobsson, Lindström, Von Knorring dhe Perris (1980) përmendin 14 mënyra të perceptimit të stileve të prindërimit. Kiran (2017) përmendin se këto lloje të edukimit

janë pjesë e shkallës EMBU (Egna Minnen Beträffande Uppfostran) që përfshijnë kujtimet e fëmijërisë së dikujt. Aluja et al (2006) tregojnë rreth 14 aspekteve të sjelljes prindërore të formuluar nga Perris et. al., nga kujtesa e sjelljes prindërore. Këto janë: abuzimi, shantazhi emocional, stimulimi, orientimi drejt rezultateve, favorizimi i individit ndaj vëllezërve dhe motrave, toleranca, afeksioni, intruzioni, mbimbrotja/mbiproteksioni, favorizimi i vëllezërve/motrave, refuzimi, ofendime/fyerje verbale, ndëshkimi dhe deprivimi.

Sipas Aluja et al. (2006) në vitet 1980, Arrindell, Emmelkamp, Brilman dhe Monsma vendosën që mënyra e përbashkët e praktikës prindërore e përfshirë në EMBU të përbëhet nga katër elementë të riprodhuar në gjuhë dhe vende të ndryshme si: ngrohtësia, refuzimi, mbimbrotja dhe favorizimi. Në ditët e sotme, këto dimensione të perceptimit të stileve të prindërimit na ndihmojnë të përmirësojmë prindërimin, kështu që marrëdhënia midis prindërimit, psikopatologjisë dhe varësive bëhet e rëndësishme.

2.4.1 Refuzimi dhe kontrolli

Ai përbëhet nga vrazhdësia e prindërve ndaj fëmijës, ndëshkimi, kritika, armiqësia fizike ose verbale, dimension i refuzimit (Aluja et al., 2006). Po kështu, Salirrosas dhe Saavedra (2014) e përkufizojnë këtë dimension si një dimension që paraqet sjellje ndëshkuese, agresion, përbuzje, shantazh emocional, pritshmëri të ngurta në lidhje me arritjet e fëmijës.

2.4.2 Ngrohtësia emocionale

Për Kiran (2017), aspektet fizike si përqafimet dhe puthjet përbëhen nga shkalla e ngrohtësisë emocionale ku ka kontakt trupor dhe verbal përmes gjuhës (komplimentet), shprehjeve të mbështetjes, pranimit, respektit, besimit, stimulimit nga prindërit, ngushëllimit përballë fatkeqësive dhe vlerësimit të mendimit të fëmijës. Ndërsa për Villegas et al. (2014) është se fëmijët duhet të ndihen të dashur, të respektuar dhe të mbështetur nga prindërit e tyre.

2.4.3 Mbimbrotja

Kjo shkallë përshkruan përpjekjen e prindërve për të menaxhuar sjelljen e fëmijës, ata paraqesin shumë shqetësime për atë që bëjnë dhe sigurinë e tyre, kërkesat për arritje në detyrat e kryera nga fëmija dhe shantazhin emocional, ankthin e mbivlerësuar prindëror, imponimin dhe bindjen ndaj rregullave strikte. Nga ana tjetër, përfshin një shkallë të lartë ndërhyrjeje dhe imponimi ndaj fëmijës, ku ka kufij të ngurtë të sjelljes, duke qenë kontroll i tepruar dhe mbrotje ndaj përvojave negative (Villegas et al., 2014).

2.4.4 Favoritizmi

Shkalla e Favoritizmit vlerëson trajtimin e favorizuar të prindërve ndaj një fëmije në krahasim me vëllezërit e motrat e tjerë. Është e rëndësishme të përmendet se ky dimension konsiston në ekzistencën e fëmijës së preferuar, ky dimension konsiderohet vetëm në disa vende (Villegas et al., 2014).

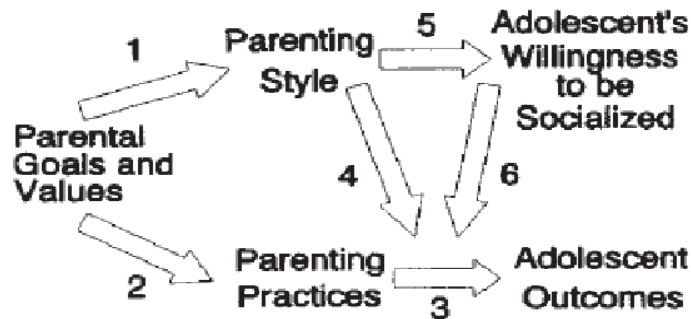
Rohde et al (2003) përmend rëndësinë që ndiejnë prindërit me fëmijët e tyre për të parë programet dhe filmat që u pëlqejnë, në mënyrë që të ketë komunikim më të rrjedhshëm në familje dhe të shmangët të mësuarit me imitim në aspektin e agresivitetit që më parë,

problemi i fëmijëve agresivë, ka ndodhur vetëm në zonat e marginalizuara, për shkak të familjeve jofunksionale. Megjithatë, sot kjo ndodh edhe tek fëmijët që vijnë nga shkolla të mira dhe familje të krijuara. Është e rëndësishme të përmendet se, aktualisht, çdo fëmijë ka televizorin, kompjuterin dhe lojërat e tij në dhomën e tij, prindërit e favorizojnë atë për të shmangur zënkat mes vëllezërve dhe motrave. Megjithatë, këto mjete shpërqëndruese po shkaktojnë shpërbërjen e familjes. Përveç kësaj, me globalizimin, fëmijët po përdorin në mënyrë të papërshtatshme internetin, i cili u krijua për të pasur më shumë informacion dhe komunikim. Po kështu, që të ketë një bashkim mes njerëzve që nuk janë të afërt.

Nga ana tjetër, Molina (2002) pohon se drejtori i Departamentit të Kërkimit të Sjelljes së Adoleshentëve në Universitetin e Stellenbosch, në Afrikën e Jugut, tregoi se adoleshentët ndjejnë pakënaqësi për të mos pasur marrëdhënie të qëndrueshme dhe pozitive, ndjenjën e përkatësisë, sigurisë, dashurisë, ushqim dhe veshmbathje. Për këtë arsye, prindërit kanë një rol themelor në edukimin dhe kujdesin e fëmijëve të tyre.

2.5 Teoria e Steinberg mbi stilet e prindërimit

Steinberg ka arritur të studiojë stilet e prindërimit në lidhje me përshtatjen e sjelljes tek adoleshentët. Për shkak të kësaj, lind shpërndarja që përfshin stilet e prindërimit autoritar, autoritar, lejues, tolerues, neglizhues dhe të përzier, të cilët, mund të gjenden në familjet me fëmijë që janë në fazën e adoleshencës. Kjo u përdor nga Steinberg për krijimin e Shkallës së Stileve të Prindërimit.

Prandaj, Steinberg (Merino dhe Arndt, 2004) ka zbuluar se gjatë fazës së adoleshencës njihen tre dimensione në stilet e prindërimit që mbështeten teorikisht dhe empirikisht:

Angazhimi: Njihet si niveli në të cilin adoleshenti intuit sjelljet e qasjes emocionale, afektivitetit dhe prirjes që vijnë nga prindërit e tyre.

Autonomi psikologjike: Niveli në të cilin prindërit përdorin taktika demokratike, jokufizuese dhe mbështesin veçantinë dhe autonominë tek fëmijët.

Monitorimi i sjelljes: Niveli në të cilin babai kuptohet si kontrollues ose mbikëqyrës i sjelljes së adoleshentëve.

2.6 Karakteristikat e fëmijëve

2.6.1 Stili autoritar

Paraqesin probleme ankthi dhe depresioni, kanë pakënaqësi ndaj prindërve, nuk i përvetësojnë rregullat por i kushtojnë vëmendje, epërsisë së vlerave hedoniste, kjo do të thotë se jetojnë për të shijuar kënaqësitë, duke u përpjekur të shmangin dhimbjen dhe të kenë një vetë-vlerësim më të ulët. Nga frika personi është i nënshtruar, ky stil i bën fëmijët të mos përvetësojnë normat shoqërore, por t'u përmbahen atyre. Duhet theksuar se Talib dhe Mohamad (2015) shpjegon se të rinjtë me këtë stil kanë pasiguri më të madhe, frikë dhe kanë një vetëkoncept të ulët në mjedisin familjar dhe shkollor.

2.6.2 Stili lejues

Fëmijët janë të respektueshëm dhe respektojnë normat shoqërore pasi kanë virtyte të ndryshme. Ata gjithashtu kanë vetëbesim. Ata kanë një vetëkoncept të lartë familjar dhe akademik. Në këtë stil, fëmijët marrin përforcim kur sjelljet e tyre janë të sakta, por kur nuk janë, prindërit i bëjnë ata të reflektojnë për sjelljen e tyre. Kjo mungesë presioni bën që fëmijët e tyre të përvetësojnë normat me kënaqësi më të madhe (Aponte, 2009).

2.6.3 Stili autoritativ

Ajo vendos karakteristika tek fëmijët pasi ata janë të zhvilluar shoqërisht, kanë respekt për vlerat njerëzore, vetëkoncept të lartë familjar, vetëbesim dhe vetëkontroll të lartë dhe performancë optimale akademike. Në këtë stil fëmijët i binden autoritetit; megjithatë, normat janë asimiluar pasi ekziston një komunikim që bazohet në justifikime, shpjegime dhe arsyttime. Sipas Sarwar (2016) fëmijët autoritar priren të shprehin më mirë konceptin e tyre për veten, shëndetin mendor, zhvillimin social dhe kapacitetin social.

2.6.4 Stili neglizhues

Duhet të theksohet se karakteristikat e fëmijëve janë këto: ata gënjejnë më shumë, sjellja e tyre është impulsive, priren të kenë frikë absurde, ankth, aftësi të dobëta sociale, probleme me drogën dhe alkoolin, tendenca për vetëvrasje, vetëbesim të ulët, mosbesim ndaj njerëz dhe arritje të ulëta akademike. Është e rëndësishme të theksohet se ky stil gjeneron rezultate negative tek fëmijët, të cilët mund të paraqesin varësi dhe sjellje agresive pasi prindërit nuk ju vendosin kufij lejueshmërie. Me sa duket, prindërit me këtë stil i udhëzojnë fëmijët të jenë vitalë dhe të gëzuar. Megjithatë, ata kanë nivele të ulëta përkurje, nivele të larta të sjelljes antisociale dhe sukses personal. Këta fëmijë nuk kanë ndjenja turpi para autoriteteve (Torío et al., 2008).

2.7 Aftësitë sociale

Ekzistojnë një sërë termash që lidhen me aftësitë sociale si: marrëdhëniet ndërpersonale, sjellja socio-ndërvepruese, sjellja ndërpersonale, aftësitë e shkëmbimit social, aftësitë e marrëdhënive ndërpersonale, aftësitë ndërpersonale, aftësitë sociale, shkëmbimet sociale, aftësitë e ndërveprimit social, ndër të tjera.

Ka konceptualizime dhe përkufizime të ndryshme rreth aftësive sociale. Ato janë parë si një kapacitet ku kryhet një sjellje shoqërore, duke qenë e favorshme si për të përfshirë,

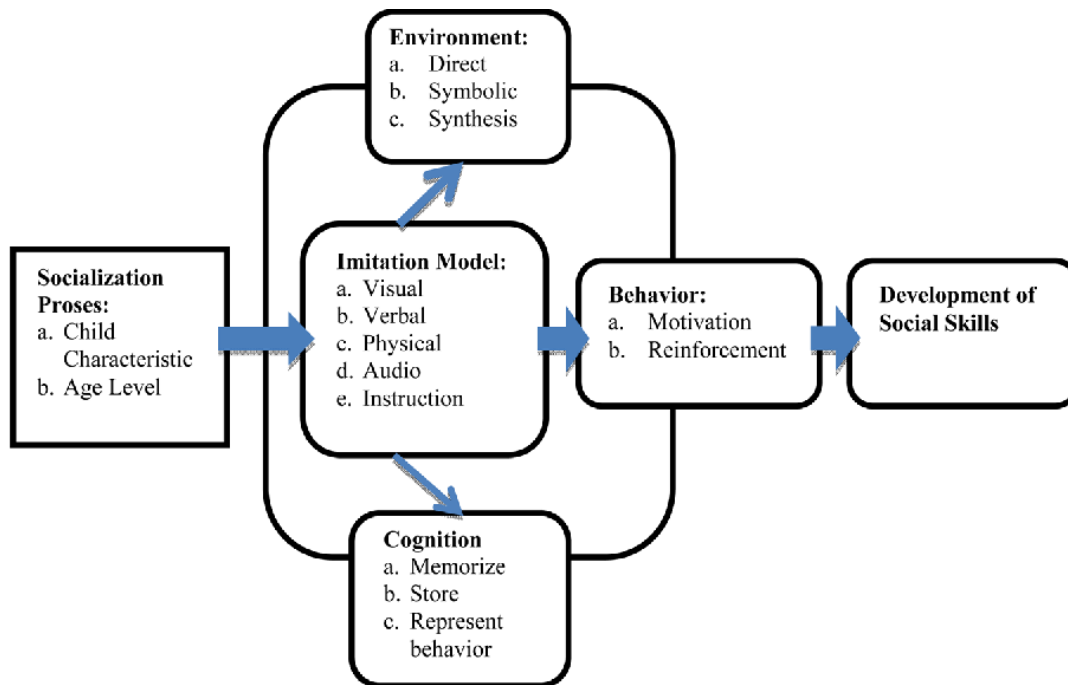
ashtu edhe për kapacitetet e veprimeve të mësuara, një sjellje shoqërore e aftë. Kështu, Campbell dhe Hansen (2010) thonë se aftësitë sociale janë një grup sjelljesh të emetuara nga njerëzit në një kontekst ndërpersonal, që shpreh mendimet, qëndrimet, ndjenjat ose të drejtat në një mënyrë të përshtatshme për situatën, duke respektuar ato sjellje të njerëzit e tjerë dhe zakonisht zgjidh situatën e afërt, shqetësimet e rrethanave duke reduktuar mundësinë që ato të lindin vështirësitë.

Davies dhe Stone mendojnë se aftësia sociale është një sjellje që favorizon individin sipas interesave të tij më parësore, pa mohuar të drejtat e të tjerëve, por duke ushtruar të drejtat personale, duke shprehur me lehtësi ndjenjat e ndershme ose duke mbrojtur veten pa ankth të papërshtatshëm. Termi kompetencë ose aftësi sociale përdoret për të treguar forma të ndryshme të sjelljeve të mësuara, ku përfshihen sjelljet joverbale dhe verbale, në këtë mënyrë ka rritje sociale.

Nga ana tjetër, Campbell dhe Hansen (2010) shprehet se është një grup sjelljesh që tashmë janë mësuar dhe i lejojnë personit të lidhet me mjedisin rrethues nëpërmjet opinionëve, dëshirave dhe ndjenjave. Është e rëndësishme të theksohet se Davies dhe Stone përcaktuan se aftësia sociale ose sjellja e sigurtë si një aftësi e formuar që personi përdor për të ndërlikur, këto manifestohen nga situatat, mjedisi dhe në varësi të njerëzve, ku ata kanë lloje të ndryshme situatash, rrethanash dhe sjelljesh brenda mjedisit.

Sipas Darling-Churchill et al (2015), treguan se karakteristikat themelore të aftësive sociale janë:

- i.** Është një veçori e individit.
- ii.** Mësohet aftësia e përgjigjes që duhet marrë.
- iii.** Është një cilësi e veçantë e individit dhe e situatës, jo e përgjithshme. Duhet të jetë në mjedisin kulturor të personit.
- iv.** Ai bazohet në cilësinë e një personi që zgjedh lirisht se si të veprojë në një situatë të caktuar.
- v.** Është një veçori e sjelljes efektive shoqërore dhe nuk dëmton.

Sjellja e aftësive sociale është ndarë në pjesën verbale dhe verbale. Pjesa joverbale përfshin: qartësinë, kohën e të folurit, shpejtësinë, tonin dhe përkuljen e të folurit, rrjedhshmërinë, timbrin, lëvizjet e kokës dhe disa komponentë parajohësorë si vonesa, zhurma, shprehja e fytyrës, buzëqeshjet, qëndrimi i trupit, gjestet, distanca, shikimi, zgjerimi i bebëzës së syve dhe pamjen personale. Pjesa verbale i referohet mesazhit tematik të asaj që personi përmend, elemente të komunikimit, brenda këtyre komponentëve përfshihen aspekte të tilla si elemente të caktuara të të folurit (Jurevičienė dhe Kaffemaniene, 2018).

Individi shmang dhe kërkon disa situata. Mënyra sesi ai zgjedh ngjarjet, duke vlerësuar në proceset e tij të dijes është pjesë e këtij dimensionit njohës dhe mënyra sesi ai i percepton ato, stimujt, situatat dhe varet nga proceset njohëse ose pritshmëritë e vetë-efikasitetit të perceptuar. Ata priren të presin për pjesën tjetër, duke i perceptuar si të pavlefshëm dhe i refuzojnë kur e konsiderojnë veten të paaftë dhe me mungesë vlerash personale, por kur e vlerësojnë veten si njerëz shumë të mirë, ata presin të miratohen nga të tjerët (Jurevičienė, Kaffemaniene, Ruškus, 2012).

Janë ato shenja trupore që ndodhin si aktivizim i sistemit nervor, i qarkullimit të gjakut, i frymëmarrjes dhe i tretjes etj (Jurevičienė, Kaffemaniene, Ruškus, 2012). Në përputhje me këtë, Jurevičienė dhe Kaffemaniene (2018) vë në dukje pjesën e hulumtimit mbi aftësitë sociale si variabla fiziologjike që kanë formuar si më poshtë: presionin e gjakut, rrahjet e zemrës, rrjedhjen e gjakut, përgjigjet elektrodermale dhe frymëmarrjen, (përçueshmëria e lëkurës) dhe përgjigjet elektromiografike (tension-relaksim muskolor).

Një model propozon që mungesa e aftësive sociale do të ishte një dështim për të mësuar komponentët joverbalë, verbalë dhe motorikë të sjelljes shoqërore kompetente. Individit i mungon diapazoni i sjelljes dhe/ose përdor përgjigje të papërshtatshme pasi nuk i ka mësuar ose i ka mësuar gabimisht. Nga ana tjetër, modeli i frenimit të përgjigjes parashtron se individi ka aftësitë e nevojshme në repertorin e tij, por se ata janë të

shtrembëruar ose të frenuar nga ankthi i kushtëzuar nga situatat sociale (Campbell & Hansen, 2010). Vlen të theksohet se pozicionet e mëvonshme kanë ngritur modelin e frenimit, në të cilin ai është një frenim për shkak të proceseve të ndryshme njohëse: besimeve irracionale, vetë-verbalizimeve negative, pritjeve, vetë-udhëzimeve joadekuate, vlerësimeve të shtrembëruara kognitive, standardeve perfeksioniste dhe vetë-kërkuese.

2.8 Autizmi

Sipas DSM IV (1994), kriteret diagnostike për çrregullimin autik bazohen në identifikimin e shtrembërimeve të zhvillimit: të tilla si vëmendja dhe perceptimi, të cilat përfshihen në zhvillimin e aftësive sociale dhe gjuhës. Gjithashtu, kriteret për çrregullimin autik përdoren në mënyrë operacionale. Diagnoza kërkon praninë e ndryshimeve cilësore në ndërveprimin dhe komunikimin social. Ai përfshin tre kategori të mëdha:

- Marrëdhënie jonormale reciproke shoqërore,
- Ndryshime në komunikim dhe lojë me imagjinatë,
- Kufizimi i gamës së aktiviteteve dhe interesave (stereotipe).

a.1. Për diagnozën e autizmit, duhet të plotësohen gjashtë ose më shumë manifestime të një sërë çrregullimesh (1) të marrëdhënies, (2) të komunikimit dhe (3) fleksibilitet. Plotësimi i të paktën dy elementeve të (1), një nga (2) dhe një nga (3).

Çrregullimi cilësor i marrëdhënieve, i shprehur në të paktën dy nga manifestimet e mëposhtme:

- ◆ Dëmtime të konsiderueshme në shumë sjellje të marrëdhënieve joverbale, si shikimi i syve, shprehja e fytyrës, qëndrimet e trupit dhe gjestet për të rregulluar ndërveprimin social.
- ◆ Pamundësia për të zhvilluar marrëdhënie me bashkëmoshatarët e duhur për nivelin e zhvillimit.
- ◆ Mungesa e sjelljeve spontane që synojnë ndarjen e kënaqësive, interesave ose arritjeve me njerëz të tjerë (të sjelljeve të drejtuarit me gisht ose të shfaqjes së objekteve me interes).
- ◆ Mungesa e reciprocitetit social ose emocional.

Çrregullime cilësore të komunikimit, të shprehura në të paktën një nga manifestimet e mëposhtme:

- Vonesa ose mungesa e plotë e zhvillimit të gjuhës gojore (që nuk synohet të kompensohet me mjete alternative të komunikimit, si gjestet ose mimika).
- Tek njerëzit me të folur adekuat, dëmtime të konsiderueshme në aftësinë për të nisur ose mbajtur biseda.
- Përdorimi stereotip ose i përsëritur i gjuhës, ose përdorimi i gjuhës idiosinkratike.
- Mungesa e lojës spontane dhe të larmishme të shtirjes ose lojërave imituese sociale të përshtatshme për nivelin e zhvillimit.

Modele kufizuese, të përsëritura dhe stereotipe të sjelljes, interesit ose aktivitetit, të shprehura në të paktën një nga manifestimet e mëposhtme:

- Shqetësim i tepruar për një fokus interesi të kufizuar dhe stereotip, jonormal në intensitetin ose përmbajtjen e tij.
- Aderim në dukje jo fleksibël ndaj rutinave ose ritualeve specifike dhe jofunksionale.
- Stereotipi motorike të përsëritura (dridhje duarsh, përdredhje gishtash, lëvizje komplekse të të gjithë trupit).
- Preokupim i vazhdueshëm me pjesë të objekteve.

a.2. Para moshës tre vjeçare, vonesat ose shqetësimet duhet të ndodhin në një nga tri fushat: (1) Ndërveprimi social, (2) Përdorimi komunikativ i gjuhës ose (3) Loja simbolike.

a.3. Çrregullimi nuk shpjegohet më mirë nga sindroma Rett ose çrregullimi shpërbërës i fëmijërisë.

Njerëzit me çrregullim autik, tregon DSM-IV, kanë një gamë të gjerë simptomash në sjelljen e tyre, të cilat përfshijnë hiperaktivitet, vëmendje shumë të shkurtër, impulsivitet, agresivitet, sjellje vetëdëmtuese dhe veçanërisht te fëmijët zemërim. Mund të ketë përgjigje të çuditshme ndaj stimujve ndijor. Për shembull, pragjet e larta të dhimbjes, mbindjeshmëria ndaj tingujve ose prekjes, reagimet e tepërta ndaj dritave dhe aromave, magjepsja me stimuj të caktuar. (DSM-IV, 1994)

2.8.1 Përkufizimi

Termi autizëm u përdor për herë të parë nga Eugenio Bleuler në 1906, për të përshkruar ndryshimet e “pacientëve psikiatrikë rreth të menduarit dhe humbjes së kontaktit me realitetin”. Më pas u përdor nga Kanner në 1943 për të grupuar karakteristikat e 11 fëmijëve me sjellje të paaftësisë për të vendosur kontakt të përshtatshëm afektiv, pamundësi për t'u lidhur me njerëzit e tjerë. Në fund të Luftës së Dytë Botërore, Hans Asperger (1944) e përshkroi sindromën për herë të parë nën emrin “psikopati autike në fëmijëri”, një hetim që u mor nga Lorna Wing (1981) dhe u botua në revistën “Psychological Medicine” nën titullin “Sindroma Asperger” (Beqiri, 2019).

Ka shumë përkufizime të autizmit, të cilët thonë se autizmi është një ndryshim në zhvillimin global të fëmijës që ndikon në gjuhën, njohjen dhe ndërveprimin social të tyre. Përkufizimet e tjera janë më përjashtuese dhe stigmatizuese. Nga ana tjetër, Nano (2017) nga një vizion më aktual dhe gjithëpërfshirës, shpjegon se autizmi është një grup kushtesh të shumëllojshme që ndërpresin proceset komunikuese-relacionale dhe çojnë në krijimin e mënyrave të ndryshme për të komunikuar dhe përpunuar informacionin, një “klasë e re e perceptimit shqisor, e cila përfshin disa modifikime në senso-perceptimin dhe që manifestohet gjithashtu në një ndryshim të theksuar në ndërgjegjësimin individual dhe shoqëror” (Nano, 2017).

2.8.2 Etiologjia dhe prevalenca

Në autizmin e fëmijërisë, përcaktimi i tij është kushtëzuar, thuajse vetëm, nga ekzistenca e atyre shenjave dhe simptomave karakteristike që ndikojnë thelbësisht në komunikimin, zhvillimin shoqëror dhe proceset njohëse, në mënyrë të veçantë dhe karakteristike, ku nuk ka aq rëndësi vonesa apo deficit, por shtrembërimi apo devijimi i thellë i zhvillimit, duke mbetur i fshehur etiologjia, shkaku themelor dhe mekanizmat patogjenë që sjell kjo sindromë. (Sauer et al, 2021)

Gjenetika

Autizmi ka një shkak gjenetik, megjithëse këta faktorë nuk janë të mjaftueshëm për të shpjeguar vetë problemin dhe, në të njëjtën kohë, transmetimi trashëgues përfshin një anomali konjitive që mund të shkaktojë autizëm, por nuk mund të kufizohet ekskluzivisht në këtë gjendje. Ky lloj studimi, ndonëse i vështirë për t'u kryer për shkak të prevalencës së ulët të çrregullimit dhe akoma më shumë, tek binjakët, është jashtëzakonisht interesant, pasi binjakët ndajnë të njëjtin mjedis intrauterin, kështu që përputhshmëria mund të pasqyrojë rrënjësisht trashëgiminë gjenetike, përveç dëmtimi gestacional ose infeksioni intrauterin, më pak i përputhshëm në rezultate. Shkaku i autizmit ka shumë të ngjarë të jetë një predispozitë gjenetike që ndikon në zhvillimin e trurit para lindjes. Shenjat dhe simptomat shfaqen gradualisht dhe mund të identifikohen plotësisht vetëm pas vitit të dytë të jetës. Autizmi vjen në shkallë të ndryshme, duke përfshirë një spektër të gjerë dhe mund të ndodhë me inteligjencë të lartë dhe të ulët (Blakemore dhe Frith, 2007).

Ndryshime kromozomike

Mund të pohojmë se sindroma e brishtë e kromozomit X nuk lidhet veçanërisht me autizmin e fëmijërisë, por me prapambetjen mendore, që shfaqet vetëm tek ata meshkuj autikë me një deficit të rëndë në funksionet njohëse. (Ruiz-Leyva, 2009).

Sëmundje infektive

Virusi i rubeolës, fruthit dhe lisë së dhenve tek nënat shtatzëna evidenton etiologjikisht lehtësimin e autizmit tek gratë shtatzëna (Leyva, 2009).

Sëmundje imunologjike

Autizmi i fëmijërisë mund të jetë një çrregullim autoimun (një çrregullim që ndodh kur trupi ngatërron qelizat e veta me substanca të huaja dhe i sulmon ato), pasi ka gjetur antitrupa në gjak në vendet e receptorëve të serotoninës, duke ndryshuar metabolizmin e tyre (Nano, 2017).

Ndryshime/sëmundje metabolike

Mungesa gjenetike e enzimës adenil suksinat liazë, e cila bën që purinat (komponimet që përmbajnë azot) të grumbullohen në trup dhe të prodhojnë, teorikisht, defektin bazë që shkakton autizmin (Sauer et al, 2021).

Disbalanca e neurotransmetuesve

Serotonina

Aktualisht është e pamundur të përcaktohet serotonina në tru, por duke qenë se ky neurotransmetues i trurit gjendet edhe në trombocitet e gjakut, puna është drejtuar drejt matjes së saj në gjak. Dihet se fëmijët normalë, në lindje, kanë nivele të larta të serotoninës në trombocitet e tyre, të cilat ulen gjatë gjithë jetës dhe stabilizohen në nivele të ulëta kur arrijnë moshën madhore. Megjithatë, një përqindje e lartë e autikëve (midis 30-40 për 100) nuk e arrijnë këtë ulje dhe mbeten në një gjendje hiperserotonemike gjatë gjithë jetës, siç ndodh te fëmijët që nuk janë autikë, por janë të vonuar rëndë (Marotta et al, 2020) kur krahasohen me kontrollet normale që përputhen me moshën dhe gjininë.

Dopamina

Ata zbuluan se përqendrimet e acidit homovalinik (HVA) të lëngut cerebrospinal ishin anormalisht më të larta tek fëmijët autikë, duke treguar një anomali në përdorimin e trurit të dopaminës. Të njëjtat rezultate janë marrë në HVA në urinë, duke rënë dakord se autizmi mund të shoqërohet me hiperaktivitet qendror dopaminergjik që prodhon shqetësim, stereotipi, vetë-stimulim, përgjigje të pamjaftueshme ndaj stimujve mjedisorë. Për këtë arsye, disa neuroleptikë (bllokues të receptorëve të dopaminës) reduktojnë ndjeshëm simptomat e sjelljes dhe lehtësojnë të mësuarit (Marotta et al, 2020).

Sistemi endogjen i opiateve

Izolimi i fëmijëve autikë, sjelljet vetëdëmtuese, aktivitetet vetë-stimuluese dhe anomalitë e tjera mund të rezultojnë nga një tepëri e opiateve të trurit (substancë natyrore, të ngjashme me opiumin, të prodhuara në tru). Studiuesit kanë filluar të studiojnë lidhjen midis opiateve dhe autizmit pasi kanë vërejtur se shumë simptoma, duke përfshirë pandjeshmërinë ndaj dhimbjes, tërheqjen sociale, nervozizmin, ndryshimet e humorit dhe sjelljet stereotipe, ndodhin gjithashtu te personat e varur nga opiumi, si dhe te pasardhësit e kafshëve që u jepen opiate gjatë shtatzënisë. (Leyva, 2009).

Anomalitë strukturore të trurit

Dëmtimi i trurit është dypalësh, duke prekur të dy hemisferat, qoftë organikisht ose funksionalisht, veçanërisht lobet frontale dhe të përkohshme dhe zonat e lidhura strukturore dhe funksionale që mund të përfshihen në sistemin limbik. Metabolizmi biokimik i zonave të caktuara të trurit në kuptimin që një dëmtim i trurit para, peri ose pas lindjes, si dhe një anomali biokimike neuronale mund të çojë në një ndryshim të ngjashëm funksional. (Nickl-Jockschat et al, 2012), duke përdorur teknika më të sakta, vini re se gjerësia e ventrikulit të tretë në trurin e fëmijëve me autizëm rritet me moshën. Kjo rritje në ventrikulat mund të tregojë atrofi të strukturave të tjera të trurit, veçanërisht duke sugjeruar një çrregullim progresiv të talamusit, hipotalamusit dhe trurit të mesëm që rrethojnë barkushen e tretë, duke paralajmëruar se përkeqësimi i këtyre strukturave të

trurit mund të shpjegojë pse disa autikë “fillojnë të kenë kriza epileptike ose humbasin aftësitë e tyre intelektuale apo motorike” kur të rriten. Një studim pilot i kryer mbi autizmin ka treguar se:

- Normat absolute të metabolizmit ishin më të larta tek njerëzit autikë sesa në grupet e kontrollit.
- Metabolizmi i lobeve të hemisferës së djathtë cerebrale ishte më i lartë tek të gjithë autikët. (Studimet aktuale të potencialeve të evokuara dëgjimore kanë treguar se shumica e njerëzve autikë përpunojnë gjuhën në hemisferën e djathtë dhe kanë ndryshuar dominimin e trurit, gjë që do të tregonte përpunim të dobët të gjuhës.
- Rrjedha rajonale e gjakut cerebral, përdorimi i oksigjenit dhe metabolizmi i glukozës ishin më të ulura në hemisferën e majtë, veçanërisht në zonën e përparme dhe meziale të lobeve fronto-temporale.
- Dhe lobet frontale dhe parietale kishin një metabolizëm më të ulët se vlerat mesatare të pjesës tjetër të trurit.

Normalisht, neuronet e të porsalindurit shtrihen për të lënë vend për qelizat gliale dhe dentritet. Ky proces me sa duket ndalon te personi autik, duke shkaktuar ndryshime në substratin biologjik të trurit. (Nickl-Jockschat et al, 2012).

Faktorët organik

Mosfunksionimi i sistemit nervor qendror mund t'i atribuohet një lezioni por, për L. Bender, do të ishte më shumë një vonesë maturimi me një model të çrregullimeve të sjelljes në të gjitha fushat e sistemit nervor qendror, karakteristikisht plastik për një nivel embrional (Nano, 2017).

OBSH (2019) raporton se, nga 160 fëmijë, mesatarisht një është me autizëm. Megjithatë, kjo prevalencë ndryshon sipas studimeve. Në vendet me të ardhura të ulëta dhe të mesme, prevalenca e autizmit është kryesisht e panjohur. Në gjysmë shekullin e fundit, prevalenca e autizmit në të gjithë Botën ka pasur tendencë të rritet, ndoshta sepse popullsia është bërë më e vetëdijshme për këtë problem të fëmijërisë, skenarët diagnostikues janë më të gjerë, ka gjithashtu mjete më të mira për diagnostikimin, sepse ka komunikim më të mirë (OBSH, 2019). Qendra për Kontrollin dhe Parandalimin e Sëmundjeve (CDC) thotë se autizmi “është 4 herë më i zakonshëm në mesin e djemve sesa vajzave, që shfaqet në të gjitha grupet racore, etnike dhe socio-ekonomike” (CDC 2020).

Nga të dhënat e paraqitura nga Sulo (2022) theksohet se në Shqipëri, po vërehet një tendencë rritëse e rasteve me autizëm, të cilët zënë 26% të fëmijëve me aftësi ndryshe ose aftësi të veçanta. Nga viti në vit vërehet një rritje e numrit të fëmijëve të diagnostikuar me autizëm me rreth 30-40% të rasteve me autizëm. Çdo vit evidentohen nga 300 raste me autizëm (Sulo, 2022). Vështirësia në diagnostikimin dhe trajtimin e këtyre fëmijëve, qëndron në faktin se prindërit ose e kuptojnë që fëmija ka diçka ose mendojnë që është thjesht një etapë apo fazë kalimtare. Një tjetër faktor është mentaliteti i prindërve, vështirësia për ta pranuar dhe mohimi i “diagnozës” së fëmijës. Në varësi të vendbanimit,

është edhe stigma apo ndikimi prej opinionit publik, të cilët paragjykojnë dhe stereotipizojnë fëmijët me nevoja të veçanta.

2.8.3 Diagnostikimi

Është një çrregullim zhvillimi që vazhdon gjatë gjithë jetës. Kjo sindromë bëhet e dukshme gjatë 30 muajve të parë të jetës dhe shkakton shkallë të ndryshme të ndryshimit të gjuhës dhe komunikimit, aftësive sociale dhe imagjinatës. Këto simptoma shoqërohen shpesh me sjellje “anormale”, të tilla si aktivitete dhe interesa të përsëritura dhe stereotipe, lëvizje lëkundëse dhe obsesione të pazakonta me objekte ose ngjarje të caktuara. Nga pikëpamja teorike, autizmi është një entitet specifik ose një formë skizofrenie ose prapambetje mendore. Nga pikëpamja praktike është e vështirë të vlerësohet nëse një fëmijë është autik apo vuan nga një shqetësim tjetër. Autizmi është një sindromë klinike, e pranishme që në muajt e parë të jetës, që përfshin ndryshime në sjellje, komunikim verbal dhe joverbal dhe ndërveprim jonormal social dhe emocional. Zakonisht tregon një vonesë të konsiderueshme në përvetësimin e gjuhës, përdor fjalët në mënyrë të papërshtatshme pa një qëllim komunikues (Condori, 2013).

Nuk ka shenja fizike që tregojnë prezencën e autizmit te njerëzit, por klinikisht ato tregojnë “ndryshime në reciprocitetin e ndërveprimit social, ndryshime dhe mangësi në komunikim si dhe një komunikim një repertor të kufizuar gjuhësor, por dhe stereotipi të sjelljes” (Shehu, 2018). Beqiri (2019) shpjegon se personi autik evidenton gjendjen e tij në të folur ose në gjuhë (stereotipe, përsëritje ose shpikje fjalësh), në komunikim joverbal (fytyrë joshprehëse përveç zemërimit, gjeste të kufizuara ose të ekzagjeruara ose të ngathëta ose të papërshtatshme, injoron gjestet e të tjerëve), perceptohen menjëherë në ndërveprimin shoqëror, nuk kanë aftësinë të kuptojnë dhe të përdorin rregullat e ndërveprimit shoqëror, shfaqin sjellje naive dhe të veçantë.

Personi autik manifeston aktivitete të përsëritura dhe rezistencë ndaj ndryshimit (lidhje intensive me zotërimet e veçanta dhe pakënaqësi kur janë larg vendeve të njohura); koordinimi motorik bruto është disi i ngathët dhe i koordinuar keq, me qëndrime dhe lëvizje të pazakonta, ndonjëherë me lëvizje stereotipe të trupit dhe gjymtyrëve; disa kanë kujtime të shkëlqyera dhe interesa intensive për një ose dy lëndë; megjithatë, të tjerët kanë probleme specifike të të mësuarit, nëse ndjekin shkollën janë të çuditshëm ose kanë aftësi të pazakonta; gjithashtu, ato shprehin kushte afektive të qetësisë, izolimit dhe/ose ndrojtjes (Shehu, 2018).

Aktualisht, baza e përbashkët e karakteristikave në autizëm është konfiguruar në tre deficite kryesore, sipas “Triadës Wing” (Nano, 2017): 1) deficite në marrëdhëniet shoqërore, 2) deficite në komunikim dhe 3) deficite në fleksibilitetin e interesave dhe imagjinatës. Përveç kësaj, diagnozës mund t'i shtohen edhe aspekte kognitive si: 1) vështirësi në grupimin e informacionit të kaluar dhe prej andej përpunimin, parashikimin e asaj që do të vijë më vonë; 2) nuk mund të zgjedhë aftësitë e së shkuarës, të tashmes dhe të së ardhmes; dhe duke marrë parasysh hapësirat; 3) kanë vështirësi për të dalluar kryesoren nga dytësore që marrin, ka një deficit në koherencën thelbësore ose drejtimin e informacionit; 4) nuk dallojnë emocionet dhe/ose nevojat e personit me të cilin ndërlidhen, 5) nuk mund ta zgjerojnë mësimin e arritur në një mjedis, për t'i udhëhequr drejt një mjedisi tjetër; 6) deficitet e memories afatshkurtër (ruajtja afatshkurtër e informacionit dhe përdorimi i menjëhershëm i tij) (Frith 2003).

Nga ana e tij, Feinstein (2010) shpjegon se autizmi paraqet tre komponentë qendrorë si: 1) në cilësinë e trajtimit, 2) çrregullime në komunikim dhe të folur, dhe 3) mungesë të fleksibilitetit kognitiv dhe të sjelljes. Në vend të kësaj, Feinstein (2010) shpjegon se ndryshimet në perceptim nëpërmjet shqisave duhet gjithashtu të merren parasysh, zemërimi dhe sulmet, vetë-dëmtim, mungesa e kujdesit për veten, ankth, gjestet e përsëritura, impulsiviteti, çrregullimet e të ngrënit dhe gjumit, nuk mund të kontrollojnë sfinkterin; komunikimi i pakët ose mungues, dështimkognitiv dhe/ose ndijor (Feinstein, 2010). Mund të shihet se simptomatologjia shprehet dhe ndryshon në mënyrë të konsiderueshme midis çdo personi autik. Nëse merret parasysh aspektin e komunikimit ose gjuhës, ka individ autik joverbal, nivel i ulët komunikimi dhe komunikues (Koegel, et al. 2019).

2.8.3.1 DIMENSIONI SHOQËROR

A. ÇRREGULLIMI I MARRËDHËNIEVE SHOQËRORE

- ✓ Izolim i plotë. Asnjë lidhje me njerëz të veçantë. Asnjë marrëdhënie me të rriturit apo moshatarët.
- ✓ Pamundësia e krijimit të marrëdhënies. Lidhja me të rriturit. Asnjë marrëdhënie me bashkëmoshatarët.
- ✓ Marrëdhënie të rralla, të nxitura, të jashtme me të barabartët. Marrëdhëniet më shumë si përgjigje sesa me iniciativën e tyre.
- ✓ Motivimi për t'u lidhur me bashkëmoshatarët, por mungesa e marrëdhënies për shkak të vështirësisë për të kuptuar hollësitë sociale dhe pak ndjeshmëri.

B. VETËDIJA E VETMISË

ÇRREGULLIMI I AFTËSIVE TË PËRBASHKËTA REFERUESE

- ✓ Mungesa e plotë e veprimeve të përbashkëta ose interesit për njerëzit e tjerë dhe veprimet e tyre.
- ✓ Veprime të thjeshta të përbashkëta, pa shikime “kuptimplota” referimi të përbashkët. Përdorimi i vështirimeve të përbashkëta referuese në situata të drejtuara, por jo të hapura.
- ✓ Modele të vendosura të vëmendjes dhe veprimit të përbashkët, por jo të shqetësimit të përbashkët.

ÇRREGULLIMI I KAPACITETEVE NDËRSUBJEKTIVE DHE MENDORE

- ✓ Mungesa e modeleve të shprehjes emocionale korrelative. Mungesa e interesit për njerëzit.
- ✓ Përgjigje primare ndërsubjektive, por asnjë tregues që tjetri përjetohet si subjekt.

- ✓ Tregues të ndërsjektivitetit dytësor, pa atribuim të qartë të gjendjeve mendore. Në situata reale, mentaliteti është i ngadalshëm, i thjeshtë dhe i kufizuar.

2.8.3.2 DIMENSIONI I KOMUNIKIMIT DHE GJUHËS

A. ÇRREGULLIMI I FUNKSIONIT TË KOMUNIKIMIT

- ✓ Mungesa e komunikimit (marrëdhënie e qëllimshme, e qëllimshme dhe domethënëse) dhe sjellje instrumentale me njerëzit.
- ✓ Sjelljet instrumentale me njerëzit për të arritur ndryshime në botën fizike.
- ✓ Të “pyetësh”, pa udhëzime të tjera komunikimi.
- ✓ Sjelljet komunikuese për të kërkuar (ndryshuar botën fizike) por jo për të ndarë përvojën ose për të ndryshuar botën mendore.
- ✓ Sjellje komunikative të deklaramentit, komentimit, me pak “kualifikime subjektive të përvojës” dhe deklaratat për botën e brendshme.

B. ÇRREGULLIMI I GJUHËS SHPREHËSE

- ✓ Mutizmi total ose funksional. Mund të ketë verbalizime që nuk janë siç duhet gjuhësore.
- ✓ Fjalimi i përbërë nga fjalë të vetme ose ekolalia. Nuk ka krijim formal të frazave dhe fjalive.
- ✓ Gjuha e folur. Ka fjali që nuk janë ekolalike, por që nuk konfigurojnë ligjërimin apo bisedën.
- ✓ Të folurit dhe komunikimi, me kufizime të përshtatjes fleksibël në biseda dhe përzgjedhjes së temave përkatëse. Shpesh ka anomali prozodike.

C. ÇRREGULLIME TË GJUHËS SË PRANUESHME

- ✓ “Shurdhëri qendrore”. Tendencat për të injoruar gjuhën. Nuk ka asnjë përgjigje ndaj porosive, thirrjeve apo udhëzimeve.
- ✓ Lidhja e deklaratave verbale me sjelljet e tyre, pa indikacione se deklaratat janë asimiluar me një kod.
- ✓ Kuptimi (fjalë për fjalë dhe jo shumë fleksibël) i fjalive, me një lloj analize strukturore.

2.8.3.3 DIMENSIONI I PARASHIKIMIT /FLEKSIBILITETIT

A. ÇRREGULLIMI I PARASHIKIMIT

- ✓ Aderimi jo fleksibël ndaj stimujve që përsëriten në mënyrë identike (filma video).

- ✓ Rezistencë e fortë ndaj ndryshimit. Mungesa e sjelljeve parashikuese. Sjellje të thjeshta parashikuese në rutinat e përditshme. Shpesh kundërshtimi ndaj ndryshimit dhe përqendrimi në situata që përfshijnë ndryshim.

B. ÇRREGULLI I FLEKSIBILITETIT

- ✓ Mbizotërojnë stereotipet e thjeshta motorike.
- ✓ Mbizotërojnë ritualet e thjeshta. Rezistencë ndaj ndryshimeve minimale.
- ✓ Ritualet komplekse. Lidhja e tepërt me objektet. Pyetje obsesive.
- ✓ Interesa jo shumë funksionale dhe fleksibël. Perfeksionizëm i ngurtë.

C. ÇRREGULLIMI I QËLLIMSHMËRISË SË AKTIVITETIT

- ✓ Prevalencë masive e sjelljeve pa qëllime. Paarritshmëri ndaj sloganeve të jashtme që drejtojnë aktivitetin.
- ✓ Vetëm aktivitete të shkurtra funksionale kryhen me udhëzime të jashtme. Kur nuk ka asnjë, ai shkon në nivelin e mëparshëm.

2.8.3.4 DIMENSIONI I SIMBOLIKËS

A. ÇRREGULLIMI I FIKSIMIT DHE IMAGJINATËS

- ✓ Mungesa e plotë e lojës funksionale ose simbolike dhe aftësive të tjera fiktive.
- ✓ Lojëra funksionale që nuk janë shumë fleksibël, jo shumë spontane dhe kanë përmbajtje të kufizuara. Lojë simbolike, përgjithësisht jo shumë spontane dhe obsesive. Vështirësi të konsiderueshme në dallimin e trillimit dhe realitetit.
- ✓ Kapacitete fiktive komplekse, të cilat përdoren si burime izolimi.

B. ÇRREGULLIMI I IMITIMIT

- ✓ Mungesa e plotë e sjelljeve imituese.
- ✓ Imitime të thjeshta motorike, të evokuara. Jo spontane.
- ✓ Imitim spontan sporadik, jo shumë i gjithanshëm dhe ndërsubjektiv.
- ✓ Set imitues. Mungesa e modeleve të brendshme.

C. PEZULLIMI (AFTËSIA PËR KRIJIME TË RËNDËSISHME)

- ✓ Veprimet paraprake nuk pezullohen për të krijuar gjeste komunikuese. Mungesa e komunikimit ose me gjeste instrumentale me njerëzit.
- ✓ Nuk ka asnjë lojë funksionale.

- ✓ Vetitë reale të gjërave ose situatave nuk pezullohen për të krijuar trillime dhe lojëra të trilluara.
- ✓ Ata nuk bëjnë paraqitje për të krijuar apo kuptuar metafora.

2.8.4 Autizëm me mungesë komunikimi

Jo të gjithë njerëzit autikë kanë karakteristikat e përshkruara në pjesën e mëparshme, disa fëmijë autikë nuk kanë të folur, të cilët quhen “joverbalë”, që nuk do të thotë se u mungon gjuha, por i referohet një mënyre të re të njohjes, të kuptuarit dhe shprehjes që nuk kalon përmes fjalëve si shprehje dhe kuptim. Kjo e vështirëson dialogun, pasi personi autik, ashtu si ai që nuk është, nuk mund të krijojë sisteme orale të kuptueshme për dy protagonistët në dialog. Komunikimi oral ndikohet drejtpërdrejt, i cili gjeneron varësi nga familja, nga konteksti dhe nuk lejon ndërveprim të hapur (Nano, 2017).

Rogel-Ortiz (2005) specifikon se është shumë e rëndësishme të merren parasysh ndryshimet gjuhësore, sepse ato përbëjnë boshtin e diagnozës së hershme, ndaj duhen mbajtur parasysh kriteret treguese të mëposhtëm: *“a) pa verbalizim, pa treguar me gisht apo gjeste të tjera deri në 12 muaj. b) asnjë fjalë në 16 muaj. c) asnjë frazë spontane me 2 fjalë (jo ekolalike) në 24 muaj. d) humbje e çdo gjuhe në çdo moshë”*. Në këtë kuptim, gjetja e ndonjërit prej treguesve të shënuar duhet të motivojë vlerësimin e mëtejshëm, pa përjashtuar autizmin. Po kështu, duhet mbajtur parasysh se komunikimi joverbal është i pasaktë. Personi autik jo-verbal mund të shprehë synimet e tij duke e udhëhequr bashkëbiseduesin drejt asaj që dëshiron (ai e përdor personin sikur të ishte një instrument), sepse në komunikimin e tij ai nuk përdor gjeste apo sjellje imituese, po ashtu nuk i kupton gjestet ose mimikën (shprehjet e fytyrës, trupit, etj.) (Rogel-Ortiz, 2005).

Shqetësimi kryesor i prindërve të disa fëmijëve parashkollorë përqendrohet në fillim me vonesën e komunikimit ose mungesën e gjuhës. Nganjëherë, kësaj i shtohet edhe ndjenja se nuk po e kuptojnë gjuhën, konsiderohet se gjestikulacioni tek personat autikë nuk shoqërohet me komunikim, prandaj mund të përdorin gjestin ose lëvizjen për ta çuar të rriturin drejt qëllimit të tij (si. një objekt), ku “përdoret mekanikisht për të kënaqur dëshirat e tij”, gjë që e bën njeriun të mendojë se ka afekt në aftësinë e pranueshmërisë, ekspresivitetit ose të dyja (Koegel, et al. 2019).

Individët me mungesë komunikimi dhe komunikim minimal kanë një probabilitet më të lartë për një zhvillim intelektual përgjithësisht më të ngadaltë dhe me një incidencë më të lartë të pasojave të sjelljes. Megjithatë, janë ndoshta fenotipi më i nevojshëm dhe më pak i studiuar, në literaturën kërkimore (Koegel, et al. 2019). Megjithatë, shuma nuk duhet të konsiderohet relevante, ndaj do të ishte më mirë që fëmijët autikë të klasifikohen sipas: 1) mungesës absolute të gjuhës verbale ose pranisë së vokalizimeve atipike dhe përafrimeve vokale, 2) gjuha shprehëse është me fjalë ose fraza të thjeshta, të rralla, të përdorura në kontekste të kufizuara dhe që mund të komunikojnë, ndoshta, një ose dy funksione gjuhësore, 3) “ekolalitet dhe stereotipet pa një aspekt komunikues” (Tager-Flusberg & Kasari, 2013).

2.8.5 Komunikimi dhe gjuha tek fëmijët autikë me mungesë komunikimi

Gjuha joverbale është e lidhur me specien njerëzore që nga fillimi i saj, ka qenë thelbësore për ruajtjen dhe evolucionin e saj. Konsiderohet se ka pasur domosdoshmërisht një proces njohës midis hominidëve të parë (homo sapiens), për të komunikuar përmes qëndrimeve të trupit, gjesteve dhe shprehjeve të fytyrës dhe kështu të kuptojnë dhe ndërlidhen me njëri-tjetrin. Duke qenë kështu, atëherë gjuha joverbale i paraprin gjuhës verbale, ajo lejoi që qeniet e para njerëzore të mbijetonin, duke i mbajtur ata të bashkuar në grupe. Megjithatë, pavarësisht nga kjo qasje, “kjo formë komunikimi nuk është studiuar shumë deri më sot” (Corrales, 2011). Bazuar në këtë premisë, deri më sot, që nga lindja e njeriut, më shumë vëmendje i kushtohet gjuhës verbale sesa origjinës dhe zhvillimit të sjelljes joverbale, madje duke ditur që repertori i sjelljeve joverbale është i gjerë (Knapp, 2009).

Njohuritë për komunikimin joverbal janë pothuajse të pakta dhe shumë fragmentare, gjë që nuk lejon të përvijohet dhe të detajohet “çfarë është komunikimi joverbal, çfarë sistemesh e përbëjnë atë, cilat janë shenjat e tij dhe si funksionojnë” (Cestero, 2006). Përveç kësaj, në rastin e fëmijëve të zhytur në autizëm joverbal, mungesa e njohurive për komunikimin joverbal është më drastike, idetë dhe kriteret shkencore janë ende shumë të shpërndara. Siç dihet, gjuha dhe komunikimi tek personat autikë është një spektër funksionimi që varion nga mungesa e sjelljeve me qëllim komunikues, tek përdorimi i sjelljeve më komplekse, funksionalisht dhe formalisht; ata kanë vështirësi në përvetësimin e gjuhës, në përgjithësi nuk zhvillojnë kurrë një gjuhë funksionale dhe shumica e sjelljeve komunikuese që ato prodhojnë kryhen nëpërmjet modaliteteve joverbale të përpunuara dobët (Martos dhe Ayuda, 2002). Kjo motivon njohjen e detajeve më të rëndësishme të komunikimit joverbal, që do të jenë të rëndësishme për zbatimin e tij në afrimin dhe shoqërimin e fëmijëve autikë joverbalë.

Cestero (2006) referon se ekzistojnë katër sisteme të komunikimit joverbal: a) paragjuhës, b) kinesikës, c) proksemikës dhe d) kronemikës; dy të parat janë parësore ose themelore (e para është fonike dhe e dyta është trupore), ato shoqërojnë në mënyrë të pashmangshme gjuhën verbale; ndërsa proksemikët dhe kronemikat konsiderohen dytësore ose kulturore, sepse ato zakonisht modifikojnë ose përforcojnë "kuptimin e elementeve të sistemeve bazë", megjithëse ndonjëherë, veçmas ose individualisht, ato ofrojnë informacion kulturor ose social (Cestero, 2006). Nga ana e tij, Rulicki (2011) thotë se ekzistojnë 5 sisteme në komunikimin joverbal: a) paralinguistik, b) kinezik, c) proksemik, d) kronik dhe e) diakritik.

2.8.5.1 Komunikimi paralinguistik

Birdwhistell (2008) referon se paragjuha është grupi i karakteristikave të “*cilësive joverbale të zërit, siç janë vokalizimet; tinguj të caktuar jogjuhësorë, si të qeshurit, gogëzimit, të qarit, rënkimit; disa shtrembërime dhe papërsosmëri të të folurit, të tilla si pauzat dhe përsëritjet e papritura*” përveç kësaj, “heshtjet momentale”, të përdorura me vetëdije ose pa vetëdije për të mbështetur ose kundërshtuar ato shenja verbale, kinesikë, proksemikë. Brenda karakteristikave të sipërpërmendura, ka elementë që janë shumë të

veçantë për çdo person dhe që ndikojnë tek ai, si timbri i zërit, “intensiteti ose vëllimi, shpejtësia, tonaliteti, fusha e intonacionit, kohëzgjatja e rrokjeve dhe ritmi”.

Në të njëjtën kohë, aspektet biologjike, fiziologjike, psikologjike, sociokulturore dhe profesionale gjithashtu ndikojnë (Birdwhistell, 2008). Nga ana e tij, Cestero (2006) thotë se paragjuha përfshin “cilësitë fonike dhe modifikuesit, treguesit e zërit të reaksioneve fiziologjike dhe emocionale, elementet thujse leksikore dhe pauzat dhe heshtjet”, të cilat, duke marrë parasysh kuptimin e tyre, kualifikohen ose të komunikojë kuptimin e frazave foljore. Rulicki (2011) pajtohet me cilësitë, modifikuesit dhe treguesit e lartpërmendur, megjithatë, ai e quan të gjithë këtë përmbledhje një sistem paralinguistik.

2.8.5.2 Komunikimi kinezik

Ai përbëhet nga aftësia për të komunikuar me gjeste ose lëvizje të tjera të trupit; ai përfshin shprehjen e fytyrës, lëvizjen e syve dhe qëndrimin (Birdwhistell, 2008). Ky përkufizim i parë konsideron se komunikimi joverbal kryhet me sinjale që mund të jenë të përgjithshme ose specifike, për të komunikuar ose shprehur diçka, ai jep informacion për emocionin, afeksionin, tiparet ose qëndrimet e bashkëbiseduesve i gjithë informacioni ose “mesazhet komunikuese joverbale (qëndrimi, gjestet dhe shprehjet e fytyrës), si një metodë për të transmetuar informacionin dhe emocionet”, sipas përfshin sistemin kinezik dhe përbën 70% të asaj që një person komunikon në lidhjen e tij me të tjera; 30% korrespondon me gjuhën verbale (Waiflein, 2013).

Nga ana e tij, Cestero (2006) pajtohet me qasjen e mëparshme, duke shpjeguar se sistemi kinez është ai që, përmes qëndrimeve dhe lëvizjeve të trupit, njerëzit komunikojnë ose kombinojnë kuptimin e frazave verbale, brenda të cilave duhet të merret parasysh edhe “pamja ose kontakti i trupit”. Në këtë qasje, në përgjithësi, mund të dallohen tre kategori bazë të shenjave kinestetike: a) gjestet ose lëvizjet e fytyrës dhe trupit, b) mënyrat ose format konvencionale të kryerjes së veprimeve ose lëvizjeve dhe c) qëndrimet ose pozicionet komunikuese statike”.Gjestet, sjelljet dhe qëndrimet janë rezultat ose jo i kryerjes së lëvizjeve specifike.

Gjithashtu, Rulicki (2011) justifikon ndarjen e sjelljeve joverbale (kinezia) në tri nënsisteme: a) gjesturale dhe posturale, b) okulare dhe c) kontaktuese; në nënsistemin e parë janë “shprehjet e fytyrës, të duarve, krahëve dhe këmbëve, të trungut, të kokës dhe të trupit në tërësi”; ndërsa qëndrimet janë më të qëndrueshme dhe zgjasin minuta ose orë; ato përfshijnë mënyrat e qëndrimit në këmbë, të ulur dhe të ecurit, për të transmetuar informacion të përjetuar emocional, njohës dhe vlerësues, si dhe intensitetin e tyre.

Nënsistemi okular kupton llojet e shikimeve dhe mënyrat e mbajtjes së tyre; komunikon proceset emocionale-konjitive, qëllimore dhe vlerësuese. Ai është një nënsistem mjaft i rëndësishëm në komunikimin joverbal dhe “kodimi i tij përfshin faktorë të tillë si kohëzgjatja, drejtimi dhe intensiteti”, aspekte që janë shumë të rëndësishme kur i analizojmë (Rulicki, 2011). Së fundi, nënsistemi i kontaktit lidhet me fizikun e trupit të “dy ose më shumë njerëzve dhe transmeton një ngarkesë të fortë emocionale” (Rulicki, 2011).

2.8.5.3 Komunikimi proksimik

Birdwhistell (2008) specifikon se proksemika është “studimi se si njerëzit përdorin hapësirën (personale dhe/ose sociale) për të komunikuar”. Kjo hapësirë fizike e vendit përfshin distancën për të folur. Në këtë sistem, analizohet mënyra në të cilën njerëzit trajtojnë hapësirat në marrëdhëniet e tyre brenda mjedisit të tyre dhe u binden ndryshimeve ndijore-perceptive në mënyrë dinamike; kundrejt të cilave qeniet njerëzore vendosin katër lloje distancash: a) intime, b) personale, c) sociale dhe d) publike (Hall, 2003).

Në distancën intime, prania e njerëzve në dialog është e pagabueshme, shumë të dhëna shqisore përputhen atje. Në atë personale, distanca është e ngjashme me një flluskë, e cila i ndan njerëzit nga moskontakti. Në social, nuk ka detaje vizuale intime të fytyrës, askush nuk e prek ose do ta prekë personin tjetër. Publiku, është distanca që është jashtë fushës së pjesëmarrjes apo marrëdhënies, ndodhin ndryshime të rëndësishme shqisore; të gjitha distancat e deklaruara kanë një fazë të afërt dhe një fazë të largët (Hall, 2003).

Rreth këtyre fazave, Hall (2003) thotë se distanca intime në fazën e saj të ngushtë është ajo e “aktit të dashurisë dhe luftës, mbrojtjes dhe rehatisë. Në ndërgjegjen e të dy njerëzve mbizotëron kontakti fizik ose mundësia e madhe e një marrëdhënieje fizike”, ndërsa, në fazën e largët, kontakti nuk është aq i lehtë, megjithëse mund të arrihet deri te gjymtyrët dhe duart” (Ardil, 2016). Nga ana e tjetër, distanca personale, në fazën e saj të ngushtë, personi mund të mbajë ose të kapë personin tjetër dhe në fazën e largët nuk ka pothuajse asnjë kontakt, është kur dy persona mezi i pastrojnë gishtat me krahët e shtrirë, “Çështjet e interesit dhe marrëdhënieve personale diskutohen në atë distancë” (Hall, 2003).

Distanca sociale, në fazën e saj të ngushtë, konsideron më shumë pjesëmarrjen e njerëzve që janë të lidhur, dhe në fazën e largët, fjalimi është komercial dhe social, ka një karakter disi më formal se sa nëse ka ndodhur në afërsi (Hall, 2003). Së fundi, distanca publike në fazën e saj të afërt është e mbetur, por subkoshiençë dhe ikje, dhe në fazën e saj të largët është e largët, si ajo që ndodh me personazhet publikë, por zakonisht “nuk kufizohet vetëm në personazhe publike, por çdokush mund të aplikojë atë në raste publike”, por me rregullime të caktuara (Hall, 2003).

Në përgjithësi, Birdwhistell (2008) referon se Hall (2003) konsideron se qeniet njerëzore, ashtu si kafshët e tjera, kanë një vend të përshtatshëm, por që njeriu e diversifikon atë për shkak të variacioneve në organizimin e kulturave të secilës shoqëri. Prandaj, çdo qenie njerëzore ka një hapësirë të quajtur “organizim fiks e përcaktuar nga mënyra sociale e plotësimit të nevojave materiale, si ngrënia, pirja dhe gjumi”, një tjetër e organizimit gjysmë fiks (përcaktuar nga grupimi i njerëzve) dhe një hapësirë quhet informale që mbulon distancat që ekzistojnë me të tjerët.

2.8.5.4 Komunikimi kronik

Ky sistem merr në konsideratë konceptimin, strukturimin dhe përdorimin që njerëzit i bëjnë kohës, mbi të cilat mund të vendosen tre kategori në studimin e kohës: a) konceptuale, ku çdo kulturë ka konceptin e saj për kohën; koha b) sociale, që përfshin

“shenjat kulturore që tregojnë menaxhimin e kohës në marrëdhëniet shoqërore; dhe c) koha interaktive, e cila përfshin kohëzgjatjen më të madhe ose më të vogël të shenjave nga sistemet e tjera të komunikimit që kanë vlerë informative” (Cestero, 2006). Nga ana e tij, Hall (2003) i referohet se të kuptuarit e kohës lidhet me formën e strukturimit të hapësirës, për të cilën ai konsideron dy mënyra shumë të ndryshme të të kuptuarit të kohës: atë monokronike dhe atë polikronike.

E para karakterizon njerëzit që kanë pak marrëdhënie afektive, e ndajnë kohën e tyre në pjesë; ata planifikojnë një gjë në një kohë dhe çorientohen nëse bëjnë shumë gjëra në të njëjtën kohë. Nga ana tjetër, ato që janë polikronike, ndoshta “për shkak të pjesëmarrjes së tyre të fortë reciproke afektive, kanë një tendencë për të ndjekur disa operacione në të njëjtën kohë, si xhonglerët”. Monokroniku i gjen gjërat më lehtë sepse mund t'i ndajë aktivitetet në mënyrë hapësinore, ndërsa polikroniku tenton t'i bashkojë aktivitetet. Këto dy mënyra nënkuptojnë një vlerë të bazuar në subjektet që kanë zakonet e kundërt, thjesht sepse janë të kundërta polare përsa i përket zinxhirëve të sjelljes (Rulicki, 2011).

2.8.5.5 Komunikimi diakritik

Rulicki (2011) specifikon se ky sistem është një mënyrë simbolike e shprehjes së identitetit individual dhe grupor, duke përfshirë aspekte të tilla si veshja dhe kujdesi personal, përdorimi i shenjave fetare ose korporative, gjatësia e flokëve, stili i veshjes, grimin, përdorimi i bizhuteri, marka e makinës ose e orës, të gjitha këto, nëpërmjet vëzhgimit të diakritikëve dhe interpretimit të simbolikës së tyre, mund të njihen karakteristikat e personalitetit dhe mendimet e atyre që i ekspozojnë ato si për shembull, veshja e këpucëve të reja ose shumë të konsumuara, tregojnë aspekte të imazhit pozitiv ose negativ, përkatësisht.

Të gjithë këta mekanizma dhe elementë thelbësorë në gjuhë dhe komunikim do të jenë më të rënda ose mungojnë kur gjendja e autikës joverbale është më e rëndë, sepse ata nuk kanë të folur dhe në disa raste, ata paraqesin gjithashtu disa mangësi njohëse që i bëjnë ata shumë të varur nga mjedisi dhe kujdestarët e tyre (Cordero, 2019).

Në lidhje me deficitin gjuhësor te njerëzit autikë, Frith (1999) në Ardil et al (2008) specifikon se nuk është e përshtatshme të flasim për një mangësi gjuhësore, por për dobësi komunikuese, veçanërisht në pragmatikë, ku dobësia është më shumë e evidente. Po kështu, nuk ka gjuhë spontane dhe për këtë arsye përdorimi i gjuhës për të komunikuar nuk ka kuptim për të, prandaj gjuha e tij, nëse ekziston, bëhet idiosinkratike, shumë unike ose tipike e personit autik, ku mendja e tij nuk e përpunon një sasi të madhe informacioni, duke i kushtuar vëmendje detajeve që janë të rëndësishme vetëm për personin autik, duke theksuar perceptimin e tij të ‘informacionit të fragmentuar’, duke gjeneruar një mospërputhje për të përgjithësuar dhe kontekstualizuar informacionin (Frith 1999, cituar tek Ardil et al 2008,).

Në këto aspekte, Monfort (2009) shpjegon se orientimet dhe programimi që mund të propozohen për njerëzit autikë shpesh konsiderojnë qëllime të vështira për t'u punuar dhe arritur drejtpërdrejt, si zhvillimi dhe përfundimi i funksioneve komunikuese, të cilat përcaktohen në varësi të qëllimit: pyet, rregullo, pyet” dhe këtë qëllim ai nuk mund ta mësojë. Por, është e mundur që “të mësohen shumë elementë që janë pjesë e

ndërveprimeve komunikuese, t'i trajnohen dhe t'i bëjnë në veprim, dhe kështu t'i lejojmë të marrin pjesë në shkëmbimet komunikuese”, në kontekstin unik të çdo personi autik (Monfort, 2009).

2.8.6 Komunikimi joverbal i shprehjes së emocioneve

Emocionet përcaktojnë cilësinë e jetës së qenieve njerëzore. Ato ndodhin në të gjitha mjediset (punë, familje, miqësi) mund të ndihmojnë shumë ose pak, megjithatë mund të shkaktojnë edhe dëme të dukshme, gjë që sjell keqardhje në të ardhmen. Jo të gjithë njerëzit reagojnë në të njëjtën mënyrë ndaj një emocioni trishtimi, zemërimi ose gëzimi; megjithatë, emocionet tregojnë se çfarë ndodh brenda secilit person, duke përfshirë paraardhësin e tij (çfarë ka ndodhur para emocionit) dhe si pasojë (ajo që ndoshta do të ndodhë më vonë). “Është në natyrën e vet emocioni, që të mos dimë plotësisht se si emocionet ndikojnë tek ne dhe si të njohim shenjat e tyre tek ne dhe tek të tjerët” (Ekman, 2003).

Mbi këtë temë, Rulicki (2011) përshkruan shtatë emocione themelore të qenieve njerëzore: habinë, gëzimin, frikën, trishtimin, zemërimin, përbuzjen dhe neverinë; të cilat konfigurojnë tipare karakteristike në fytyrën e atyre që e përjetojnë, të shkaktuara nga “lëvizjet e pavullnetshme të muskujve të fytyrës” përpara emocionit. Ajo që është thelbësore në marrëdhëniet ndërpersonale, sepse ato do të jenë të pranishme në marrëdhëniet ballë për ballë dhe janë një pjesë e rëndësishme e vendosjes së lidhjeve të qëndrueshme shoqërore.

Por këto sinjale joverbale zakonisht gjejnë një pengesë tek njerëzit autikë jo-verbalë, sepse, siç thotë Miguel (2006), personi autik nuk ka aftësinë të mendojë ose të vërejë mendimet ose bindjet e personit me të cilin ndërvepron prej andej lind problemi i tij i mungesës së “aftësive sociale, komunikuese dhe imagjinative”, sipas teorisë së mendjes, në termat e “verbërisë mendore”. Siç shprehet Frith (2003) “problemet kryesore janë paaftësia për të njohur dhe menduar në mendime dhe paaftësia për të integruar pjesë të informacionit në grupe koherente (koherenca qendrore)”, domethënë, stimujt merren, por përpunohen në mënyrë të shpërbërë, me inkoherencë. Kështu krijohen “problemet e komunikimit, ndërveprimit social dhe fleksibilitetit”, në të njëjtën kohë kur ndodhin ndërveprimet në zhvillimin e njerëzve (Frith, 2003).

Në këtë mënyrë, sinjalet që vijnë nga konteksti nuk interpretohen siç duhet nga personi autik, sepse ai nuk ka aftësinë për të aktivizuar kujtimet apo përvojat, mendimet, besimet dhe/ose njohuritë e kaluara, të marra më parë brenda mjedisit socio-kulturor ku zhvillohen. Ky deficit për të lidhur përvojat e kaluara me stimulimet e tanishme çon në çorientim ose konfuzion, i cili bëhet një pengesë, që e ndan personin autik nga bota e jashtme, për t'u strehuar në sigurinë e vetmisë së tij (Ardilet al, 2008).

Po kështu, shenjat në komunikimin joverbal janë thelbësore në procesin e komunikimit, në varësi të përdorimit të tyre, sepse janë të gjitha shumëfunktionale, veçanërisht ato paragjuhësore dhe kinezike (edhe ato proksemike dhe kronike, por në një masë më të vogël), të cilat mund të kenë çdo funksion brenda ndërveprimeve (Cestero, 2006). Këto funksione të shenjave në komunikimin joverbal janë:

- ◆ Ata shtojnë “informacion në përmbajtjen ose kuptimin e një deklaratë verbale” ose e kombinojnë atë;
- ◆ Ata komunikojnë duke zëvendësuar gjuhën verbale;
- ◆ Ata rregullojnë ndërlidhjen, ndërveprimin ose marrëdhënien në komunikim;
- ◆ Korrigjohen mungesat ose zbrazëtirat verbale;
- ◆ Ata mund të marrin pjesë njëkohësisht në më shumë se një dialog në të njëjtën kohë.

Mund të komunikoni pa dashje, me vetëdije ose pa vetëdije, me anë të shenjave joverbale, ndoshta në një mënyrë të padukshme për dërguesin, por marrësi do t'i vlerësojë ato në mënyrë të konsiderueshme, sepse sjelljet shpesh thonë më shumë se fjalët. Në këtë detaj qëndron rëndësia e zgjerimit të studimit dhe analizës së të gjitha shenjave, sinjaleve dhe faktorëve që ndikojnë në komunikimin joverbal dhe në këtë mënyrë mbulojnë komunikimin në të gjitha detajet e tij (Cestero, 2006).

2.9 Teoria e Winnicott dhe autizmi

Për pediatri, psikiatri dhe psikoanalistin anglez Donald Woods Winnicott (1967) pavarësisht nëse autizmi quhet apo jo skizofrenia e fëmijërisë, në nozografinë e tij do të ketë rezistencë ndaj idesë së një etiologjie që tregon proceset e lindura të zhvillimit emocional të individit. në fëmijën. mjedisi që i jepet. Në këtë kuptim, nëse mendohet tabloja autike, sipas Winnicott (1967), autizmi do të lidhej me një regresion në një gjendje primitive ku jeton vetëm individi “i shpërbërë, i fragmentarizuar”.

Në këtë kuptim, sipas Winnicott (1967), e vetmja gjë që arrihet me autizmin është errësira në procesin psikik, pasi autizmi është një organizim mbrojtës jashtëzakonisht delikat që e vendos foshnjën në mosintegrim; që në kuptimin analogjik do të ishte dënimi për një gjendje të errësirës mendore ose emocionale në konstituimin e psikikës së fëmijës.

Në këtë mënyrë, për Winnicott (1967) autizmi konceptohet nën dy aspekte të strukturimit të psikikës, historisë së zhvillimit emocional që tenton të strukturojë personalitetin dhe ofrimit mjedisor të ofruar nga mjedisi i zhvillimit të fëmijës. Të dyja këto pikëpamje paraqesin zhvillimin e autizmit si pasojë e afeksionit të pamjaftueshëm të nënës (Shehu, 2018).

Në këtë kuptim, për Winnicott (1967) fëmija mbart me vete kujtesën (e humbur) të një ankthi të paimagjinueshëm, ky lloj ankthi është shumë primitiv dhe mund të shfaqet tek foshnja vetëm në gjendje varësie dhe besimi ekstrem. Sipas Winnicott (1967) kjo ndodh përpara se të vendoset një dallim i qartë midis “Unë” përkundrejt “Unë jam dhe botës së përjashtuar” që është e jashtme ose e ndarë gjatë procesit të rritjes dhe afrimitetit mjedisor. (Delafield-Butt, Dunbar, & Trevarthen, 2022)

2.9.1 Rritja dhe zhvillimi

Rritja (zhvillimi), në teorinë e Winnicott (1962), është postuluar si një forcë shtytëse dhe motivuese tek individi që në fillimet e lindjes (konceptimit), që është një potencial i

trashëguar, absolutisht primar, që korrespondon me rritjen e trupi dhe zhvillimi gradual psikologjik, megjithatë, që potenciali i trashëguar të ketë mundësinë e aktualizimit të vetvetes në kuptimin e shfaqjes së vetvetes tek një person individual, është e nevojshme që masat mjedisore të jenë të përshtatshme në mënyrë që foshnja të mund të largohet nga gjendja e tij. Varësia primare deri në zhvillimin e qenies së tyre individuale (Karaj, 2005).

Është e nevojshme të theksohet në këtë pikë se sigurimi mjedisor në fjalë sigurohet nga kujdestari kryesor i foshnjës. Roli i nënës në këtë kohë të varësisë absolute u përvijua nga Winnicott (1962) me termin “mbrojtje”, që supozon, nga njëra anë, mbajtjen e foshnjës të sigurt nga ngjarje të paparashikueshme dhe, rrjedhimisht, traumatike, të cilat modifikojnë vazhdimësinë e ekzistencës së tij, me fjalë të tjera, nëna do të kujdeset për mirëqenien e foshnjës, domethënë nëna si kujdestare duhet të mbulojë të gjitha nevojat fiziologjike për zhvillimin e foshnjës (Loparic, & Vasconcelos Ribeiro, 2018).

Në këtë kuptim, duhet sqaruar se njeriu në fazat e hershme të zhvillimit, në një mënyrë ose në një tjetër, është i shkrirë me nënën, sepse ai është i varur prej saj, pasi nuk mund të kujdeset për veten e tij dhe ajo e lehtëson zhvillimin e tij, duke u pozicionuar si mjedisi kryesor i foshnjës (Karaj, 2005). Sipas kësaj, Winnicott (1962), e postulon rritjen si aftësinë për t'u bërë ai që është, në këtë kuptim rritja paraqitet si një evolucion i individit, ku psikika e tij tenton të zhvillojë një personalitet përmes proceseve të socializimit, me fjalë të tjera, “Egoja e foshnjës grumbullon forcë dhe kështu përparon drejt një gjendjeje në të cilën kërkesat e idit do të ndihen të rëndësishme për qenien e dikujt dhe jo për mjedisin” (Winnicott, 1962, cituar në Shehu, 2018).

Organizimi i një realiteti personal psikik, në këtë mënyrë, është rezultat i lidhjes individuale me mjedisin, ku foshnja percepton se është e jashtme (Loparic, & Vasconcelos Ribeiro, 2018). Integrimi i ndjenjës së unitetit, në fakt dhe në vazhdimësinë e linjës së jetës, varet absolutisht, sipas Winnicott (1968), nga kujdesi i ofruar nga nëna, për të cilin një nënë mjaft e mirë për të ekspozuar nënën është supozuar se analogjia e kujdesit të mirë si një kërkesë për një zhvillim të mirë psikik që mundëson integrimin e Vetvetes në kalimin e foshnjës nëpër fazat e tij të varësisë absolute, varësisë relative dhe pavarësisë në përvojën e lidhjes prind-fëmijë (Winnicott, 1968, cituar në Delafield-Butt, Dunbar, & Trevarthen, 2022).

Organizimi i një realiteti personal psikik, në këtë mënyrë, rezulton në një lidhje individuale me mjedisin, në të cilin mjedisi mbrojtës, nëna është “gjithëpërfshirës” në fillim, në këtë kuptim integrimi varet nga një një masë e madhe në kujdesin e ofruar nga nëna mjaft e mirë (Loparic, & Vasconcelos Ribeiro, 2018). Në këtë kuptim, Shehu (2018) shpjegon se “nëse nëna ose zëvendësuesi i saj vepron shumë ose nuk përgjigjet sa duhet, rezultati mund të jetë një ndërhyrje kundër së cilës foshnja shtyhet të reagojë dhe ky reagim mund të rrezikojë vazhdimësinë e ekzistencës të saj/tij”.

Është e nevojshme të shpjegohet kuptimi i “objektit” në krahasim me “subjektin” në teorinë psikoanalitike. Në këtë kuptim, “lidhja e objektit” komunikon idenë e një lidhjeje personale, e cila në radhë të parë të zhvillimit psikik është e padallueshme për foshnjën nga qenia e tij. Kjo prezanton konceptimin e plotfuqishmërisë së përjetuar nga foshnja përsa i përket raportit të tij me botën e objekteve të jashtme. Në këtë mënyrë, Winnicott diferencoi “objektin subjektiv” nga “objekti objektiv”, domethënë, objekti subjektiv është

ai që ruan një lidhje të gjithëfuqishme me foshnjën, pasi nuk diferencohet prej tij, dhe objekti objektiv është ai që tashmë ka pësuar një identifikim të veçantë të diferencimit tek foshnja (Pediconi, 2020).

Në teorinë e Winnicott (1962), funksioni i egos ka një rëndësi jetike në strukturimin e psikikës, e cila konsiston në vendosjen në komplotin e shtjellimit mendor të ngjarjeve shqisore dhe motorike që shërbejnë për të organizuar atë që do të bëhet realitet psikik personal/individual. Me fjalë të tjera, funksioni kryesor i egos është të vendosë integrimin dhe diferencimin personal me botën e jashtme. Në një farë kuptimi, vetvetja është e lidhur ngushtë me zhvillimin e intelektit, kujtesës dhe njohjes, të cilat bëhen aleatë të vetvetes për të kërkuar orientim në një botë të jashtme (Winnicott, 1962, cituar në Winnicott, Shepherd & Davis, 2018).

Lidhur me orientimin e qenies në Botë, Melanie Klein (cituar tek Shehu, 2018) postulon se fantazia e foshnjës përbëhet nga përpunimi imagjativ i pjesëve, ndjenjave dhe funksioneve somatike, të cilat priren në unitetin e qenies. Sipas kësaj, vetvetja është ndërmjetësi midis konstitucionit personal dhe mjedisit që rrethon foshnjën. Në këtë kuptim, “termi ego mund të përdoret për të përshkruar pjesën e personalitetit njerëzor në rritje që tenton të integrohet në një njësi në kushte të përshtatshme” (Delafield-Butt, Dunbar, & Trevarthen, 2022).

Zhvillimi i foshnjës, jepet nga zhvillimi i vetes dhe ndodh për realizimin e një identiteti personal, i cili zakonisht komunikohet me anë të gjuhës. Winnicott (1962) kuptoi, në këtë kuptim, se përpara se çdo përdorim i instinkteve të mund të bëhej vetë, një person që përjetonte duhej të ishte i pranishëm, domethënë, duhet të kishte ndërmjetësimin e vetvetes përpara botës së jashtme si parimi individualitetit (Winnicott, 1962, cituar në Winnicott, Shepherd & Davis, 2018). Në organizimin psikik, sipas këtyre termave, vetvetja lind para vetë qenies, pasi nga vetvetja konfigurohet aftësia për të përjetuar mjedisin rrethues në një mënyrë të veçantë (Pediconi, 2020).

Sipas kësaj, që potenciali i trashëguar të ketë mundësinë e aktualizimit të vetvetes në kuptimin e shfaqjes së vetvetes në personin individual, është e nevojshme që dispozita mjedisore të jetë adekuate, prandaj është e përshtatshme të përdoret shprehja “nënë e mirë” për të vërtetuar se funksioni i zhvilluar mirë i nënës është rrjedhimisht i pandashëm nga proceset optimale psikike të fëmijërisë (Pediconi, 2020). Në këtë pikë është e nevojshme të theksohet se termi “nënë e mirë” i referohet ofrimit adekuat mjedisor, i cili komunikon se funksioni i nënës duhet të jetë mjaft i mirë për të zhvilluar potencialin e trashëguar të foshnjës (Winnicott, 1968, cituar nga Loparic, & VasconcelosRibeiro, 2018).

2.9.2 Roli i nënës në zhvillimin e psikikës së fëmijës

Tani, në lidhje me atë që u tha në pjesën e mëparshme, vetë-qenia e foshnjës gjenerohet nga organizimi i vetvetes, ky organizim rezulton në vazhdimësinë e ekzistencës, kjo mundësi zhvillon mundësinë e një identiteti personal. Duhet theksuar se strukturimi i psikikës së fëmijës nuk është linear, prandaj vazhdimësia mund të konceptohet si një gjendje në të cilën psikika priret drejt zhvillimit të personalizimit dhe individualizimit, megjithatë në këtë proces mund të ketë këputje si disociimi, në këtë kuptim, shpërbërja

ndodh kur integrimi është i mangët, ose humbet në procesin e vazhdimësisë (Winnicott, Shepherd & Davis, 2018).

Integrimi ndodh kur trupi i foshnjës bëhet vendbanimi i vetëqenies, të cilën Winnicott (1962) e quan personalizim, në këtë kuptim trupi mund të presë një organizim të realitetit psikik individualisht në botën e jashtme, të cilën ai e koncepton si zhvillim i individualizimi i foshnjës (Winnicott, 1962, cituar në Pediconi, 2020). Foshnja, e papjekur dhe e dobët, forcohet në sajë të “mbështetjes së egos” që nëna ofron, në këtë mënyrë mbrojtja e nënës gjatë zhvillimit të fëmijërisë ka për qëllim të krijojë një lidhje me foshnjën si në kohën kurajoishteshtatzënëme të duke krijuar një ndjenjë besimi me nënën dhe mjedisin. Në këtë drejtim, Winnicott (1959) e quajti këtë situatë ku foshnja vendos besimin e thënë si “lidhje e egos” përmes mbrojtjes së nënës (Winnicott, 1959, cituar në Shehu, 2018).

Në këtë kuptim, formimi i egos paraqitet si rezultat i përvojës së sigurisë që nëna i ofron foshnjës, në zhvillimin e tij parësor. Përpjekja për të totalizuar foshnjën, në këtë mënyrë, është e mbarsur me atë që nëna mund t'i ofrojë fëmijës, sipas kësaj, në teorinë e zhvillimit emocional të Winnicott (1958) supozohet se totalizimi është i lidhur me përvojat emocionale ose afektive që zhvillohen në lidhja amtare me foshnjën (Winnicott, 1958, cituar në Loparic, & VasconcelosRibeiro, 2018).

2.9.3 Mungesa e nënës në zhvillimin psikik të fëmijës

Winnicott (1962) e lidh konceptin e traumës psikike me idenë e ndërhyrjes, e cila ndodh brenda kontekstit të ardhjes së egos. Ai emërton se për shkak të mungesës së mbështetjes apo mbrojtjes së egos, mjedisi i ndërhyrjes në atë mënyrë që ai e sheh veten të pambrojtur dhe duhet të reagojë, duke lënë në rrezik stabilitetin e tij, me fjalë të tjera, akumulimin e ndërhyrjeve traumatike tek foshnja, mund të rrezikojë shëndetin mendor të individit, duke rezultuar në mosintegrim primar, integrim të pjesshëm, traumë, ose në rastin më ekstrem, shpërbërje, me mbrojtje brenda egos që nuk pranojnë riintegrimin (Pediconi, 2020).

Winnicott (1962) argumentoi në këtë kuptim se etiologjia e gjendjes psikotike duhet kërkuar në një pamjaftueshmëri të përshtatjes mjedisore në fazën e varësisë absolute, ku shtrembërimet e organizimit të egos hedhin bazën për karakteristikat skizoide. Në këtë kuptim, shkëputjet ose ndarja çojnë në zhvillimin e një vetë-qenieje kujdestare dhe organizimin e një vetëqenieje false, vetëqenia e rreme, plotësisht e ndarë, nuk mund të hyjë në lidhje me realitetin, për të cilin vetë jeta e foshnjës thuhet se është bërë e kotë (Winnicott, 1962, cituar në Delafield-Butt, Dunbar, & Trevarthen, 2022).

Në këtë drejtim, Winnicott (1962) tregon se mungesa e mbështetjes së egos gjeneron një ankth të pakonceptueshëm për foshnjën, domethënë pamjaftueshmëria e afrimitetit mjedisor, kur personaliteti i papjekur ishte në fazën e varësisë absolute, gjeneron mangësi mendore në fëmijët autik, pothuajse i paprekshëm. Me fjalë të tjera, vuajtja është përgjegjësi e prindërve, pasi foshnja nuk mund ta konceptojë vuajtjen pasi psikika dhe soma nuk janë të integruara si një njësi e vetme (Winnicott, 1962, cituar në Winnicott, Shepherd & Davis, 2018).

Për Winnicott (1947) një foshnjë nuk mund të ekzistojë vetëm, por në thelb është pjesë e një lidhjeje, që domethënë se, foshnja është e varur nga mjedisi i tij lehtësues, ose nga kujdesi i nënës. Në këtë kuptim, pafuqia fizike e qenies humane, buron si një funksion i integritetit të realitetit psikik të ndarë nga bota e jashtme. Ndjenja e identitetit vjen me vetëdijen (Winnicott, 1947, cituar në Shehu, 2018).

Në këtë mënyrë, teoria e zhvillimit emocional u hartuar nga Winnicott (1962), duke iu referuar kryesisht zhvillimit të vetëqenies, e cila ka konotacionin e identitetit personal dhe vjen nga arritja e integritetit, personalizimit dhe fillimeve të marrëdhëniesme objektin. Këto arritje nuk janë domosdoshmërisht të njëpasnjëshme dhe nuk konsolidohen një herë, por janë të ndërvarura dhe mbivendosen (Winnicott, 1962 cituar tek Delafield-Butt, Dunbar, & Trevarthen, 2022). Foshnja, duke u totalizuar, zhvillon burime për të kryer pa kujdes efektiv, kjo falë akumulimit të kujtimeve të kujdesit nga nëna e tij, e cila gjeneron një projektion të nevojave personale dhe futjen e detajeve të kujdesit tek foshnja, kjo zhvillon besimin në mjedis nga foshnja dhe tenton të përshtatet me një realitet të përbashkët psikik (Winnicott, Shepherd & Davis, 2018).

Është e rëndësishme të theksohet në këtë pikë, pavarësia e foshnjës nuk është kurrë absolute. Individu i shëndetshëm nuk bëhet një qenie e izoluar, por lidhet me mjedisin në mënyrë të tillë që mund të pohohet se ai dhe mjedisi që e rrethon janë të ndërvarur (Loparic, & VasconcelosRibeiro, 2018; Winnicott, Shepherd & Davis, 2018). Winnicott (1962) lidhi, në mënyrë specifike në teorinë e zhvillimit emocional, ndihmën trupore të foshnjës me arritjen e personalizimit, sepse pa një ndihmë të mirë trupore aktive dhe adaptive. Puna e foshnjës nga brenda drejt personalizimit mund të jetë e vështirë dhe madje mund të jetë e pamundur për ndërlidhjen psikosomatike ndërmjet psikikës dhe somës së tij për t'u vendosur në mënyrë adekuate (Winnicott, 1962 cituar tek Pediconi, 2020).

2.9.4 Shqetësimi dhe mbështetja e ofruar prej nënës

Për Winnicott (1956) shqetësimi kryesor i nënës është përpjekja që nëna bën për t'u kujdesur për foshnjën e saj dhe në përpunimin imagjnativ që ajo ndërton për foshnjën e saj (Winnicott, 1956 cituar në Loparic, & VasconcelosRibeiro, 2018; Winnicott, Shepherd & Davis, 2018) do të thotë se, nëna që ka ndërtuar qenien e saj, nga e gjithë përvoja e rezervuar brenda saj dhe që i paraprin ngjarjes së lindjes së foshnjës, identifikohet me foshnjën për ta mbrojtur, për ta ndihmuar fizikisht dhe për ta njohur atë me realitetin e përbashkët, duke filluar nga lidhjet ndërpersonale, mbi përpunimin imagjnativ që ajo ka organizuar për foshnjën e saj (Winnicott, 1956 cituar tek Delafield-Butt, Dunbar, & Trevarthen, 2022).

Në këtë mënyrë, konotacioni i “shqetësimi parësor të nënës” për Winnicott (1956) ka të bëjë me kuptimin natyror që nëna i jep kujdesit për foshnjën, domethënë, nëna ka një aftësi natyrore për t'u identifikuar me kujdesin ndaj foshnjës së saj. Ajo e ndihmon atë në pafuqinë fizike që e bën atë të varur prej saj, ajo njeh dhe identifikon nevojat e djalit të saj për të qenë nënë, në këtë kuptim, sigurimi i mirëqenies dhe zhvillimit optimal të procesit të rritjes së foshnjës është një shqetësim për nënën (Karaj, 2005; Shehu, 2018).

Lidhur me këtë gjendje të shqetësimit parësor të nënës, Winnicott (1956) shpjegon se: A është kjo një gjendje e organizuar (do të thoshim patologjike nëse nuk do të ishte për faktin e shtatzënisë) që mund të krahasohet me një gjendje tërheqjeje apo një gjendje të shkëputur, një fluturim idesh apo edhe një shqetësim të një niveli më të thellë, si p.sh. episodi skizoid, në të cilin një aspekt i personalitetit mbizotëronte përkohësisht (Loparic, & VasconcelosRibeiro, 2018).

Në këtë pikë është e rëndësishme të sqarohet se Winnicott (1960) koncepton dy ekstreme të kësaj gjendjeje. Në njërin ekstrem është nëna e cila është e prirur të shqetësohet gjithmonë për foshnjën e saj, duke shprehur një shqetësim pothuajse patologjik, duke i dhënë qenien e saj foshnjës së saj. Dhe nga ana tjetër, do të ishte nëna që është e aftë të rikuperojë interesin e saj në ritmin e personifikimit të foshnjës (Winnicott, 1960, cituar në Winnicott, Shepherd & Davis, 2018).

Shtjellimi imagjativ i foshnjës në këtë kuptim lidhet me identifikimin si përpunim të fantazisë mendore të të qenurit nënë. Nëna ngjiz një fëmijë dhe nga arritja e këtij konceptimi hapësirën në jetën e nënës, që [fëmija] të zhvillohet, megjithatë, pa aftësia për t'u identifikuar me nevojat e foshnjës në rritje, në këtë kuptim, do të ndikojë në arritjen e integritetit tek foshnja, e cila zhvillon tek foshnja veten dhe ato mundësojnë ndërtimin e një identiteti në integrimin trup-mendje (Winnicott, Shepherd & Davis, 2018; Delafield-Butt, Dunbar, & Trevarthen, 2022).

Duhet përmendur gjithashtu se përpunimi imagjativ i nënës luan një rol të rëndësishëm në identifikimin me foshnjën, në këtë kuptim, Winnicott (1959) thekson se nënat me sëmundje mendore, skizoide dhe depresive për shembull, janë të prirura për të hyrë në një gjendje të shqetësimit patologjik, që tregon se ata nuk mund të vendosin rikuperimin e interesit vetjak (Winnicott, 1959, cituar nga Delafield-Butt, Dunbar, & Trevarthen, 2022; Pediconi, 2020).

Është e nevojshme në këtë pikë të paraqesim pyetjen e ngritur nga Davis dhe Wallbridge (1981) i cili shtrun kwtw pyetje: *“A është domosdoshmërisht nëna natyrale e një fëmije kujdestarja e tij më e mirë? [...] A janë prindërit më të përshtatshëm për të siguruar mjedisin e veçantë që nevojitet në fillim të jetës, të cilit ai i përgjigjet: “aftësia për të rritur një fëmijë, për ta dashur, për ta përkëdhelur dhe për t'u kujdesur për të. Ai, në thelb është çështje personaliteti (prandaj) Nuk ekziston [...] ndonjë arsye pse roli i kujdestarit të nënës nuk mund të përmbushet po aq mirë nga mashkulli”* (Rudolph Schaffer, 1977, cituar në Schaffer & Crook, 2017).

Në këtë kuptim, kujdesi i nënës do të ishte, sipas fjalëve të Karaj (2005), “të depërtojë në shpirtin e të porsalindurit” (Karaj, 2005), një deklaratë që duket se shpreh se duke depërtuar tha shpirti, kujdestari, në këtë rast nëna, lë pjesë të vetes tek i porsalinduri, para dhe gjatë procesit të rritjes. Ajo që pritej do të ishte që ajo të linte vetëm atë që ishte e nevojshme për të gjeneruar autonomi dhe karakterin e saj tek foshnja dhe jo vetëm t'i jepte vetëqenien e saj fëmijës së saj dhe kështu të humbiste interesin për veten (Shehu, 2018; Pediconi, 2020). Në këtë mënyrë, përtej rolit të të qenit nënë, pritet që nëna mjaft e mirë të shërbejë si mbështetje egos, nga shqetësimi i saj kryesor amwsor, në mënyrë që foshnja të futet në realitetin e përbashkët dhe të përbëjë realitetin e tij psikik, në rrugëtimin e tij/saj nga varësia absolute, përmes varësisë relative, drejt pavarësisë. (Delafield-Butt, Dunbar, & Trevarthen, 2022; Winnicott, Shepherd & Davis, 2018).

2.10 Teoria e mendjes dhe autizmi

Duke filluar nga vitet 1980, filluan të shfaqen disa teori shpjeguese rreth autizmit. Që atëherë, emri i diagnozës dhe mënyra se si ajo është rritur në popullatë, zgjoi interesin e disa studiuesve, të cilët u përpoqën të japin një shpjegim për karakteristikat e ndryshme të atyre që paraqesin diagnozën e ASD. Në këtë monografi, për të kuptuar pak më shumë këtë diagnozë, është e rëndësishme të zhvillohen disa prej tyre. Cadaveria dhe Waisburg (2014) pohojnë se teoritë që përpiqen të japin një shpjegim për diagnozën nuk duhet të shihen si teori ekskluzive, por më tepër plotësuese, duke kuptuar se çdo teori jep përgjigje për pyetje të caktuara, por asnjëra prej tyre nuk arrin të mbulojë të gjitha pyetjet rreth “Autizmit”.

Këta autorë deklarojnë se ajo që njihet sikoncepti “teori e mendjes” përdoret nga psikologjia dhe neuroshkenca për të përcaktuar aftësinë e qenieve njerëzore për t’ia atribuar mendimet, dëshirat, emocionet dhe qëllimet personave të tjerë. (Cadaveria dhe Waisburg, 2014). Kuptohet si aftësia për të interpretuar atë që ata po mendojnë, besimet e tyre, qëllimet e tyre dhe dëshirat e subjekteve të tjera, duke identifikuar se çdo person ka ide dhe ndjenja të ndryshme dhe se mund të ketë mundësi të ndryshme mendimi për të njëjtën temë në fjalë. Sipas Larrosa (2015) kjo aftësi mund të zhvillohet rreth 4 deri në 5 vjet.

Njerëzit që kanë një diagnozë të ASD zakonisht kanë shumë vështirësi në aftësinë për të identifikuar këto situata. Kuptohet se mungesa e të kuptuarit të: ideve dhe besimeve të tjerëve, imagjinatës së tyre, lojës simbolike dhe vështirësive që ata paraqesin në kuptimin e normave shoqërore, mund të ketë të bëjë me një dështim në “teorinë e mendjes”. Për shkak të kësaj, ata pengohen në komunikimin social, duke pasur pasoja në fusha të tjera të jetës. (Larrosa, 2015)

Bazuar në shpjegimin e mësipërm, Frith (cituar tek Cadaveria dhe Waisburg, 2014) postulon se “*Njerëzit e tjerë flasin me njëri-tjetrin me sytë e tyre*”. Ajo që është shprehur tregon se subjektet me autizëm nuk mund të kuptojnë dialogun joverbal, nuk mund t’i atribuojnë gjendjet mendore dhe për rrjedhojë nuk kuptojnë atë që transmetohet me shikimin (gjuhën e syve), nuk janë në gjendje të kuptojnë se çfarë është e “pathëna” në komunikimin joverbal”. Kjo paaftësi për ta perceptuar mund të njihet edhe si “verbëri e mendjes”. (Nano, 2017)

2.11 Teoria e koherencës qendrore

Sipas Frith (siç citohet në Larrosa, 2015) subjektet në kushte normale priren të kenë një perceptim global të gjërave, duke qenë në gjendje të perceptojnë detajet, por edhe tërësinë e situatës. Nga ana tjetër, personat që paraqesin diagnozën e ASD priren të fokusohen kryesisht në detaje, nuk kanë kapacitet për perceptim global, nuk arrijnë ta integrojnë informacionin në kontekstin në të cilin ai paraqitet. Kjo u mundëson atyre të zhvillojnë aftësinë për të qenë ekspertë ose siç i quan Asperger “mësues të vegjël” në lëndë të veçanta.

Në këtë drejtim, Frith (2003) (i cituar në Cadaveria dhe Waisburg, 2014) thotë se njerëzit me ASD fokusohen në detaje që shpesh janë jokoherente për të tjerët, pa qenë në gjendje të perceptojnë të gjithën. Kjo pamundësi i pengon ata të jenë në gjendje të lidhin idetë, ku u mungon kuptimi dhe koherenca për to.

2.12 Teoria e “trurit jashtëzakonisht mashkullor”

Lidhur me këtë teori, Baron-Cohen (tek Cadaveria dhe Waisburg, 2014), thotë se subjektet e diagnostikuara me ASD kanë një tru shumë sistematik dhe ekzekutiv, të paaftë për të hyrë ose kuptuar qartë emocionet, sjelljen dhe komunikimin. Në këtë mënyrë, ai pohon se këto subjekte kanë një “tru jashtëzakonisht mashkullor”, e cila mund të lidhet me nevojën që kanë këto subjekte për t’iu përmbajtur rutinave dhe mospranimi i ndryshimit. Autorët Cadaveria dhe Waisburg, (2014) shtrojnë një pyetje: “Për çfarë po flasim kur i referohemi një truri jashtëzakonisht mashkullor?” Kuptohet se është mënyra për të sistemuar shumë, për t’u fokusuar në diçka në mënyrë që të mund të minimizohet kaosi dhe për rrjedhojë të reduktohet pasiguria e krijuar nga bota e jashtme.

Vitet e fundit, disa studime kanë bërë një dallim midis trurit të femrës dhe mashkullit, i cili fokusohet në mënyrën se si mendon, ndihet dhe vepron. “Shpjegimi i parë, më i qartë dhe më i arsyeshmi, është se të gjitha qelizat nervore kanë një gjini të gdhendur në gjenet e tyre: XX ose XY” (Cadaveria dhe Waisburg, 2014). Ata gjithashtu sugjerojnë se seksi i personit mund ose nuk mund të përkojë me llojin e trurit. Në pjesën më të madhe, truri i mashkullit karakterizohet nga veprimi sistematik dhe i femrës nga emocionet, komunikimi dhe ndjeshmëria.

Baron-Cohen (2004) krijon dy lloje pyetësorësh, me pyetje specifike për të identifikuar se çfarë lloj truri ka çdo person. Njëri prej tyre është pyetësori i “koeficientit të empatisë” dhe tjetri është “koeficienti i sistematizimit”. Në bazë të këtyre pyetësorëve, ai përcakton 5 kategori të trurit, të cilat janë:

Lloji E: Lloji i trurit femëror, më empatik sesa sistemues

Lloji S: Lloji i trurit mashkullor, më shumë sistematik sesa empatik

Lloji B: Truri i balancuar, me dy vlera të balancuara

Lloji ekstrem E: Sipas Baron-Cohen, ky lloj truri ende nuk është përcaktuar

Lloji ekstrem S: Truri jashtëzakonisht mashkullor mund të tregojë një manifestim të autizmit. (Cadaveria dhe Waisburg, 2014)

2.13 Teoria e funksioneve ekzekutive

Sipas Cadaveria dhe Waisburg (2014), funksionet ekzekutive janë ato që na lejojnë, ndër të tjera, të vendosim qëllime, të përdorim parashikimin, formimin e planeve dhe programeve, të kontrollojmë impulset dhe të vetërregullojmë detyrat tona për t’i kryer ato në mënyrë efikase dhe efektive. Në të njëjtën linjë, Larrosa (2015) shprehet se teoria e funksioneve ekzekutive është paaftësia e njerëzve me ASD për të planifikuar detyrat e ardhshme. Funksionet ekzekutive përfshijnë planifikimin, frenimin e përgjigjeve shtytëse, fleksibilitetin, kërkimin e organizuar dhe kujtesën e punës. Autori shprehet se të gjitha aktivitetet e përmendura më sipër kanë të përbashkët nevojën që subjekti të shkëputet nga koha e sotme, dhe të ekspozohet ndaj manipulimit të informacionit në një plan mendor, gjë që është shumë e vështirë për njerëzit me këtë diagnozë.

2.14 Teoria e ndërsubjektivitetit

Kjo teori do të shpjegonte të metën që njerëzit me ASD kanë në ndërsubjektivitet. Hobson thotë se në lindje subjektet kanë një aftësi të lindur që i ndihmon ata t'i përgjigjen emocioneve të tjerëve, por që tek fëmijët e diagnostikuar me ASD, kjo aftësi e lindur nuk ekziston. I njëjti autor përcakton se bëhet fjalë për një dështim në deficitin primar emocional, duke mos i lejuar të zhvillojnë ndjeshmërinë, apo aftësinë për të imituar, krahas vështirësisë për të kuptuar dhe shprehur emocionet (Larrosa, 2015).

Në lidhje me këtë, Stern bën dallimin midis dy llojeve të ndërsubjektivitetit. Ndërsubjektiviteti parësor, i cili fitohet në moshën afërsisht 3 muajshe, dhe konsiston në aftësinë për të perceptuar figurën e lidhjes si dikë tjetër përveç vetes. Ndërsubjektiviteti sekondar fitohet ndërmjet 5 dhe 9 muajsh dhe konsiston në aftësinë për t'i atribuar gjendjet mendore objekteve-subjekteve. Ai argumenton se ndërsubjektiviteti dytësor është vendi ku zhvillohet “vëmendja e përbashkët”, e cila i referohet aftësisë së dy njerëzve për t'u fokusuar në një objekt së bashku, duke qenë të vetëdijshëm se të dy po e identifikojnë atë mendërisht. Diçka që do të dukej e pamundur për njerëzit me çrregullim të spektrit të autizmit (Larrosa, 2015).

KAPITULLI 3

METODOLOGJIA

Në këtë kapitull prezantohet metodologjia mbi të cilin ngrihet ky punim doktoral. Si fillim pasqyrohet qëllimi i studimit. Më pas vijohet me dizajnin e studimit duke shpjeguar dhe arsyetuar mbi përzgjedhjen e metodës sasiore. Në vijim arsyetohet në lidhje me teknikën e mbledhjes së të dhënave sasiore, e cila konsiston në përdorimin e pyetësorëve. Në vazhdim realizohet një përshkrim lidhur me instrumentet dhe mbledhjen e të dhënave. Më pas paraqiten vlefshmëria dhe besueshmëria në lidhje me studimin sasior. Në vazhdim shpjegohet dhe argumentohet lidhur me metodat e mbledhjes së të dhënave në përgjithësi dhe më tej elaborohet në veçanti metodat e mbledhjes së të dhënave për studimet sasiore. Në përfundim paraqiten konsideratat etike.

3.1 Qëllimi i studimit

Qëllimi i këtij studimi është të nxjerrë në pah ndikimin dhe impaktin që ka stili i prindërimit efektiv tek fëmijët me autizëm duke ndikuar kështu në zhvillimin dhe përmirësimin e aftësive të para sociale, aftësive psiko-emocionale dhe arritjeve akademike.

3.2 Objektivat e studimit

6. Të paraqesë teori të ndryshme përsa i përket stileve të prindërimit
7. Të paraqesë etiologjinë, prevalencën,diagnostikimin, simptomat dhe teori të ndryshme në lidhje me autizmin.
8. Të klasifikojë dhe përshkruajë deficitet sipas fushave të caktuara të fëmijëve me autizëm.
9. Të kuptojë e stileve të prindërimit dhe ndikimin që ato kanë mbi fëmijën me autizëm
10. Të masë nivelin e stresit te nenat e fëmijëve me autizëm.

3.3 Pyetjet kërkimore dhe hipotezat

1. Cili prej stileve të prindërimit është më i suksesshëm në lidhje me fëmijët autik?

3.4 Dizajni i studimit

Studiuesit e shkencave sociale mund të identifikohen në dy kampe të kundërta pozitivistët që përdorin qasje sasiore për kërkimin e tyre dhe interpretuesit që përdorin qasje cilësore (Onwuegbuzie dhe Leech, 2005). Për më tepër, studiuesit mund të përdorin metoda të përziera për të arritur ontologjinë realiste, epistemologjinë interpretuese ose pragmatizmin (Tashakkori dhe Teddlie, 2010). Megjithatë, secila prej qasjeve ka “vendin” e saj në shkencat sociale duke marrë parasysh pikat e forta dhe kufizimet e tyre unike që duhet të shqyrtohen me kujdes përpara se të përdoren për një pyetje të veçantë kërkimore. Saunders et al. (2012) argumentuan se, për pragmatistët, ekzistojnë tre nxitës kryesor për zgjedhjen e metodës më të përshtatshme *“natyra e pyetjes kërkimore, konteksti i kërkimit dhe pasojat e mundshme të kërkimit”*.

Studimi cilësor synon të arrijë depërtojë në thellësi të një çështjeje (Blaxter et al, 1996). Përdoret për të kuptuar përvojën subjektive të individit brenda mjedisit natyror (Saunders et al., 2012). Prandaj, qasjet cilësore theksojnë se vetëdija individuale krijon realitetin shoqëror (Burns, 2000). Gjithashtu, zakonisht përdor një qasje induktive për të zhvilluar një teori të re ose të avancuar rreth fenomenit që studiohet.

Kompleksiteti dhe paparashikueshmëria e qenieve njerëzore dhe çështjeve sociale mund të interpretohen më mirë me një proces ndërveprues, ku individët janë në gjendje t'i tregojnë studiuesit për jetën e tyre (Hughes, 2006). Për më tepër, duke qenë brenda fushës dhe duke krijuar raporte me pjesëmarrësit, studiuesi mund të nxjerrë në pah çështje të tjera që mungojnë nga kërkimet pozitiviste (Burns, 2000). Sepse, duke iu referuar Hammersley (2008), kërkimi nuk ka të bëjë vetëm me prodhimin e njohurive, por duhet të përdoret për të përmirësuar botën. Kërkimi cilësor i jep jetë çështjeve dhe tematikave të ndryshme në shkencat sociale (Burns, 2000).

Prandaj, përshkrimet cilësore mund të nxjerrin në pah marrëdhëniet e mundshme dhe proceset dinamike. Megjithatë, rezultatet e kërkimit cilësor kanë më shumë gjasa të kufizohen në një kontekst të vetëm për shkak të natyrës subjektive të të dhënave. Standardet konvencionale të besueshmërisë, besueshmërisë test-ritest dhe përgjithësisht mund të mos zbatohen për këtë lloj qasje kërkimore. Përveç kësaj, studiuesi mund të ndikojë dhe të ndikohet nga subjektet e studimit. Ky efekt, ndonjëherë edhe paragjykimi, mund të shmanget duke identifikuar dhe sqaruar pikëpamjet e të dy palëve (Hammersley, 2008). Nga të gjitha pikat e forta të kërkimit cilësor, koha konsiderohet si një kufizim i rëndësishëm. Metodatat cilësore janë *“më të vështira, më stresuese dhe konsumojnë kohë”* sesa metodatat e tjera të kërkimit (Hughes, 2006). Koha në të gjitha fazat e kërkimit cilësor duke filluar me mbledhjen e të dhënave, pastaj analizën dhe interpretimin është e gjatë.

Tek shkencat sociale përgjithësisht mbizotëron metoda shkencore objektive, e cila shoqërohet me paradigmen pozitiviste. Kjo traditë shkencore empirike përdor metoda kërkimore sasiore për të treguar një marrëdhënie shkakësore, duke e konsideruar

realitetin shoqëror si objektiv dhe të jashtëm nga individi (Hughes, 2006). Megjithatë, Burns (2000) argumentoi objektivitetin e kërimit sasior sepse studiuesi është subjektivisht i përfshirë në zgjedhjen e problemit, analizën dhe interpretimin e rezultateve.

Studimi sasior ka më shumë gjasa të përdoret me një qasje deduktive, në mënyrë që të testohet teoria (Saunders et al., 2012). Ai bazohet në ekzaminimin e marrëdhënieve ndërmjet variablaeve, ku të dhënat mbledhen në formë numerike dhe analizohen duke përdorur teste dhe analiza të ndryshme statistikore. Prandaj, kërkitimi sasior është më i lidhur me konfirmimin ose refuzimin e një hipotezë dhe rezultatet e tij *“analizohen dhe interpretohen më lehtë”* (Hughes, 2006). Megjithatë, theksohet rëndësia e mundësisë për të përdorur një sasi relativisht voluminoze të dhënash. Për më tepër, testet statistikore të përdorura do të ndihmojnë në analizimin, interpretimin dhe kuptimin e gjetjeve.

Dizajni i kërimit shkencor, i cili është më i përshtatshëm për realizimin e këtij punimi është dizajni sasior duke përdorur pyetësorët. Nëpërmjet qasjes sasimore synohen të testohen hipotezat e studimit, duke u nisur kështu nga qëllimi i realizimit të këtij punimi. Gama e pjesëmarrësve në studim është më e madhe, sasia e informacionit të grumbulluar është voluminoze dhe kursen kohë në mbledhjen e të dhënave.

3.5 Kampioni

Studimi u krye gjatë periudhës 2013 - 2017. Në studim u përfshinë 168 fëmijë me spektrin e autizmit nga - Qendra për mbështetje dhe integrimin e fëmijëve me çrregullime të zhvillimit “Ecim Së Bashku”, në Tiranë dhe në Durrës. Fëmijët janë të moshës nga 3 vjeç deri 10 vjeç.

Fëmijët janë si nga zona urbane ashtu edhe nga zona rurale.

Në studim janë përfshirë gjithashtu edhe nënat e fëmijëve. Në studim u mbledhën edhe të dhënat lidhur me arsimin, punësimin, gjendjen ekonomike, numrin e anëtarëve të familjes dhe numrin e fëmijëve në familje.

3.6 Instrumentat

Anketat kryhen më së shpeshti duke përdorur një formë pyetësori, të cilët njihen ndryshe edhe si inventarë, teste, bateri, lista kontrolli, shkallë, anketime, indekse ose tregues/indikatorë (Dörnyei, 2007). Pyetësorët përkufizohen si çdo instrument i bazuar në tekst që u jep pjesëmarrësve të sondazhit një sërë pohimesh ose deklaratave për t'iu përgjigjur ose duke treguar një përgjigje, duke shënuar një “X”, duke shkruar një numër ose duke klikuar/shënuar një kuti në letër ose në internet. Pyetësorët mbeten mjeti i vetëm më i zakonshëm për kryerjen e anketave dhe janë në të vërtetë një nga, nëse jo, mjetet më të përdorura kërkimore në shkencat sociale (Fife-Schaë, 2006). Pyetësorët duken veçanërisht tërheqës për studiuesit, kjo mund të jetë për arsye të mëposhtme:

- Ato janë të lehta për t'u ndërtuar, ose të paktën duken të tilla

- Ka shumë pyetësorë ekzistues që mund të përdoren ose përshtaten për përdorim, tek të cilët aksesimi është i lirë,
- Ato mund të vihen në dispozicion online nëpër site apo edhe tema diplome (bachelor, master apo doktoratura),
- Ato mund të përdoren për të mbledhur grupe të dhënash voluminoze relativisht lehtë, qoftë përmes kontaktit të drejtpërdrejtë, me postë, ose në internet nëpërmjet google form ose plotësimit online.
- Të dhënat që ata mbledhin mund të përpunohen dhe analizohen relativisht lehtë në krahasim me të dhënat cilësore të cilat duhet të regjistrohen dhe transkribohen përpara analizës.

Është sigurisht e vërtetë që një pyetësor i hartuar mirë, i administruar dhe me shumë pohime. Pyetësorët përdoren shumë shpesh për të përcaktuar gjëra të tilla si (Mathers dhe Fox, 2007):

- raportimi i historikut dhe informacionit demografik të pjesëmarrësve (mosha, gjinia, kombësia, të ardhurat, edukimi, eksperiencia, punësimi, statusi civil, etj);
- raportimi i sjelljeve (për shembull, çfarë bënë ose do të bënin njerëzit, si përgjigje ndaj sinjaleve ose stimuljeve të caktuara);
- shprehja e qëndrimeve (për shembull, ndaj një grupi kulturor të ndryshëm nga ai i tyre);
- raportimi i opinioneve (për dëshirueshmërinë e multikulturalizmit apo fenomeneve të tjera shoqërore);
- për përcaktimin e njohurive faktike rreth diçkaje (çfarë përqindje e popullsisë së një vendi janë emigrantë)
- për përcaktimin e vetive psikometrike (shkalla e ekstroversionit);
- për përcaktimin e synimeve ose aspiratave të tyre në të ardhmen (nëse ata do ose dëshirojnë të kenë kontakte me grupe të veçanta njerëzish).

Studimet e bazuara në pyetësorë, janë kritikuar për një sërë arsyesh dhe studiuesit që mendojnë t'i përdorin ato duhet të jenë plotësisht të vetëdijshëm për anën e tyre potencialisht negative. Në këtë drejtim, pozicionimi mbizotërues ontologjik dhe epistemologjik i teorisë që informon shumicën e pyetësorëve ka qenë një burim kryesor kritikash (Mathers dhe Fox, 2007). Për më tepër, pyetësorët janë kritikuar për prekjën "sipërfaqësore" të temës dhe ofrojnë një përshkrim relativisht "të hollë" të fenomeneve të synuara (Dörnyei, 2007). Në një farë mase, nëse ky është një aspekt negativ, mund të zbutet me përdorimin e të dhënave të tjera, të cilat mund të lidhen me të dhënat nga metoda të tjera si (intervista gjysmë të strukturuar).

3.7 Vlefshmëria

Vlefshmëria shpjegon se sa mirë të dhënat e mbledhura mbulojnë fushën aktuale të studimit. Vlefshmëria në thelb do të thotë *“instrumenti të masë atë që synohet të matet”* (Field, 2005).

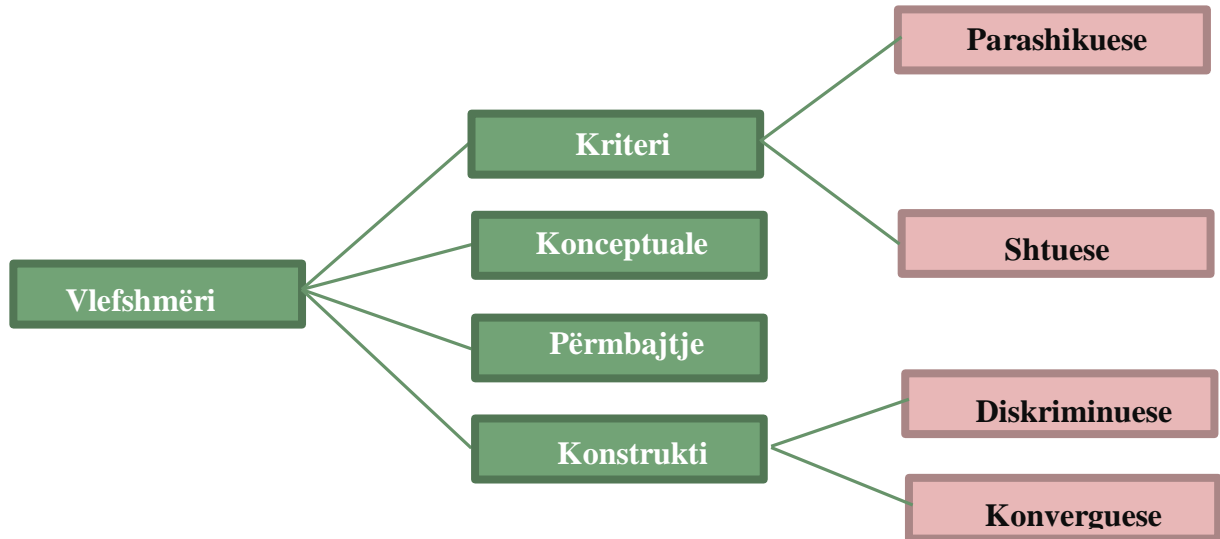

Figura 3.1 Struktura e vlefshmerise

3.7.1 Vlefshëri konceptuale

Vlefshmëria konceptuale është një gjykim subjektiv mbi operacionalizimin e një konstrukt. Vlefshmëria konceptuale është shkalla në të cilën një masë duket të jetë e lidhur me një konstrukt specifik, sipas gjykimit të joekspertëve, siç janë testuesit, përfaqësuesit e sistemit ligjor, etj. Kjo do të thotë, një test ka vlefshmëri konceptuale nëse përmbajtja e tij thjesht duket e rëndësishme për personin që merr testin. Ai vlerëson pohimet/deklaratat e pyetësorit përse i përket realizueshmërisë, lexueshmërisë, konsistencës së stilit dhe formatimit dhe qartësisë së gjuhës së përdorur. Vlefshmëria konceptuale i referohet vlerësimeve subjektive të studiuesve për paraqitjen dhe rëndësinë e instrumentit matës nëse pohimet në instrument duken të jenë relevant, të arsyeshëm, të paqartë dhe të qartë (Oluwatayo, 2012).

Për të ekzaminuar vlefshmërinë konceptuale, shkalla dikotomike mund të përdoret me opsionin kategorik ‘Po’ dhe ‘Jo’ që tregojnë përkatësisht një pohim të favorshëm dhe të pafavorshëm. Kupohimi i favorshëm do të thotë që pohimi është i strukturuar objektivisht dhe mund të klasifikohet pozitivisht nën kategorinë tematike. Më pas të dhënat e mbledhura analizohen duke përdorur Indeks Kappa të Cohen (CKI) në përcaktimin e vlefshmërisë së instrumentit. Një Kappa minimalisht të pranueshëm prej 0.60 për marrëveshjen ndërmjet vlerësuesve. Fatkeqësisht, vlefshmëria konceptuale është padyshim forma më e dobët e vlefshmërisë (Oluwatayo, 2012).

3.7.2 Vlefshmëri e përmbajtjes

Vlefshmëria e përmbajtjes përkufizohet si “*shkalla në të cilën pohimet në një instrument pasqyrojnë universin e përmbajtjes në të cilin instrumenti do të përgjithësohet*” (Straub, Boudreau et al. 2004). Në fushën e shkencave sociale, rekomandohet shumë të aplikohet vlefshmëria e përmbajtjes gjatë zhvillimit të instrumentit të ri. Në përgjithësi, vlefshmëria e përmbajtjes përfshin vlerësimin e një instrumenti të ri sondazhi në mënyrë që të sigurohet që ai përfshin të gjithë pohimet që janë thelbësorë dhe eliminon pohimet e padëshirueshëm në një fushë të caktuar konstruktive. Qasja gjyquese për të përcaktuar vlefshmërinë e përmbajtjes përfshin rishikimin e literaturës dhe më pas vazhdimin e vlerësimit nga panele ekspertësh. Procedura e qasjes gjyquese të vlefshmërisë së përmbajtjes kërkon që studiuesit të jenë të pranishëm me ekspertë për të lehtësuar vlefshmërinë (Boudreau et al., 2001).

Megjithatë nuk është gjithmonë e mundur që të ketë shumë ekspertë të një teme të caktuar kërkimore në një vend. Kjo paraqet një kufizim për kryerjen e vlefshmërisë në një instrument anketimi kur ekspertët janë të vendosur në zona të ndryshme gjeografike. Në të kundërt, një qasje sasiore mund t'i lejojë studiuesit të dërgojnë pyetësorë të vlefshmërisë së përmbajtjes tek ekspertët që punojnë në vende të ndryshme, ku distanca nuk është një kufizim. Për të aplikuar vlefshmërinë e përmbajtjes ndiqen hapat e mëposhtëm (Choudrie dhe Dwivedi, 2005):

1. Rishikim i literaturës për të gjithë pohimet përkatëse.
2. Krijohet një studim i vlefshmërisë së përmbajtjes (çdo pohim vlerësohet duke përdorur shkallën me tre pikë (jo e nevojshme, e dobishme, thelbësore).
3. Anketa duhet t'u dërgohet ekspertëve në të njëjtën fushë të hulumtimit.
4. Raporti i vlefshmërisë së përmbajtjes (CVR) llogaritet më pas për çdo pohim duke përdorur metodën e Laëshe.
5. Pohimet që nuk janë të rëndësishëm në nivelin kritik eliminohen.

3.7.3 Vlefshmëri e konstruktit

Vlefshmëria e konstruktit i referohet asaj se sa mirë është përkthyer ose transformuar një koncept, ide ose sjellje që është një konstrukt në një realitet funksional dhe operues, (operacionalizimi). Vlefshmëria e konstruktit ka dy komponentë: vlefshmërinë konverguese dhe diskriminuese.

3.7.4 Vlefshmëri diskriminuese

Vlefshmëria diskriminuese është shkalla në të cilën ndryshorja latente A dallon nga variablat e tjerë latent (B, C, D). Vlefshmëria diskriminuese do të thotë që një variabël latent është në gjendje të llogarisë më shumë variancë në variablat e vëzhguara që lidhen me të sesa a) gabimi i matjes ose ndikime të ngjashme të jashtme, të pa matura; ose b) konstrukte të tjera brenda kornizës konceptuale. Nëse nuk është kështu, atëherë vlefshmëria e treguesve individualë dhe e konstruktit është e dyshimtë. Testet e

vlefshmërisë diskriminuese (ose vlefshmërisë divergjente) pohon se konstruktet nuk duhet të kenë asnjë lidhje dhe në fakt nuk kanë asnjë lidhje (Wee dhe Quazi, 2005).

3.7.5 Vlefshmëri konverguese

Vlefshmëria konvergjente, një parametër i përdorur shpesh në sociologji, psikologji dhe shkenca të tjera të sjelljes, i referohet shkallës në të cilën dy teste të konstrukteve që teorikisht duhet të asociohen, janë në fakt të lidhura me njëra-tjetrën. Shkurtimisht, testet e vlefshmërisë konvergjente që konstruktet që pritet të lidhen, në fakt, janë të lidhura. Me qëllim verifikimin e vlefshmërisë së konstruktit (vlefshmëria diskriminuese dhe konvergjente), mund të kryhet një analizë faktoriale duke përdorur analizën e komponentit kryesor (PCA) me metodën e Varimax (Koh dhe Nam, 2005). Pohimet mbi 0.40, që është vlera minimale e rekomanduar në studime, merren parasysh për analiza të mëtejshme. Gjithashtu, pohimete korreluara mbi 0,40 duhet të fshihen. Prandaj, rezultatet e analizës faktoriale duhet të plotësojnë kriteret e vlefshmërisë së konstruktit, duke përfshirë edhe vlefshmërinë diskriminuese dhe vlefshmërinë konverguese (Straub et al., 2004). Ekzistojnë gjithashtu metoda të tjera për të testuar vlefshmërinë konverguese dhe diskriminuese.

3.7.6 Vlefshmëri kriteri

Vlefshmëria e kriterit është shkalla në të cilën një masë lidhet me një rezultat. Ai vlereson se sa mirë një test parashikon një rezultat për një test tjetër. Një test ka këtë lloj vlefshmërie nëse është i dobishëm për parashikimin e performancës ose sjelljes në një situatë tjetër (të shkuarën, të tashmen ose të ardhmen). Vlefshmëria e kriterit është një perspektivë alternative që de-thekson kuptimin konceptual ose interpretimin e rezultateve të testit. Përdoruesit e testit thjesht mund të dëshirojnë të përdorin një test për të dalluar grupet e njerëzve ose për të bërë parashikime për rezultatet e ardhshme. Nga një këndvështrim shumë praktik, ajo fokusohet në aftësinë e testit për të dalluar punonjësit e mirë nga punonjësit e dobët. Nëse testi e bën këtë mirë, atëherë testi është mjaft i vlefshëm për qëllimet e saj (Sokoli & Braho, 2017).

Nga pikëpamja tradicionale me tre aspekte të vlefshmërisë, vlefshmëria e kriterit i referohet shkallës në të cilën rezultatet e testit mund të parashikojnë variabla të kriterëve specifike. Nga ky këndvështrim, çelësi i vlefshmërisë është lidhja empirike midis rezultateve të testit dhe pikëve në variablin e kriterit përkatës. Boudreau et al (2001) sugjeron se *“edhe për qëllime të vendimmarrjes së aplikuar, mbështetja në vlefshmërinë e kriterit ose mbulimin e përmbajtjes nuk është e mjaftueshme. Kuptimi i testit dhe rrjedhimisht vlefshmëria e saj konstruktive, duhet të ndiqet gjithmonë, jo vetëm për të mbështetur interpretimin e testit, por edhe për të justifikuar përdorimin e testit”*. Ekzistojnë dy lloje të vlefshmërisë së kriterit përkatës: vlefshmëria shtuese dhe vlefshmëria parashikuese.

3.7.7 Vlefshmëri shtuese

Vlefshmëria shtuese është një lloj vlefshmërie që mund të mblidhet për të mbrojtur përdorimin e një testi për parashikimin e rezultateve të tjera. Ai i referohet masës në të cilën rezultatet e një testi ose matjeje të caktuar korrespondojnë me ato të një matjeje të vendosur më parë për të njëjtin konstrukt. Vlefshmëria shtuese vlerëson aftësinë e operacionalizimit për të dalluar midis grupeve që teorikisht duhet të jetë në gjendje të dallojë (Field, 2005).

3.7.8 Vlefshmëri parashikuese

Pyetësi ka vlefshmëri parashikuese nëse parashikon me saktësi atë që supozohet të parashikojë. Mund t'i referohet gjithashtu kur pikët nga masa parashikuese merren fillimisht dhe më pas të dhënat e kriterit mblidhen më vonë. Mënyra më e mirë për të vendosur drejtpërdrejt vlefshmërinë parashikuese është kryerja e një studimi të vlefshmërisë afatgjatë. Për shembull, duke administruar teste për stilet e prindërimit dhe më pas duke parë nëse ato rezultate lidhen me zhvillimin socio-emocional të fëmijëve. Studimet e vlefshmërisë parashikuese kërkojnë një kohë të gjatë për t'u përfunduar dhe kërkojnë kampion mjaft të mëdh në mënyrë që të përftohen të dhëna agregate domethënëse. Vlefshmëria parashikuese vlerëson aftësinë e operacionalizimit për të parashikuar diçka që teorikisht duhet të jetë në gjendje të parashikojë (Sokoli & Braho, 2017).

3.8 Besueshmëria

Besueshmëria i referohet qëndrueshmërisë së instrumentit të përdorur dhe qëndrueshmërisë së tij me kalimin e kohës. Besueshmëria është aftësia për të matur instrumentet për të dhënë rezultate të ngjashme kur zbatohen në kohë të ndryshme. Natyrisht, nuk ka gjasa që çdo herë të jepen të njëjtat rezultate për shkak të dallimeve në kohën e aplikimit të instrumentit matës, si dhe ndryshimeve në popullatë dhe kampion (Field, 2005). Megjithatë, një korrelacion i fortë pozitiv midis rezultateve të instrumentit matës është një tregues i besueshmërisë. Prandaj, studiuesit duhet të sigurojnë që instrumenti matës i përdorur të jetë i besueshëm. Metoda të ndryshme përdoren për të përcaktuar besueshmërinë e shkallëve të përdorura në kërkimin empirik. Metodatat më të përdorura janë besueshmëria test-ritest, format alternative dhe konsistenca e brendshme. Testet e konsistencës së brendshme mund të aplikohen në tre mënyra të ndryshme (split-half, korrelacionet pohim-total dhe koeficienti i besueshmërisë alfa) (Sokoli & Braho, 2017).

3.8.1 Besueshmëria test-ritest

Besueshmëria test-ritest i referohet konsistencës së rezultateve të marra kur instrumenti matës aplikohet në të njëjtin grup kampion në kohë të ndryshme. Pyetësi i përgatitur për të testuar besueshmërinë e instrumentit matës me metodën test-ritest aplikohet

fillimisht në një grup kampion. Më pas, i njëjti pyetësor aplikohet sërish për të njëjtin grup kampion pas një kohe të caktuar. Një korrelacion i lartë midis të dhënave të krahasueshme të sondazhit të marra në kohë të ndryshme është një tregues se instrumenti matës ka besueshmëri test-ritest. Aspekti jetik është periudha ndërmjet aplikimeve të anketimit. Konsensusi është se periudha duhet të jetë mjaft e gjatë që pjesëmarrësit të kujtojnë përgjigjet e tyre ndaj deklaratave në pyetësor, por mjaft e shkurtër që sjellja ose cilësia e shkallës të mos ndryshojë (Whiston, 2012).

Studiuesit që synojnë të përcaktojnë besueshmërinë duke përdorur metodën e testit-ritestimit në përgjithësi e parashikojnë besueshmërinë duke përdorur koeficientin e korrelacionit Pearson ose duke krahasuar të dhënat nepermjet testit-T (Drost, 2011). Duhet mbajtur mend se popullata nga e cila vijnë të dhënat e kampionit duhet të ketë një shpërndarje normale për të kryer T-testin. Edhe pse në literaturë ka mendime të ndryshme në lidhje me interpretimin e të dhënave të marra, opinionin e përgjithshëm është se një vlerë korrelacioni prej 0.80 e lart tregon se instrumenti matës ofron besueshmëri test-ritest (Oluwatayo, 2012).

Zbatimi i kësaj metode përfshin disa vështirësi dhe kufizime. Së pari, mund të jetë sfiduese për të arritur të njëjtin grup mostër në periudha të ndryshme për arsye të ndryshme. Një problem tjetër mund të ndodhë kur periudha ndërmjet testit të parë dhe të dytë është shumë e shkurtër. Kur koha ndërmjet dy testeve është e shkurtër, pjesëmarrësit mund të kujtojnë përgjigjen e pohimeve në testin e parë dhe të përgjigjen nga kujtesa pa u menduar në testin e dytë. Një problem tjetër është se pjesëmarrësit mund të kenë qenë të interesuar për hulumtimin dhe mund të japin përgjigje të ndryshme në testin e dytë duke mësuar ose hulumtuar temën. Nga ana tjetër, nëse periudha ndërmjet dy testeve është shumë e gjatë, kjo paraqet një problem tjetër. Nëse ka një interval të gjatë kohor midis dy testeve, nivelet e kënaqësisë në punë të pjesëmarrësve mund të ndryshojnë si rezultat i ngjarjeve të caktuara. Në këtë rast, pjesëmarrësit do të japin përgjigje të ndryshme për instrumentet matëse. Nuk ka asnjë pikëpamje të pranuar përgjithësisht në literaturë në lidhje me diferencën kohore midis dy testeve për të përcaktuar besueshmërinë test-ritest. Megjithatë, për test-ritestin, besohet se nëse testet kryhen me një interval prej 1-2 javësh ose 10-15 ditësh, kjo mund të japë rezultate të dobishme (Drost, 2011; Whiston, 2012).

3.8.2 Format alternative

Një metodë tjetër e përdorur për të testuar besueshmërinë është metoda e formave alternative. Përpara aplikimit të kësaj metode, duhen zhvilluar dy instrumente matës të ndryshëm që matin të njëjtën sjellje, cilësi ose tipar. Përveç instrumenteve matëse me të njëjtin koncept, ato duhet të kenë të njëjtin numër pohimesh si dhe karakteristikash të ngjashme. Në këtë metodë, për pjesëmarrësit aplikohet instrumenti i parë matës, i ndjekur nga forma e dytë alternative. Rezultatet më pas vlerësohen për të vlerësuar koeficientin e besueshmërisë. Fokusi është në ngjashmërinë e rezultateve të marra nga të dy instrumentet matëse dhe masën në të cilën ato përputhen. Të dhënat e marra nga të dy

grupet e kampionit krahasohen duke përdorur korrelacionin e Pearson ose testi-T (Bowling, 2014).

Fakti që nuk ka dallim domethënës midis mesatareve të dy grupeve ose korrelacioni midis formave alternative është i lartë (0.80 e lart) tregon se nuk ka gabim në matje dhe ka besueshmëri ekuivalente. Ndryshe nga metoda test-ritest, në këtë metodë, të dy instrumentet matës skanues të zhvilluar aplikohen njëkohësisht në dy grupe homogjene. Teknika e formave alternative duket se është e ngjashme me metodën test-ritest, përveç faktit që përdoren dy instrumente matës të ndryshëm për të matur të njëjtën sjellje, tipar ose cilësi (Drost, 2011).

3.8.3 Konsistenca e brendshme

Konsistenca e brendshme lidhet me besueshmërinë e pohimeve të përfshira në instrumentin matës. Instrumenti matës mat konsistencën e pohimeve brenda tij dhe vë në dyshim se sa mirë mat instrumenti një sjellje ose cilësi të caktuar. Konsistenca e brendshme e instrumentit matës varet nga korrelacioni i çdo pohimi që përbën instrumentin matës. Shumë metoda të ndryshme janë përdorur për përcaktimin e besueshmërisë bazuar në konsistencën e brendshme në studime shkencore. Ndër këto, metodat më të preferuara janë korrelacionet e split-half, pohim-total dhe koeficienti alfa (Kuder-Richardson-20 & 21 dhe Cronbach's alfa). Megjithatë, ndër metodat ekzistuese, metoda më e preferuar dhe më e përdorur është përcaktimi i konsistencës së brendshme sipas vlerës së alfas së Cronbach (Field, 2005; Sokoli & Braho, 2017),

3.8.4 Metoda split-half

Metoda e Split-Half duhet të përdoret kur matet ndryshueshmëria e sjelljes për periudha të shkurtra kur format alternative nuk janë të disponueshme. Ndryshe nga metodat test-ritest dhe metodat alternative të formularit, metoda Splithalf zakonisht aplikohet në të njëjtën periudhë. Në këtë metodë, instrumenti matës aplikohet fillimisht në një grup mostër. Para se të kryhet analiza, pohimet e përfshirë në instrumentet matëse ndahen në dy gjysma për nga përmbajtja dhe shkalla e vështirësisë. Ndarja e instrumentit matës në dy pjesë zakonisht arrihet duke caktuar të gjithë pohimet me numër tek në instrumentin matës në një grup dhe të gjithë pohimet me numër çift në një grup tjetër. Rezultatet e dy testeve të marra nga pjesëtimi i instrumentit matës pritet të përputhen (Whiston, 2012).

Vlera e përfutur si rezultat i formulës Spearman-Brown varion nga 0 në 1. Vlera e përfutur është 0,70 e lart tregon se shkalla është e besueshme. Literatura thotë se kjo vlerë mund të tolerohet deri në 0.60 për kërkime përshkruese dhe shpjeguese. Megjithatë, madhësia e koeficientit të besueshmërisë është e lidhur ngushtë me numrin e pohimeve në shkallë. Rezultatet e dobishme nuk arrihen në shkallët që përbëhen nga një numër i vogël pohimesh (8 pohime e më pak). Metoda e gjysmës së ndarë ka disa përparësi ndaj metodave të testimit-ritestit dhe metodave të formave alternative (Oluwatayo, 2012).

Së pari, si në metodat test-ritest dhe metodat e formës alternative, instrumenti matës aplikohet njëkohësisht në një grup të vetëm kampioni në vend që të aplikohet në të njëjtin grup kampion në kohë të ndryshme. Prandaj, pjesëmarrësit nuk mund të përgjigjen nga kujtesa pa menduar për përgjigjet e tyre. Përveç kësaj, si në metodat e tjera, nuk ka vështirësi për të arritur të njëjtët pjesëmarrës. Në këtë kontekst, qasja në të dhënat në metodën e ndarjes së gjysmës është më komode dhe më pak e kushtueshme (Drost, 2011; Whiston, 2012). Duhet të theksohet se përveç përfitimeve ekzistuese, metoda e ndarjes së gjysmës ka edhe disavantazhe të caktuara. Në këtë metodë, besueshmëria matet nga korrelacioni i pohimeve midis dy gjysmave.

Besueshmëria do të ndryshojë pak në varësi të mënyrës se si ndahen pohimet. Kjo metodë duhet të preferohet kur të gjitha pohimet matin të njëjtin koncept dhe ka shumë pohime në instrumentin matës që kjo metode të realizohet. Kjo do të thotë se në rastet kur instrumenti mat më shumë se një strukturë, nuk do të ishte e përshtatshme të përdoret metoda e ndarjes në gjysmë (Sokoli & Braho, 2017; Field, 2005).

3.8.5 Korrelacioni pohim-total

Korrelacioni mund të përdoret për të përcaktuar Besueshmërinë e peshores si dhe për të matur marrëdhënien e instrumenteve matëse me njëri-tjetrin. Korrelacionet totale të zërit përdoren në këtë kontekst për t'iu referuar se sa lidhet pikët e secilit zë në instrumentin matës me pikën totale të të gjithë zërave në instrumentin matës. Gjithashtu thuhet se korrelacionet zë-total për zërat në instrumentin matës do të jenë ndërmjet 0,30 dhe 0,80 dhe zërat me këto vlera konsiderohen të përshtatshme. Megjithatë, Norman dhe Streiner (2003) deklaruan se për të përmbushur supozimet e shkallëzimit, mjafton që një pohim të lidhet me rezultatin total të të gjithë zërave në instrumentin matës me më shumë se 0,20. Në përgjithësi, nëse korrelacioni është më i vogël se 0.3, zërat nuk përfaqësojnë strukturën konceptuale, por nëse është mbi 0.80, zërat interpretohen se përfaqësojnë vetëm një aspekt të caktuar ose një zonë specifike të strukturës konceptuale. Prandaj, vlerat totale të korrelacionit midis 0.3 dhe 0.8 nënkuptojnë se pohimet janë mjaftueshëm homogjenë dhe përmbajnë variancën origjinale. Duhet të ketë ndërmjet 100 dhe 200 të anketuar për analizën e korrelacionit total të zërit. Madhësitë e deklaruara të kampionit janë të vlefshme jo vetëm për studimin kryesor, por edhe për studimin pilot (Norman dhe Streiner, 2003).

3.8.6 Koeficienti i Cronbach's Alfa

Metoda më e njohur e përdorur në kërkime shkencore për të testuar konsistencën e brendshme është përcaktimi i koeficientit alfa. Koeficienti alfa e Cronbach, është përgjithësisht i përdorur në studime. Ndërsa koeficienti alfa i Cronbach, vlera e të cilit është midis 0 dhe 1, i afrohet +1, thuhet se konsistenca e brendshme është e lartë. Së pari, studiuesit besojnë se një instrument matës është shumë i besueshëm kur vlera alfa e Cronbach, e cila tregon qëndrueshmërinë e brendshme të shkallës, matet si 0.95 dhe më

lart. Kjo vlerë e lartë tregon se disa pohime që gjenden në instrumentet matëse janë të njëjta dhe nuk kanë ndonjë veçori dalluese. Kjo tregon se ka më shumë pohime në instrumentin matës sesa duhet dhe se kjo sjellje ose cilësi mund të matet me më pak pohime. Një vlerë alfa e Cronbach midis 0.6 dhe 0.7 mund të mos jetë e mjaftueshme për revistat shkencore. Për këtë arsye, një vlerë alfa e Cronbach prej 0.7 e lart është një tregues i qëndrueshmërisë së brendshme të shkallës (Bowling, 2014; Oluwatayo, 2012).

Tabela 3.1 Interpretimi i Cronbach's Alfa

Cronbach's Alfa	INTERPRETIMI
$\geq 0,9$	E lartë
$0,7 \leq \alpha < 0,9$	Ka konsistencë të brendshme
$0,6 \leq \alpha < 0,7$	E pranueshme
$0,5 \leq \alpha < 0,6$	E dobët
$\alpha \leq 0,5$	S'ka konsistencë

3.9 Metoda e mbledhjes së të dhënave

Lloji i kërkimit është empirik, domethënë studiuesi kërkon t'u përgjigjet problemeve specifike, zgjidhja e të cilave varet nga përfitimi i burimit të studimit. (Bowling, 2014; Oluwatayo, 2012). Dizajni i hulumtimit është joeksperimental, në nivel përshkrues-korrelativ, sepse eksplorohet shfaqja e stileve të prindërimit dhe niveli i aftësive sociale tek fëmijët me autizem. Më pas, ne kërkojmë të dimë lidhjen midis variablave të studimit. Po kështu, ai është i ndërthurur sepse është vlerësuar në një kohë dhe vend të vetëm (Bowling, 2014). Pjesëmarrësit në studim janë nëna të fëmijëve me autizëm, ku numri i kampionit është 168 pjesëmarrës.

3.9.1 INSTRUMENTI I STILEVE TË PRINDËRIMIT

Shkalla e stileve të prindërimit u hartua nga Steinberg (1993) dhe u përshtat në shqip. Objektivi i tij është të identifikojë stilin e edukimit prindëror (autoritar, autoritativ, neglizhent, lejues dhe i përzier), përmes shkallës së paraqitur në dimensionet e:

1. Përkushtimit vlerëson shkallën në të cilën babai ose nëna shfaq sjellje të qasjes emocionale, ndjeshmërisë. Përmban 9 artikuj: 1, 3, 5,7 dhe 9, 11, 13, 15, 17. Mesatarja: 18.

2. Autonomia psikologjike vlerëson shkallën në të cilën prindërit përdorin strategji demokratike, jo shtrënguese dhe inkurajojnë individualitetin dhe autonominë. Përmban 9 artikuj: 2, 4, 6, 8, 10, 12,14, 16, 18. Mesatarja: 18.

3. Kontrolli i sjelljes vlerëson shkallën në të cilën babai perceptohet si mbikëqyrës i sjelljes së adoleshentëve / Përmban 8 artikuj: 19, 20, 21a, 21b, 21c, 22a, 22b, 22c. Mesatarja: 16.

Në total, instrumenti ka 22 artikuj, opsionet e të cilëve variojnë nga: Plotësisht dakord (MA), Disi dakord (AA), Disi jodakord (AD), Aspak dakord (MD), Sa më i lartë të jetë rezultati, aq më i lartë është atributi që pasqyron një pikë.

Për të marrë stilin autoritativ të prindërimit, merren parasysh dimensionet e përkushtimit (pika më e madhe ose e barabartë me 18), kontrolli i sjelljes (rezultati më i madh ose i barabartë me 16) dhe autonomia psikologjike (pika më e madhe ose e barabartë me 18).

Për stilin autoritar merren parasysh dimensionet e angazhimit (pika më pak ose e barabartë me 17) dhe kontrolli i sjelljes (pika më e madhe ose e barabartë me 16).

Stili lejues i prindërimit përftohet nga dimensionet e përkushtimit (rezultati më i madh ose i barabartë me 18) dhe i kontrollit të sjelljes (rezultati më pak ose i barabartë me 15).

Stili i pakujdesshëm karakterizohet nga përmasat e angazhimit (pika më pak ose e barabartë me 17) dhe kontrolli i sjelljes (pika më pak se ose e barabartë me 15).

Së fundi, stili i përzier i prindërimit përfshin dimensionet e përkushtimit (pika më e madhe ose e barabartë me 18), kontrolli i sjelljes (rezultati më i madh ose i barabartë me 16) dhe autonomia psikologjike (rezultati më i vogël ose i barabartë me 17).

Besueshmëria përmes koeficientit alfa të Cronbach-it ishte 0.90, duke specifikuar se instrumenti i shkallës së stileve të prindërimit është i besueshëm dhe konsistent në strukturën dhe treguesit e tij (Merino & Arndt, 2004). Për këtë studim është demonstruar besueshmëria e instrumentit, e cila ka arritur vlerën $\alpha=0.85$, duke e konsideruar atë si një besueshmëri të lartë në nivel psikometrik.

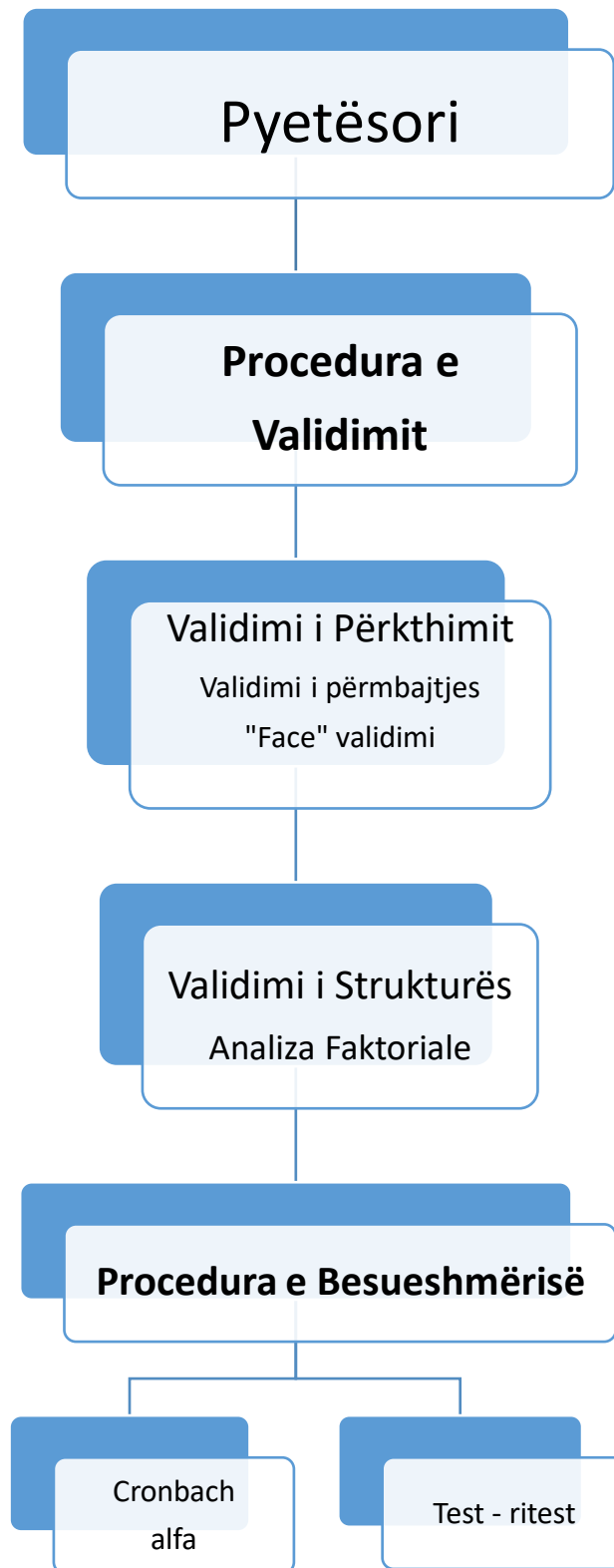
I -Validimi i strukturës së pyetësorit

Për të validuar pyetësorin e stilit të prindërimit fillimisht u krye analiza faktoriale në një kampion prej 50 nëna të fëmijëve me autizëm dhe më pas u realizuan:

III- Besueshmëria

a- konsistenca e brendëshme – testi Cronbach alfa

b-testim -ritestim

Figura 3.2 Skema e procesit të përdorur për validimin e pyetësorëve

II-Validimi i Shkallës së Stilit të Prindërimit

Analiza faktoriale e validitetit të strukturës së Shkallës së Stilit të Prindërimit. Për të ekzaminuar dimensionet e pyetësorit u krye analiza faktoriale në 50 nëna të fëmijëve autikë.

Tabela 3.2 Metoda e ekstraktimit: Analiza e Komponenteve Kryesore me rrotullimin varimax.

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		.597
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	200.2
	Df	153
	Sig.	.006

Tabela e mësipërme tregon dy testet kryesore që përdoren për të treguar vlefshmërinë e analizës faktoriale të cilët janë : Kaiser-Meyer-Olkin që tregon përshtatshmërinë e kampionit dhe testi i Sfericitetit i Barlet.

Janë ekstraktuar dhe u mbajtën 5 vlera të variancës të cilat përbëjnë 71.6% të variancës totale.

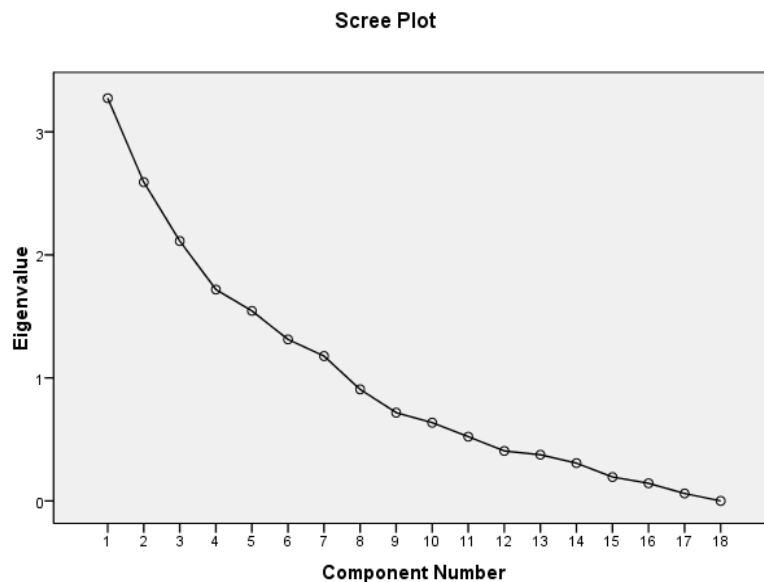

Figura 3.3 Metoda Scree plot.

Grafiku i mësipërm paraqet numrin e faktorëve që kanë rezultuar nga analiza faktoriale.

Numri i faktorëve u përcaktua nga: (a) metoda scree plot (b) vlerat e variancës mbi 1. (c) interpretueshmëria e faktorëve. KMO and Bartlett's Test. KMO >0.5 dhe testi Bartlett <0.001 sugjerojnë përshtatshmërinë e analizës faktoriale për variablat e pyetësorit.

Tabela 3.3 Analiza faktoriale- Nënshkallët e pyetësorit

Nënshkallët	Faktoret				
	1	2	3	4	5
AUTORITATIV					
7. Nxiti fëmijën të flasë për problemet e tij	0.481				
1. Përgjegjës ndaj ndjenjave ose nevojave të fëmijës.	0.547				
12. Jep ngushëllim dhe mirëkuptim kur fëmija është i mërzitur.	0.617				
14. Lavdëron kur fëmija ben sjellje te mirë.	0.858				
27. Ka kohë të ngrohta dhe intime së bashku me fëmijën.	0.858				
25. I shpjegon fëmijës arsyet pse duhen respektuar rregullat.	0.521				
31. Shpjegon pasojat e sjelljes së fëmijës.	0.467				
11. Thekson arsyet e rregullave.	0.632				
5. I shpjegon fëmijës se si ndihemi për sjelljen e mirë dhe të keqe të fëmijës.	0.551				
29. Ndhmon fëmijën të kuptojë pasojat e sjelljes së tij	0.489				
21. Rrespekton mendimin e fëmijës.	0.466				
STILI AUTORITAR					
2. Ndërshkon fizikisht për të kontrolluar sjelljen e fëmijës		0.655			
6. Shpërthim inati kur fëmija është i pabindur.		0.417			
32. Godet me shuplakë fëmijën kur fëmija sillet keq.		0.496			
19. E terheq me forcë fëmijën kur është i pabindur.		0.521			
16. Shpërthen në zemërim ndaj fëmijës.		0.462			
13. Bërtet ose bërtet kur fëmija sillet keq.		0.433			
23. Qorton dhe kritikon vazhdimisht fëmijën.		0.471			
30. Qorton dhe kritikon kur sjellja e fëmijës nuk i plotëson pritshmëritë tona.		0.429			
4. Kur fëmija pyet pse (ai) (ajo) duhet të përputhet, thotë:		0.522			
Sepse kështu thashë, ose jam prindi yt dhe dua të bësh diçka.		0.444			
9. Inkurajon fëmijën të shprehet lirshëm (ai/ajo) edhe kur nuk është dakord me prindërit.		0.481			0.421
15. I jep fëmijës dënim kur (ai) (ajo) shkakton zhurmë për diçka.		0.455			0.410
22. Lejon fëmijën të japë të dhëna për rregullat e familjes.		0.511			0.430
8. E ka të vështirë të disiplinojë fëmijën.		0.426			0.411
STILI NEGLIZHENT					
28. Dënon duke e lënë fëmijën diku vetëm me pak ose aspak shpjegime.			0.513		
20. Parashikon dënime për fëmijën dhe nuk i bën ato në fakt.			0.637		
17. Kërcënon fëmijën me ndëshkim më shpesh sesa duke e dhënë atë në të vërtetë.			0.671		
26. Kërcënon fëmijën si ndëshkim .			0.523		
STILI LEJUES					
24. Përkedhel fëmijën.				0.547	
18. Merr parasysh preferencat e fëmijës në bërjen e planeve për familjen.				0.609	
3. Plotëson dëshirat e fëmijës gjithmonë.				0.620	
9. Inkurajon fëmijën të shprehet lirshëm (ai/ajo) edhe kur nuk është dakord me prindërit.				0.513	0.433
15. I jep fëmijës shpërblim që fëmija të sillet mirë.				0.421	0.462
22. Lejon fëmijën të japë të dhëna për rregullat e familjes.				0.446	0.452
8. E ka të vështirë të disiplinojë fëmijën.				0.511	0.412

Tabela e mësipërme paraqet rezultatin e analizës faktoriale. Kanë rezultuar 5 faktorë të cilët i korrespondojnë pesë shkalleve të pyetësorit.

Analiza faktoriale me vlerë të ngarkesës faktoriale > 0.40 për çdo pyetje rezultoi në një strukturë me 36 pyetje dhe me 4 faktorë të interpretueshëm: I. Stili Autoritativ (21.4% e variaciones); II. Stili Autoritar (28.2%); III. Stili Neglizhent (11.7%); IV. Stili Lejues (9.5%).

Katër prej pyetjeve u ngarkuan në dy nënshkallë duke formuar kështu shkallën e Stilit Miks.

- **Qëndrueshmëria e brëndshme.** Konsistenca e brendshme e instrumentit është ekzaminuar me anë të Cronbach alfa. Janë llogaritur koeficientet alfa Cronbach për nënshkallët e paraqitura në versionin shqiptar të Stilit të prindërimit dhe për shkallën totale. Konsistenca e brendshme është adekuate për të katër nënshkallët: Stili Autoritativ ($\alpha = 0.79$), Stili Autoritar ($\alpha = 0.80$), Stili Neglizhent ($\alpha = 0.75$), Stili Lejues ($\alpha = 0.74$).

Tabela 3.4 Rezultatet e qëndrueshmërisë së brëndshme sipas nënshkallëve.

Stili Nënshkallët	Alfa	P
Stili Autoritativ	0.791	<0 .01
Stili Autoritar	0.801	<0 .01
Stili Neglizhent	0.754	<0 .01
Stili Lejues	0.743	<0 .01

Tabela 3.5 Rezultatet e qëndrueshmërisë së brëndshme sipas shkallës totale.

Matjet	Shkalla totale	Alfa
Matja e parë	Stili i Prinderimit	0.787
Matja e dytë.	Stili i Prinderimit	0.741

Vlerat e koeficientit alfa Chronbach janë më të mëdha se 0.70, duke mbështetur qëndrueshmërinë e brendshme të pyetjeve.

- **Besueshmëria / Stabiliteti me kalimin e kohës. Test -retest**

Analiza e përgjigjeve ndërmjet testimit dhe ritestimit është kryer duke përdorur testin statistikor jo-parametrik Spearman për të llogaritur korrelacionet ndërmjet nënshkallëve për matjen e parë dhe të dytë pas një periudhe 2 javore.

Tabela 3.6 Korrelacionet ndërmjet pyetjeve të nënshkallëve analoge (Koefficienti i korrelacionit Spearman)

Nënshkallët	rho	P
Stili Autoritativ	0.791	<0.01
Stili Autoritar	0.804	< 0.01
Stili Neglizhent	0.905	< 0.01
Stili Lejues	0.871	< 0.01

Vlerat e koefficientit alfa Chronbach janë më të mëdha se 0.70.

Korrelacionet e larta ndërmjet rezultateve të nënshkallëve të Shkallës së Stili te Prindërimit në dy pika kohore tregojnë që instrumenti është i qëndrueshëm me kalimin e kohës.

3.9.2 INSTRUMENTI I AFTËSIVE SOCIALE

Lista e kontrollit për aftësi sociale të Goldstein është zhvilluar nga Arnold Goldstein në vitin 1980 dhe rekomandohet për të gjitha vendet. Për qëllimet e këtij studimi është përdorur ky instrument, i cili synon të identifikojë nivelet e aftësive sociale tek fëmijët me autizëm. Për këtë qëllim, ai përbëhet nga 50 pyetje të ndara në gjashtë dimensionet, të cilat janë:

- 1. Aftësitë e para sociale:** Ai përfshin të dish se si të dëgjosh, të fillosh dhe të vazhdosh një bisedë, të formulosh pyetje, të jesh i sjellshëm (përfshin të jesh mirënjohës dhe të japësh komplimente kur kërkohet) dhe të dish se si t'u prezantohesh njerëzve të tjerë dhe t'i prezantosh ata.
- 2. Aftësi të avancuara sociale:** Ka të bëjë me pjesëmarrjen, dhënien e udhëzimeve dhe ndjekjen e tyre, njohjen kur kanë bërë gabim dhe bindjen e të tjerëve.
- 3. Aftësitë që lidhen me ndjenjat:** I referohet nivelit të të kuptuarit të ndjenjave të tyre, të të kuptuarit të të tjerëve, të shprehjes së dashurisë dhe vetë-kompensimit.
- 4. Aftësitë alternative ndaj agresionit:** Përdorni vetëkontroll, mbronit të drejtat e dikujt, reagoni ndaj shakave, shmangni problemet me të tjerët dhe mos hyni në grindje.
- 5. Aftësitë e menaxhimit të stresit:** Aftësia për t'iu përgjigjur një dështimi, për t'iu përgjigjur një ankese, për t'u marrë me mesazhe të përziera, për t'iu përgjigjur një akuze, për t'u përgatitur për një bisedë të vështirë dhe për të përballuar presionin e bashkëmoshatarëve.
- 6. Aftësitë e planifikimit:** Aftësia për të marrë vendime, për të vendosur qëllime, për të zgjidhur problemet sipas rëndësisë së tyre dhe për t'u fokusuar në një detyrë.

Secili nga dimensionet ka një pikë dhe shuma e këtyre dimensioneve do të lejojë marrjen e një rezultati total ose global, gjë që e bën më të lehtë diferencimin e niveleve të aftësive sociale të nënshkalle me një rezultat total të lartë ose të ulët. Rezultati maksimal për të marrë në një pyetje është pesë dhe vlera minimale është një.

Gjithashtu, instrumenti ju nënshtrua një procesi vlerësimi për besueshmërinë nëpërmjet koeficientit të korrelacionit Alfa Cronbach, ku gjeti një vlerë prej 0.88 në pikët e përgjithshme dhe gjashtë dimensionet e tij kaluan 85%, duke treguar besueshmëri të lartë. Për të kontrastuar besueshmërinë e instrumentit me të dhënat e këtij studimi, u përdor testi i koeficientit të korrelacionit të Alfës Cronbach, duke marrë një vlerë prej $\alpha=0.94$, duke nxjerrë në pah një nivel të lartë dhe domethënës të listës së kontrollit të aftësive sociale sipas Goldstein.

4.0 PROCEDURA

Në nivel përshkrues, të dhënat e marra nga administrimi i instrumenteve për stilet e prindërimit dhe lista kontrollit lidhur me aftësitë sociale për kampionin e fëmijëve me autizëm që ndjekin nivelin e mesëm do të paraqiten në tabela të ndryshme dhe figura përshkruese të variablit kryesor, si dhe të testeve statistikore përkatëse të masave të tendencës qendrore.

Përsa i përket analizës konkluzive, gjatë aplikimit të testit të normalitetit Kolmogorov-Smirnov, u konstatua se nuk ka shpërndarje normale të mostrës. Për këtë arsye, statistika me të cilën do të përcaktohet marrëdhënia ndërmjet variablave është përmendur më poshtë.

Testi i koeficientit të korrelacionit të Spearman-it do të përdoret në nivelin konkluzion, i cili do të lejojë kontrastin e hipotezave të propozuara dhe një nivel statistikor të rëndësisë prej 5%.

Statistika e Spearman, sipas Lisama dhe Boccardo (2014) është joparametrike, ajo zbatohet kur shpërndarja e mostrës nuk i përshtatet një shpërndarjeje të njohur; pra nuk shpërndahen sipas lakores normale.

Për të marrë pikët totale për secilin stil prindërimi, në radhë të parë, do të përcaktohet individualisht dhe manualisht se cilin stil prindërimi percepton adoleshenti në shtëpinë e tij. Pasi të njihet stili i prindërimit të secilit prind (nënës), do të shtohen pikët përkatëse për secilin nga dimensionet (angazhimi, autonomia psikologjike dhe kontrolli i sjelljes), në varësi të dimensioneve që merr në konsideratë secili stil.

Rezultatet e marra të secilit grup stilesh, do të ndërlidhen me pikët përkatëse në aftësitë sociale. Numri i kampionit (për korrelacionet që përmbushin objektivat specifike) do të ndryshojë në varësi të numrit të nënave që i korrespondojnë secilit stil prindërimi.

4.1 Metodologjia e analizës statistikore

Për analizën e të dhënave është përdorur programi statistikor SPSS 25.0.

Variablat e vazhdueshëm janë përmbledhur si mesatare $\pm$ deviacionin standard (SD).

Normaliteti i shpërndarjes është testuar nëpërmjet testit Kolmogorov-Smirnov.

Për variablat kategorike është llogaritur përqindja e pacientëve në çdo kategori.

Është përdorur testi χ^2 për krahasimin epërqindjes ndërmjet variablave kategorikë.

Është përdorur testi i studentit t dhe ANOVA për krahasimin e mesatereve të vazhduar.

Është përdorur analiza e korrelacionit jo-parametrik Spearman për vlerësimin e mardhënies ndërmjet nënshkallëve të pyetësorit të stilit të prindërimit dhe të aftësive sociale.

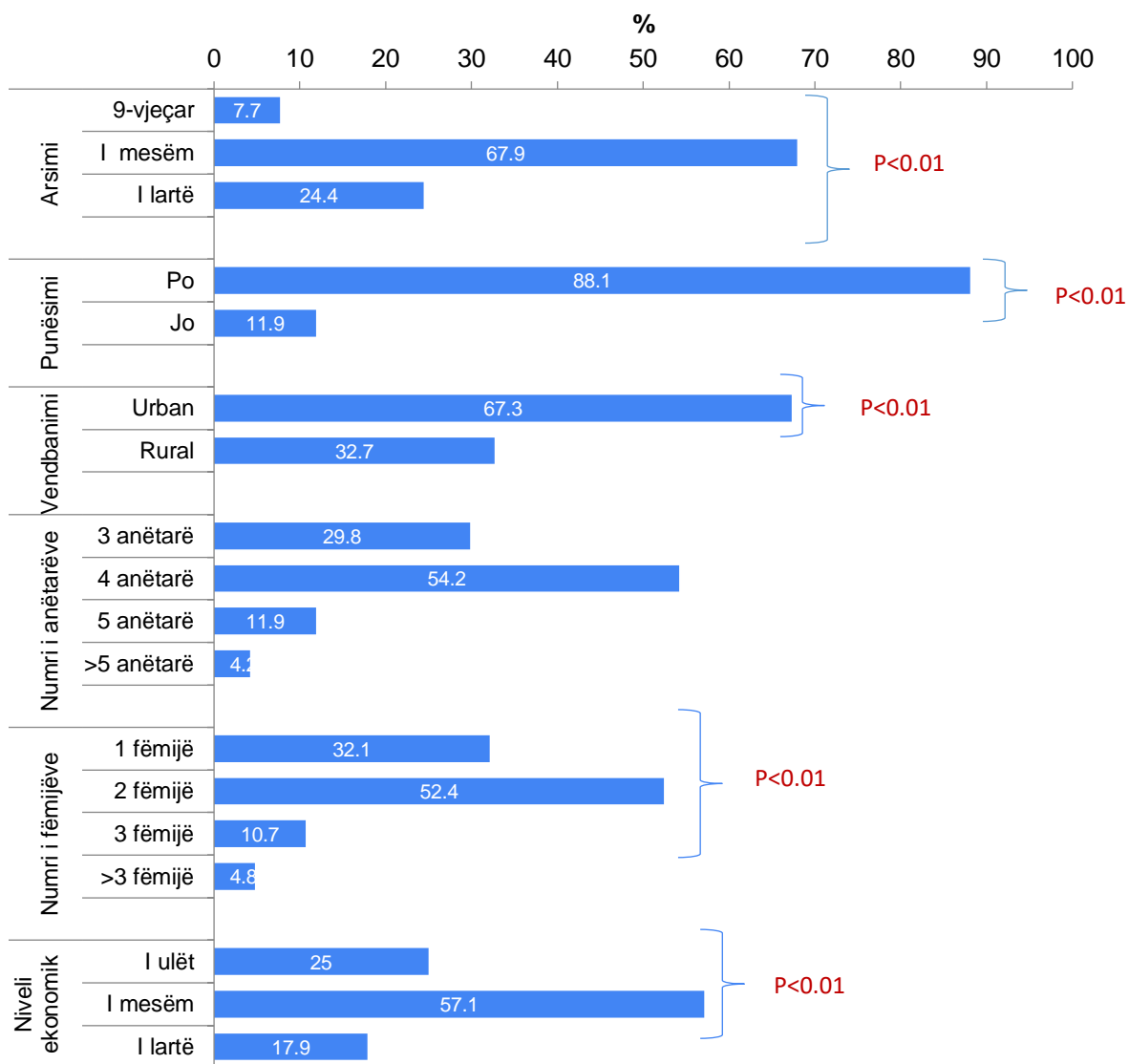
Vlera e $p \leq 0.05$ u konsiderua statistikisht e rëndësishme.

Të gjitha testet statistikore janë të dyanshme.

KAPITULLI 4 REZULTATET

Tabela 4. 1 Karakteristikat socio-demografike nënave të fëmijëve autike

Variablat	N	%	P
Mosha, (MSD)	31.1 (5.38)		
Grupmosha e fëmijëve			
3-6 vjeç	98	58.3	0.03
7-10 vjeç	70	41.7	
Arsimi			
9-vjeçar	13	7.7	<0.01
I mesëm	114	67.9	
I lartë	41	24.4	
Punësimi			
Po	148	88.1	<0.01
Jo	20	11.9	
Vendbanimi			
Urban	113	67.3	<0.01
Rural	55	32.7	
Numri i anëtarëve			
3 anëtarë	50	29.8	<0.01
4 anëtarë	91	54.2	
5 anëtarë	20	11.9	
>5 anëtarë	7	4.2	
Numri i fëmijëve			
1 fëmijë	54	32.1	<0.01
2 fëmijë	88	52.4	
3 fëmijë	18	10.7	
>3 fëmijë	8	4.8	
Niveli ekonomik			
I ulët	42	25.0	<0.01
I mesëm	96	57.1	
I lartë	30	17.9	

Figura 4. 1 Karakteristikat sociodemorafike të nënave

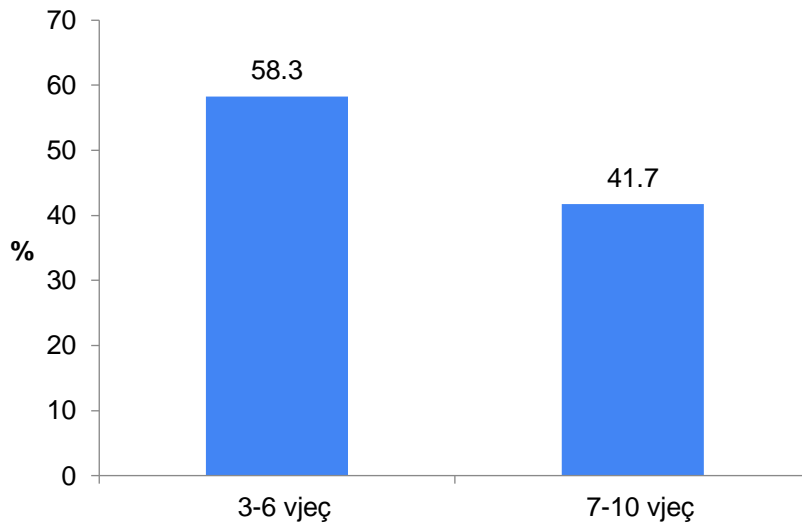
Në këtë studim morën pjesë 168 fëmijë autike dhe nënat e tyre. Moshë mesatare e nënave është 31 vjeç që varion nga 18 vjeç – 44 vjeç.

Tek nënat mbizotëron arsimit i mesëm në 67.9% të tyre, 7.7% janë me arsim 9 vjeçar dhe 24.4% me arsim të lartë ($p < 0.01$).

Pjesa më e madhe e nënave (88.1%) janë të punësuar ndërsa 11.9% e tyre nuk janë në punë ($p < 0.01$). Mbizotëron vendbanimi urban (67.3%) kundrejtë rural (32.7%), ($p < 0.01$).

Shumica e familjeve ka nga 4 anëtare (54.2%) ($p < 0.01$) dhe mbizoterojnë familjet me nga 2 fëmijë (52.4%) ($p < 0.01$).

Mbizotëron niveli ekonomik i mesëm (57.1%), ndjekur nga niveli ekonomik i ulët dhe (25%) dhe niveli ekonomik i lartë (17.9%) ($p < 0.01$).

Figura 4. 2 Shpërndarja e fëmijëve sipas grupmoshës

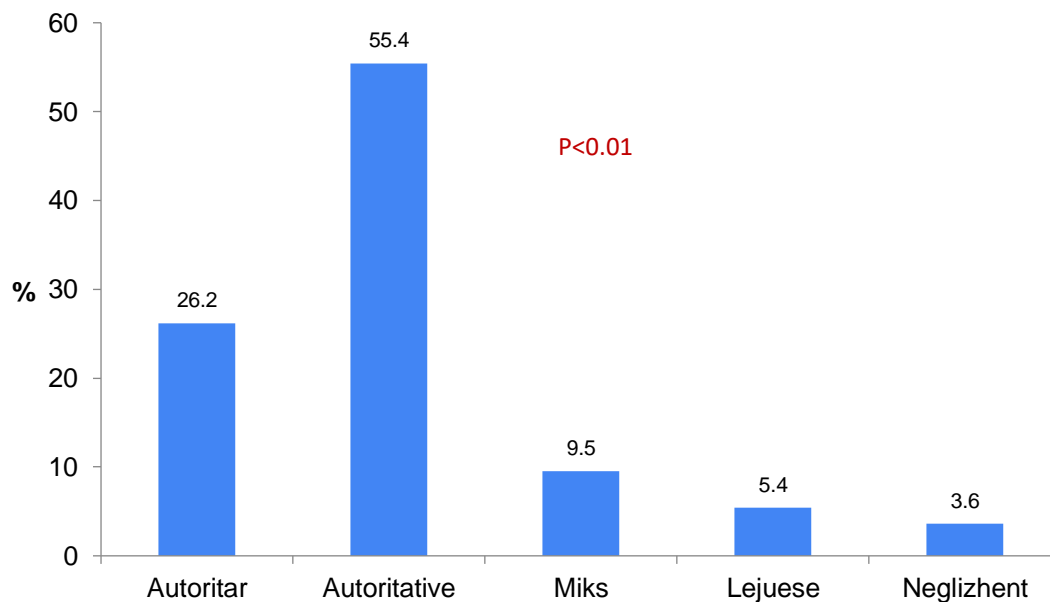
58.3% e fëmijëve janë të grupmoshës 3-6 vjeç ndërsa 41.7% janë të grupmoshës 7- 10 vjeç.

4.1 Rezultatet e pyetësorëve

Më pas paraqitet raporti i rezultateve, provat e të cilit përshkruhen dhe konkludohen sipas objektivave dhe hipotezave të studimit:

Tabela 4. 2 Stilet e prindërimit

	Frekuenca	%
Autoritar	44	26.2
Autoritative	93	55.4
Miks	16	9.5
Lejuese	9	5.4
Neglizhent	6	3.6
Total	168	100.0

Figura 4. 3 Frekuenca e stileve të prindërimit

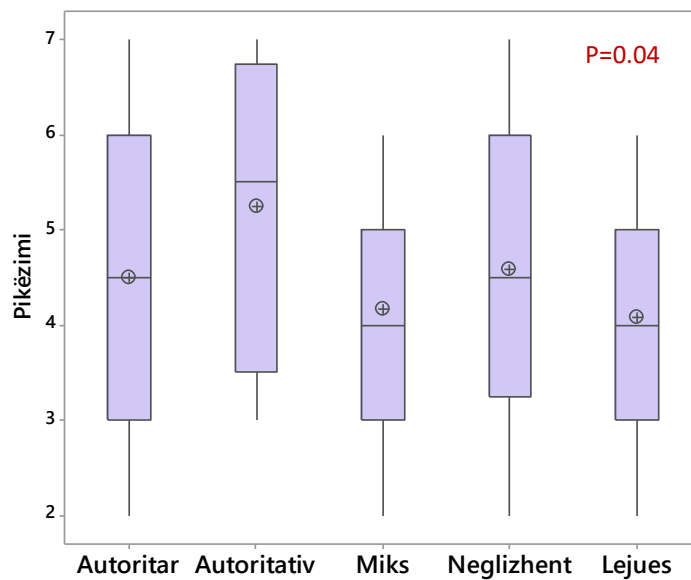
Grafiku i stileve të prindërimit të nënave tregon se shumica e tyre ka nje stil autoritativ (55.4%), ndjekur nga stili autoritar (26.2%), stili miks (9.5%), stili lejues (5.4%) dhe stili neglizhent (3.6%), me ndryshim sinjifikant ndërmjet tyre ($p < 0.01$).

Tabela 4. 3 Pikëzimi sipas nënshkallëve të stileve të prindërimit

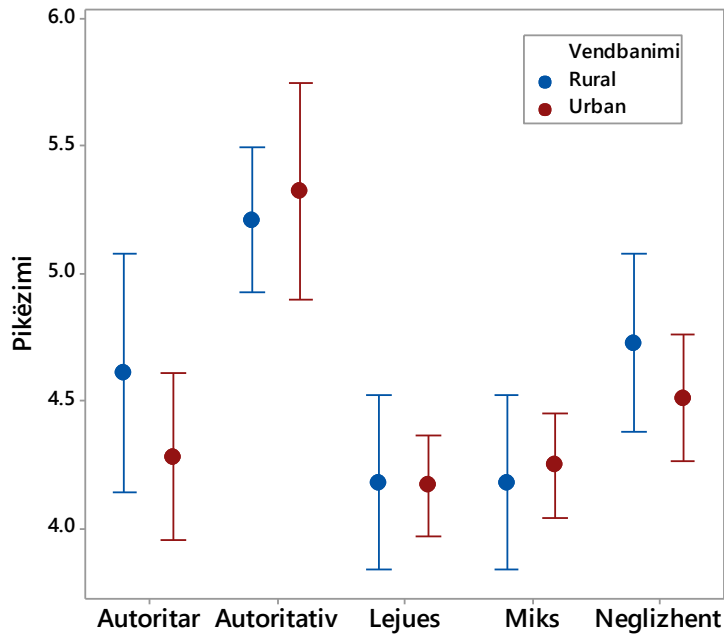
	M	SD
Autoritar	4.50	1.71
Autoritative	5.25	1.48
Miks	4.25	1.09
Lejuese	4.50	1.32
Neglizhent	4.17	1.07

Në tabelën e mësipërme paraqitet pikëzimi mesatar (M) dhe deviacioni standard (SD).

Figura 4. 4 Krahasimi i pikëzimit sipas nënshkallëve të stileve të prindërimit

Nga krahasimi i pikëzimit mesatar u gjet ndryshim sinjifikant ndërmjet stileve të prindërimit (ANOVA $p=0.04$). Pikëzimi më i lartë është për stilin autoritative ($M=5.25\pm 1.48$) dhe më i ulët për stilin neglizhent ($M=4.17\pm 1.07$).

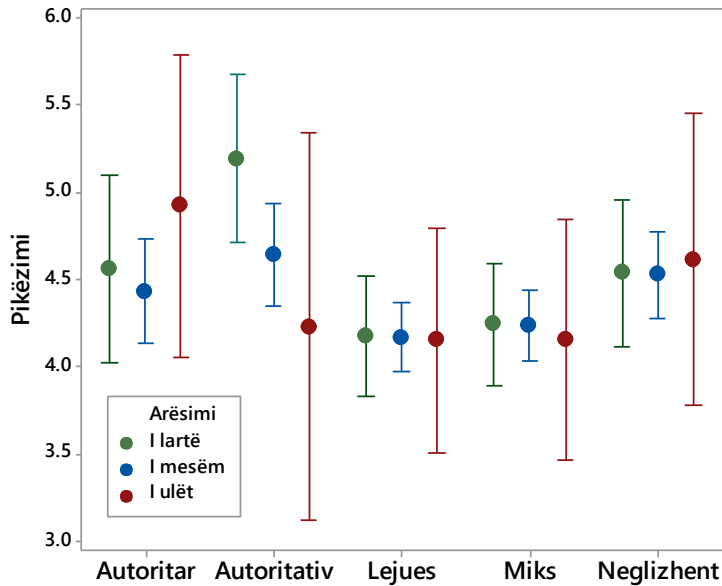

Figura 4. 5 Krahasimi i pikëzimit të nënshkallëve të stileve të prindërimit sipas vendbanimit

Nga krahasimi i pikëzimit të stileve të prindërimit sipas vendbanimit u gjet që stili autoritar është më i shprehur në zonën rurale ($M=4.6\pm 1.5$) krahasuar me zonën urbane ($M=4.2\pm 1.7$) ($p=0.03$).

Gjithashtu, stili neglizhent është më i shprehur në zonën rurale ($M=4.7\pm 1.1$) krahasuar me zonën urbane ($M=4.4\pm 1.3$) ($p=0.04$).

Nuk u gjet ndryshim sinjifikant për stilet e tjera të prindërimit sipas vendbanimit.

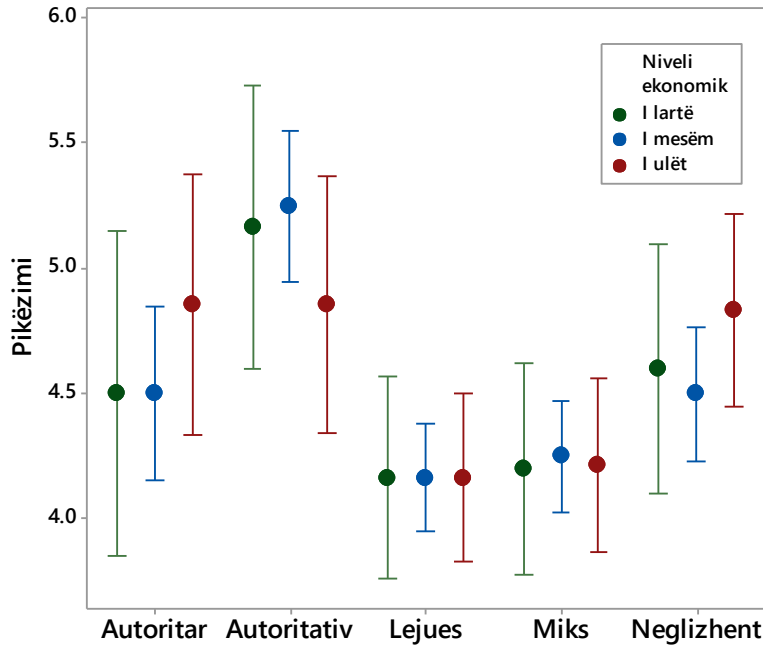

Figura 4. 6 Krahasimi i pikëzimit të nënshkallëve të stileve të prindërimit sipas nivelit arsimor

Nga krahasimi i pikëzimit të nënshkallëve të stileve të prindërimit sipas nivelit arsimor u gjet që nënat me arsim të ulët e kanë më të shprehur stilin autoritar krahasuar me nënat me arsim të mesëm dhe të lartë, me ndryshim sinjifikant ndërmjet tyre ($p=0.02$).

Ndërsa stili autoritativ është më i shprehur tek nënat me arsim të lartë, me ndryshim sinjifikant me nënat me arsim të ulët dhe arsim të mesëm ($p=0.01$).

Nuk u gjet ndryshim sinjifikant në lidhje me nivelin arsimor në stilet e tjera të prindërimit.

Figura 4. 7 Krahasimi i pikezimit të nënshkallëve sipas nivelit ekonomik

Në studim u gjet gjithashtu ndikim i nivelelit ekonomik mbi stilët e prindërimit.

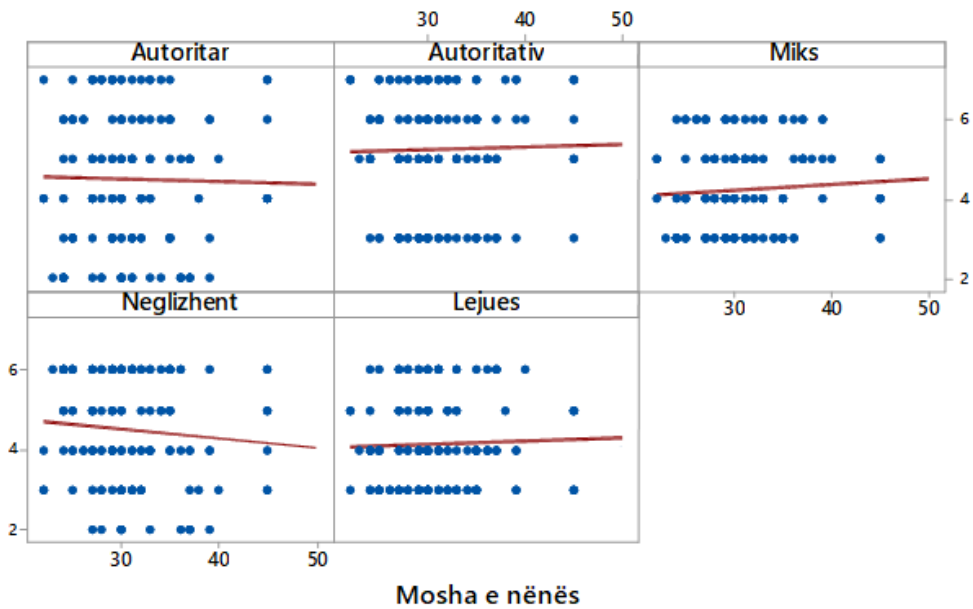
Stili autoritar ($p=0.01$) dhe neglizhent ($p=0.04$) janë më të shprehur tek nënat me arsim të ulët ($p=0.01$).

Stili autoritativ është më i shprehur tek nënat me arsim të lartë dhe të mesëm ($p=0.03$). Nuk u gjet ndryshim sinjifikantne lidhje me nivelin ekonomik në stilet e tjera të prindërimit, megjithate stili neglizhet është më i shprehur tek nënat me nivel ekonomik të ulët.

Tabela 4. 4 Korrelacioni i moshës së nënës me nënshkallët e stilit të prindërimit

	Autoritar	Autoritativ	Miks	Neglizhent	Lejues
Autoritativ	0.346 0.000				
Miks	0.056 0.504	0.389 0.000			
Neglizhent	-0.109 0.192	-0.140 0.095	-0.639 0.000		
Lejues	-0.314 0.000	0.014 0.865	0.422 0.000	-0.225 0.007	
Mosha, nena	-0.014 0.869	0.024 0.778	0.056 0.501	-0.092 0.274	0.039 0.641

Tabela e mësipërme tregon korrelacionin e Spearman dhe koeficientin e rho dhe vlerën e probabilitetit p.

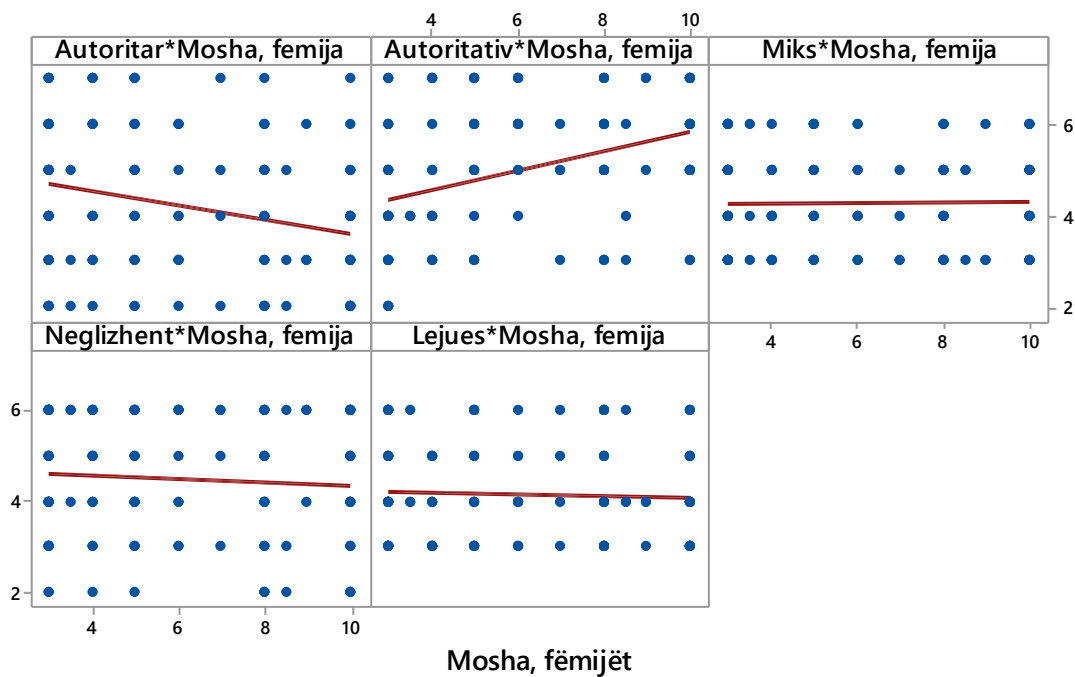
Figura 4. 8 Korrelacioni i moshës së nënës me nënshkallët e stilit të prindërimit

Nuk u gjet korrelacion sinjifikant i moshës së nënës me stilet e prindërimit.

Tabela 4. 5 Korrelacioni i moshës së fëmijëve me nënshkallët e stilit të prindërimit

	Autoritar	Autoritativ	Miks	Neglizhent	Lejues
Autoritativ	0.153 0.067				
Miks	0.122 0.144	0.220 0.008			
Neglizhent	-0.091 0.281	-0.116 0.165	-0.665 0.000		
Lejues	-0.152 0.070	-0.089 0.287	0.466 0.000	-0.236 0.004	
Mosha	-0.250 0.003	0.382 0.000	0.013 0.874	-0.075 0.374	-0.048 0.570

Tabela e mësipërme tregon korrelacionin e Spearman dhe koeficientin e rho dhe vlerën e probabilitetit p.

Figura 4. 9 Korrelacioni i moshës së fëmijëve me nënshkallët e stilit të prindërimit

U gjet korrelacion sinjifikant i moshës së fëmijës me stilet e prindërimit. Me rritjen e moshës së fëmijës ulet pikëzimi i stili autoritar të nënës ($\rho = -0.250$ $p < 0.01$) dhe rritet pikëzimi i stilit autoritativ ($\rho = 0.382$ $p < 0.01$), sepse me rritjen e moshës edhe fëmijët kuptojnë më tepër dhe prindërit frenohen më tepër për të qortuar ashpër apo goditur. Nuk u gjet ndryshim sinjifikant në lidhje me korrelacionin e moshës së fëmijëve me stilet e tjera të prindërimit.

❖ Nivelet e aftësive sociale te fëmijët me autizëm

Tabela 4. 6 Nivelet e aftësive sociale te fëmijët me autizëm për shkallën totale

	Frekuenca	%
Deficite	130	77.4
Arritje	38	22.6
Total	168	100.0

Në tabelën e mesiperme paraqiten nivelet e aftësive sociale për shkallën totale tek fëmijët me autizëm. Vihet re se shumica e fëmijëve 77.4% shfaq deficite në nivel të arritjeve në aftësitë sociale, ndërsa një grup tjetër më i vogël 22.6% shfaq arritje në përvetësimin e aftësive sociale.

Më poshtë paraqiten nivelet për secilën nënshkallë.

Tabela 4. 7 Nivelet e aftësive të para bazë

	Frekuenca	%
Deficite	131	78.0
Arritje	37	22.0
Total	168	100.0

Nivelet e aftësive të para bazë: vihet re se shumica 78% shfaq deficite në përvetësimin e aftësive sociale, ndërsa një grup tjetër më i vogël 22% fitojnë një nivel arritjeje në dimensionin e aftësive bazë sociale.

Tabela 4. 8. Nivelet e aftësive të avancuara

	Frekuenca	%
Deficite	149	88.7
Arritje	19	11.3
Total	168	100.0

Niveli i aftësive të avancuara: vihet re se shumica 88.7% shfaq deficite në përvetësimin e aftësive sociale, ndërsa një grup tjetër më i vogël 11.3% fitojnë një nivel të arritjeve në dimensionin e aftësive të avancuara.

Tabela 4. 9 Nivelet e aftësive që lidhen me ndjenjat

	Frekuenca	%
Deficite	153	91.1
Arritje	15	8.9
Total	168	100.0

Niveli i aftësive që lidhen me ndjenjat: vihet re se shumica 91.1% shfaq mangësi në përvetësimin e aftësive sociale, ndërsa një grup tjetër më i vogël 8.9% fitojnë një nivel të arritjeve në dimensionin e aftësive lidhur me ndjenjat.

Tabela 4. 10 Nivelet e aftësive alternative ndaj agresionit

	Frekuenca	%
Deficite	155	62.3
Arritje	13	7.7
Total	168	100

Nivelet e aftësive alternative ndaj agresionit tek fëmijët me autizëm: vihet re se shumica 92.3% shfaq deficite në përvetësimin e aftësive sociale, ndërsa një grup tjetër më i vogël 7.7% fitojnë një nivel arritjeje në dimensionin e aftësive sociale.

Tabela 4. 11 Nivelet e aftësive për të përballuar stresin

	Frekuenca	%
Deficite	154	91.7
Arritje	14	8.3
Total	168	100

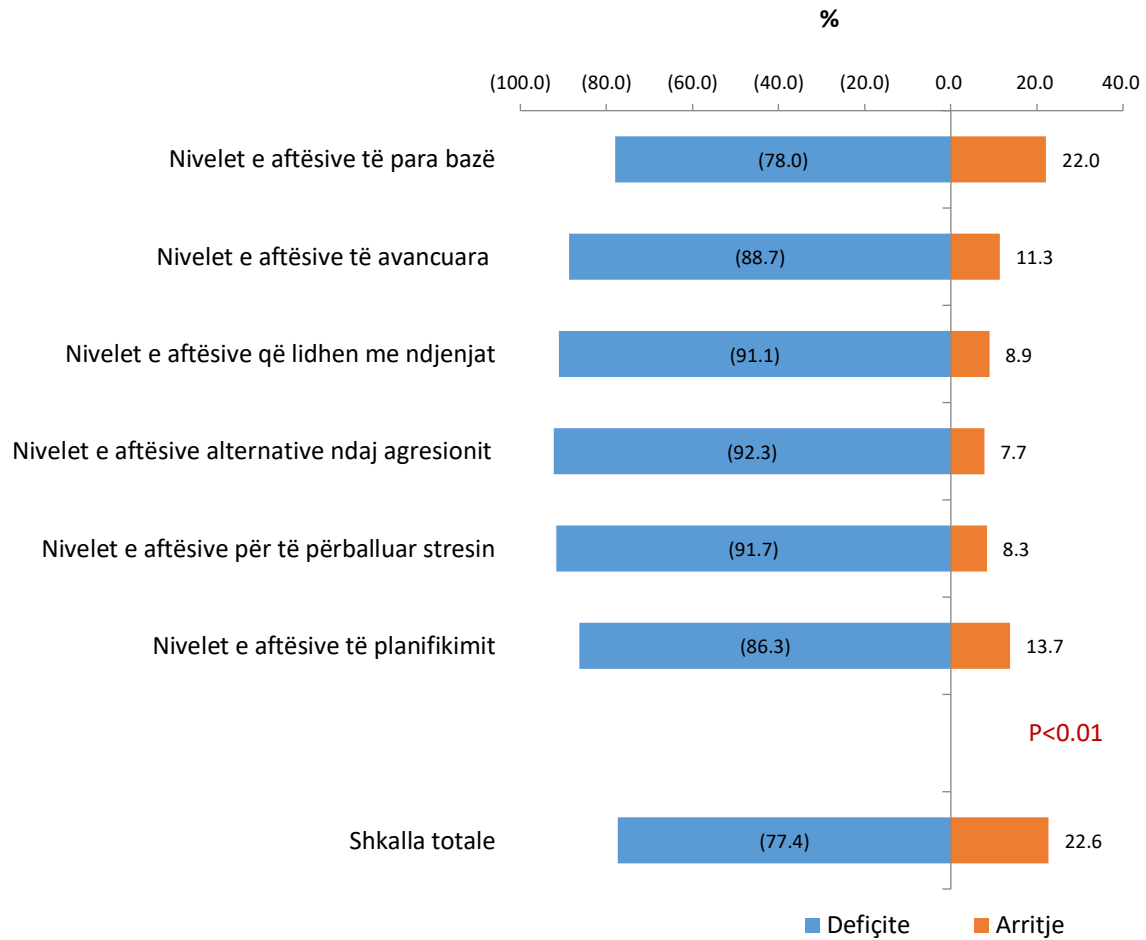

Niveli i aftësive për të përballuar stresin: vihet re se shumica 91.7% shfaqin deficite në përvetësimin e aftësive sociale, ndërsa një grup tjetër më i vogël 8.3% fitojnë një nivel arritjeje në dimensionin e aftësive për të përballuar stresin.

Tabela 4. 12 Nivelet e aftësive të planifikimit

	Frekuenca	%
Deficite	145	86.3
Arritje	23	13.7
Total	168	100

Niveleve i aftësive të planifikimit tek femijet me autizem: vihet re se shumica 87.3% shfaq deficite në përvetësimin e aftësive, ndërsa një grup tjetër më i vogël 13.7% fitojnë një nivel arritjeje në dimensionin e aftësive për të përballuar stresin.

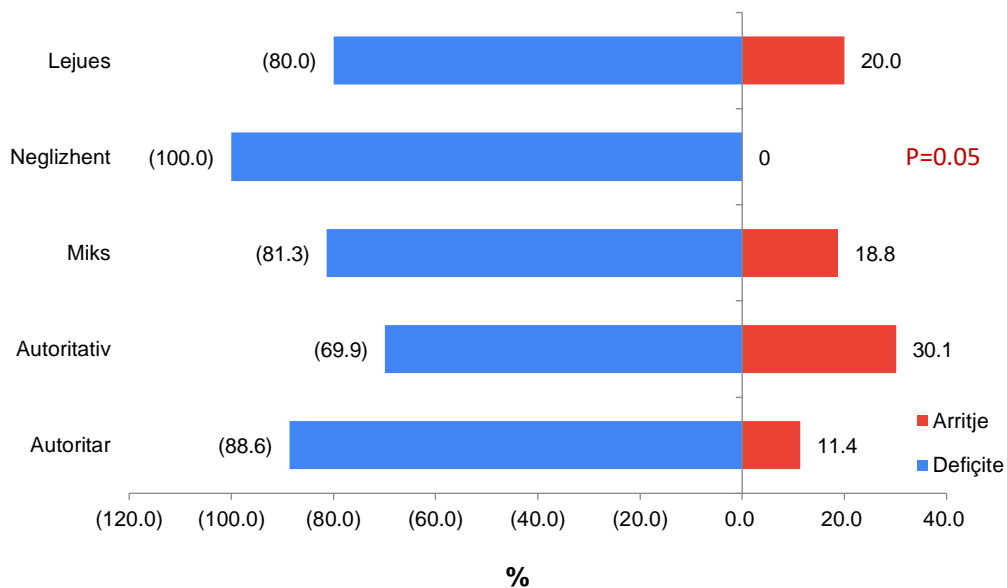

Figura 4. 10 Frekuenca e defiçitit dhe arritjes sipas nënshkallëve dhe shkallës totale të aftësive sociale

Arritja më e madhe e fëmijëve është për nënshkallën e aftësive të para bazë (22%) krahasuar me nënshkallët e tjera, me ndryshim sinjifikant ndërmjet tyre ($p < 0.01$).

Tabela 4. 13 Krahasimi i stilit të prindërimit dhe nivelet e aftësive sociale tek fëmijët me autizëm

			Aftësitë sociale		
			Deficite	Arritje	Total
Stilet e prindërimit	Autoritar	f	39	5	44
		%	88.6%	11.4%	100%
	Autoritativ	f	65	28	93
		%	69.9%	30.1%	100%
	Miks	f	13	3	16
		%	81.3%	18.8%	100%
	Neglizhent	f	9	0	9
		%	100%	0%	100%
	Lejues	f	5	1	6
		%	80%	20%	100%
Total		f	130	38	168
		%	77.4%	22.6%	100%

Figura 4. 11 Krahasimi i stilit të prindërimit dhe nivelet e aftësive sociale tek fëmijët me autizëm

Një përqindje e lartë 100% e vendosur në nivel të deficiteve të aftësive sociale evidentohet në stilin neglizhent, e ndjekur nga 88.6% në stilin autoritar kanë deficite në përvetësimin e aftësive sociale. Në stilin e përzier 81.3% kanë një nivel të deficiteve në aftësitë sociale në stilin autoritativ 69.9% dhe së fundi, stili lejues me 80% kanë deficite në përvetësimin e aftësive sociale. Në përgjithësi, në stilet e prindërimit paraqesin një nivel të deficiteve të aftësive sociale prej 77.4% ndërsa 22.6% kanë përvetësuar aftësitë

sociale. Arritjet më të mëdha janë për stilin autoritative me 30.1%, me ndryshim sinjifikant me stilet e tjera të prindërimit

4.2 Rezultatet e testit Kolmogorov-Smirnov

Tabela 4. 14 Testi i normalitetit Kolmogorov-Smirnov

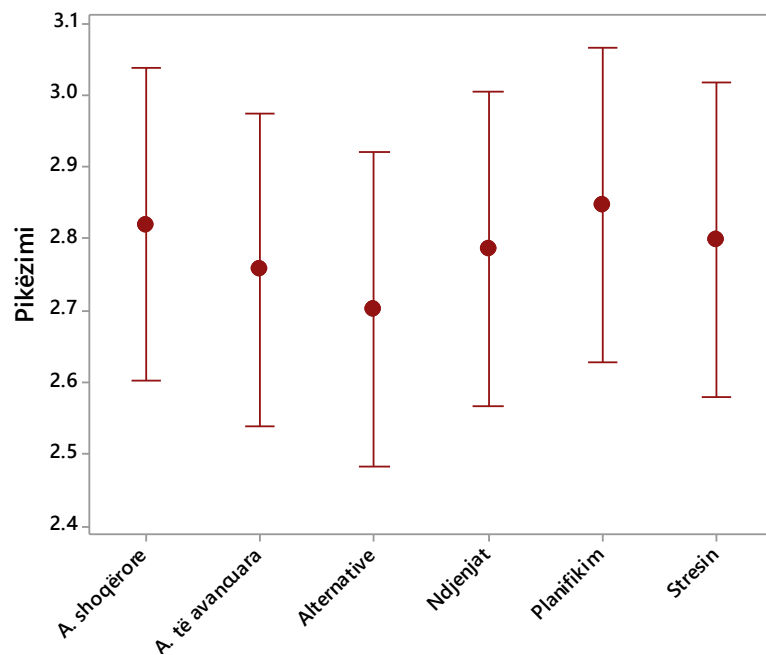
		HS	EC
N		168	168
Parametrat normal ^{a,b}	Mesatarja	183.276	61.728
	Deviacioni standard	27.2914	8.2196
Dallimet maksimale ekstreme	Absolut	.057	.004
	Pozitiv	.035	.049
	Negativ	-.057	-.050
Rëndësia statistikore		.057	.050
Sig.asimpt (2-tailed)		.037 ^c	.050 ^c

Në tabelën e mësipërme paraqitet testi i normalitetit Kolmogorov Smirnov. Duke u bazuar në këtë test u gjetën vlera më të vogla se 0.05, gjë që tregon se të dhënat kanë një shpërndarje jo normale ose joparametrike, duke marrë parasysh përdorimin e testit statistikor të Spearman's Rho për të kontrastuar hipotezat e ekspozuara.

Tabela 4. 15 Pikezimi i nënshkallëve të aftësive sociale për totalin e fëmijëve

Nënshkalla	M	SD
A. e hershme shoqërore	2.81	1.32
Aftësi të avancuara shoqërore	2.75	1.32
Aftësi alternative	2.70	1.33
A. lidhen me ndjenjat	2.78	1.32
Aftësi për planifikim	2.84	1.32
A. për të perballua stresin	2.79	1.33

Në tabelën e mësipërme paraqitet pikëzimi mesatar (M) dhe deviacioni standard (SD).

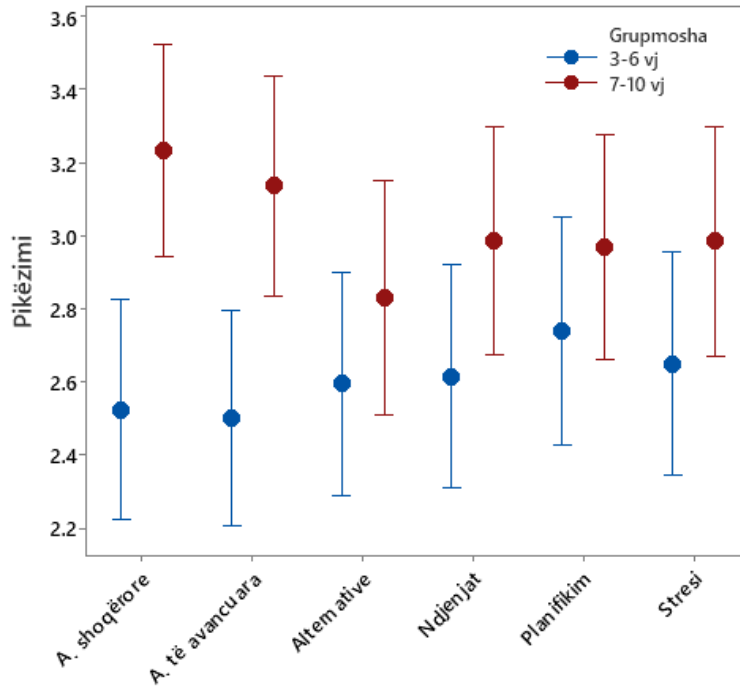
Figura 4. 12 Pikëzimi i nënshkallëve të aftësive sociale për totalin e fëmijëve

Nuk u gjet ndryshim sinjifikant në lidhje me pikëzimin e nënshkallëve të aftësive sociale për totalin e fëmijëve.

Tabela 4. 16 Pikëzimi i nënshkallëve të aftësive sociale të fëmijëve sipas grupmoshës

Nënshkalla	3-6 vj		7-10 vj		P
	M	SD	M	SD	
A. e hershme shoqërore	2.52	1.24	3.23	1.13	<0.01
A. të avancuara shoqërore	2.50	1.36	3.14	1.15	<0.01
Aftësi alternative	2.60	1.13	2.83	1.29	0.3
A. lidhen me ndjenjat	2.62	1.46	2.99	1.22	0.09
Aftësi për planifikim	2.74	1.28	2.97	1.17	0.3
A. për të perballuar stresin	2.65	1.32	2.98	1.25	0.1

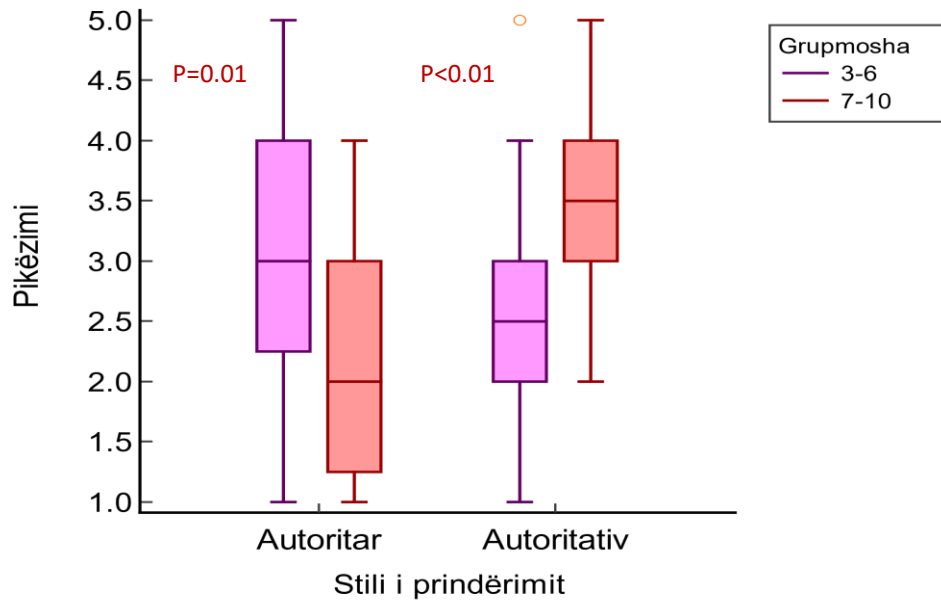
Në tabelen e mësipërme paraqitet pikëzimi mesatar (M) dhe deviacioni standard (SD).

Figura 4. 13 Pikëzimi i nënshkallëve të aftësive sociale të fëmijëve sipas grupmoshës

Nga krahasimi i pikëzimit nënshkallëve të aftësive sociale të fëmijëve sipas grupmoshës u gjet që fëmijët e grupmoshës 7-10 vjeç i kanë më të shprehura aftësitë e hershme shoqërore ($M=3.23\pm 1.13$) ($p<0.01$) dhe aftësitë e avancuara shoqërore ($M=3.14\pm 1.15$) ($p<0.01$) krahasuar me fëmijët e grupmoshës 3-6 vjeç, me ndryshim sinjifikant ndërmjet tyre pa patur parasysh llojin e stilit të prindërimit.

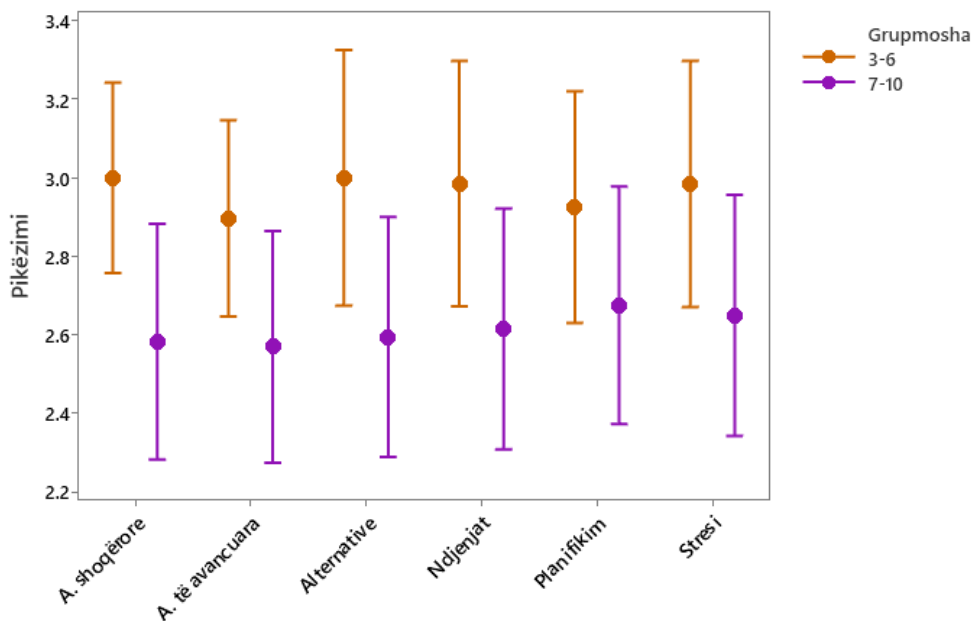
Gjithashtu në studim u vlerësuan aftësitë sociale të fëmijëve sipas grupmoshës dhe sipas secilit stil të prindërimit.

Figura 4. 14 Niveli i shkallës totale të aftësive sociale sipas stilit autoritar dhe autoritativ dhe grupmoshës

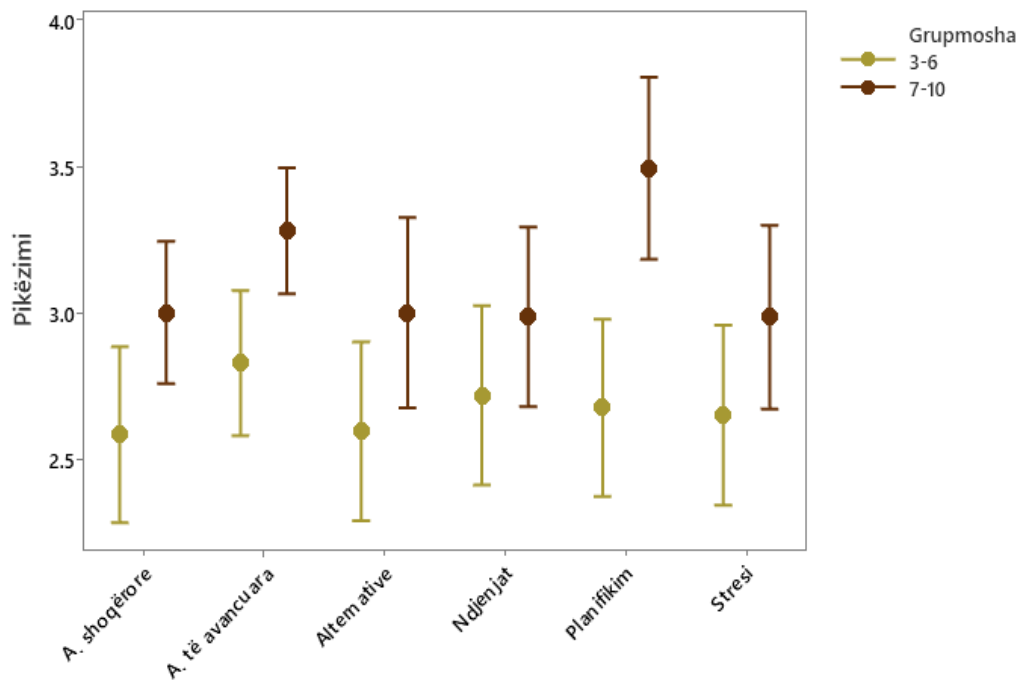
Në studim u gjet që niveli i shkallës totale të aftësive sociale në stilin autoritar është më i lartë në grupmoshën 3-6 vjeç ($M=3.3\pm 1.3$) krahasuar me grupmoshën 7-10 vjeç ($M=2.2\pm 0.96$), me ndryshim sinjifikant ndërmjet tyre, që tregon që stili autoritar jep rezultate më të mira në grupmoshën 3-6 vjeç.

Niveli i shkallës totale të aftësive sociale në stilin autoritativ është më i lartë në grupmoshën 7-10 vjeç ($M=3.6\pm 0.96$) krahasuar me grupmoshën 3-6 vjeç ($M=2.7\pm 1.6$) me ndryshim sinjifikant ndërmjet tyre, që tregon që stili autoritativ jep rezultate më të mira në grupmoshën 7-10 vjeç.

Figura 4. 15 Pikëzimi i nënshkallëve të aftësive sociale të fëmijëve sipas grupmoshës dhe sipas stilit autoritar

Siç tregohet edhe në grafikun e mësipërm, fëmijët e grupmoshës 3-6 vjeç paraqesin nivele të aftësive sociale më të larta për të gjitha nënshkallët krahasuar me fëmijët e grupmoshës 7-10 vjeç që nënkupton përshtatshmërinë e këtij stili për grupmoshën 3-6 vjeç.

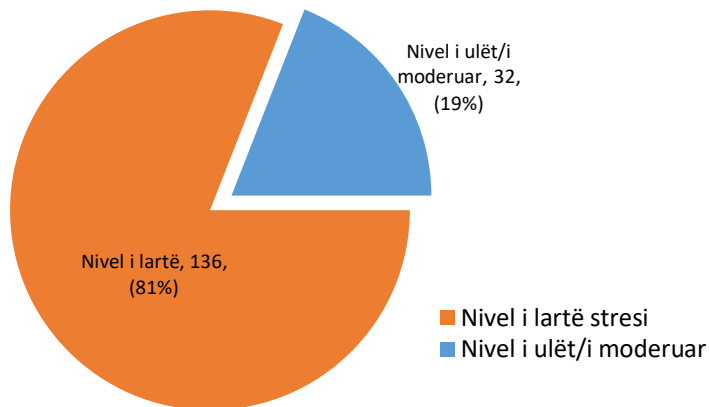

Figura 4. 16 Pikëzimi i nënshkallëve të aftësive sociale të fëmijëve sipas grupmoshës sipas stilit autoritar

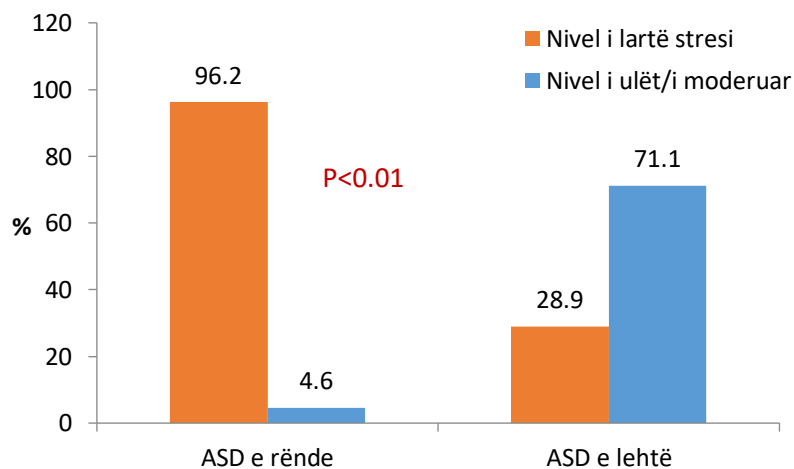
Në grafikun e mësipërm vërehet që niveli i aftësive sociale për të gjitha nënshkallët në stilin autoritativ është më i lartë tek fëmijet e grupmoshës 7-10 vjeç.

Nuk u gjet ndryshim sinjifikant i aftësive sociale të fëmijëve sipas grupmoshës përsa i përket stileve të tjera të prindërimit.

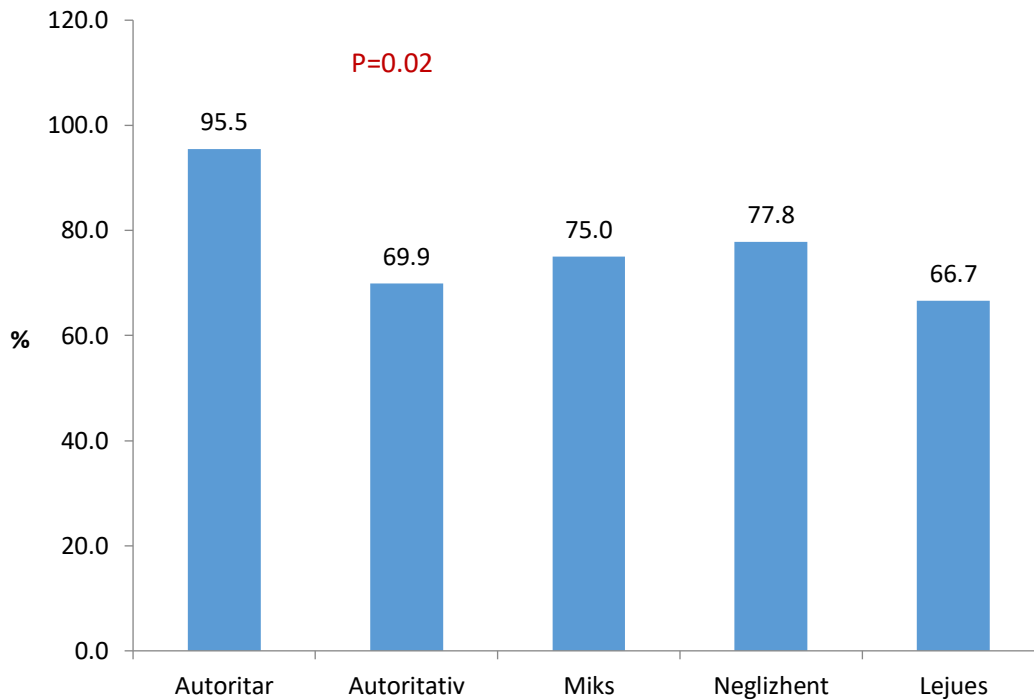
Figura 4. 17 Niveli i stresit tek prindërit

Nivel i lartë i stresit u gjet në shumicën e nënave (81%) krahasuar me 19% të nënave të cilat kishin nivel të ulët/moderuar të stresit me ndryshim sinjifikant ndërmjet tyre ($p < 0.01$).

Figura 4. 18 Niveli i stresit sipas ashpërsisë së ASD

Niveli i ashpërsisë së ASD u gjet i lidhur ndjeshëm me nivelin e stresit të prindit. Nënata fëmijët e të cilëve kishin ASD të rëndë raportuan më shumë stres në krahasim me prindërit fëmijët e të cilëve kishin nivel të ulët/të moderuar të ASD. Nivel i lartë stresi u gjet në 126 (96.2%) nga 130 nënat e fëmijëve me ASD të rëndë dhe në 11 (28.9%) nga 38 nënat e fëmijëve me ASD të lehtë ($p < 0.01$).

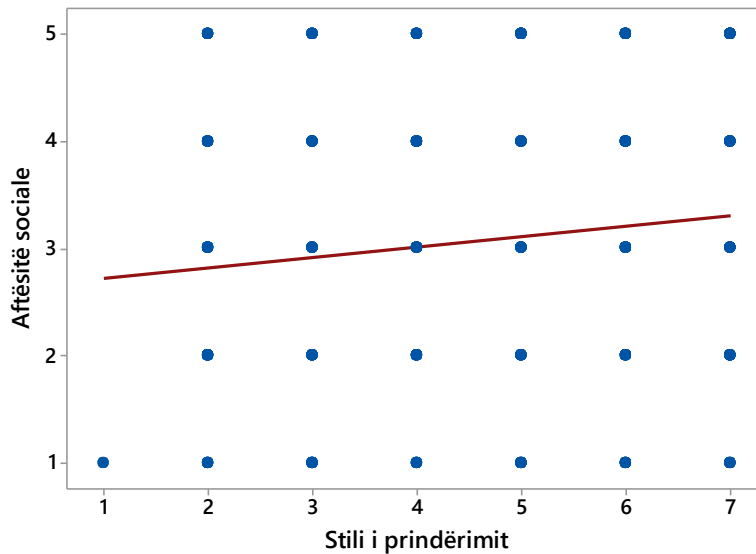
Figura 4. 19 Niveli i stresit sipas stilit të prindërimit

Stili i prindërimit autoritar u gjet i lidhur ndjeshëm me nivelin e stresit të prindërit, fëmijët e të cilëve kishin ASD më të rëndë (95.5%) me ndryshim sinjifikant me stilet e tjera të prindërimit ($p = 0.02$)

Në stilet e tjera të prindërimit niveli i stresit ishte më i ulët si pasojë e nivelit më të lehtë ASD, pa ndryshim sinjifikant ndërmjet tyre.

4.3 Testimi i hipotezave

H1: Ekziston një marrëdhënie domethënëse midis stileve të prindërimit dhe aftësive sociale të fëmijët me autizëm.

Figura 4. 20 Korrelacioni ndërmjet stileve të prindërimit dhe aftësive sociale të fëmijët me autizëm. Shkalla totale.

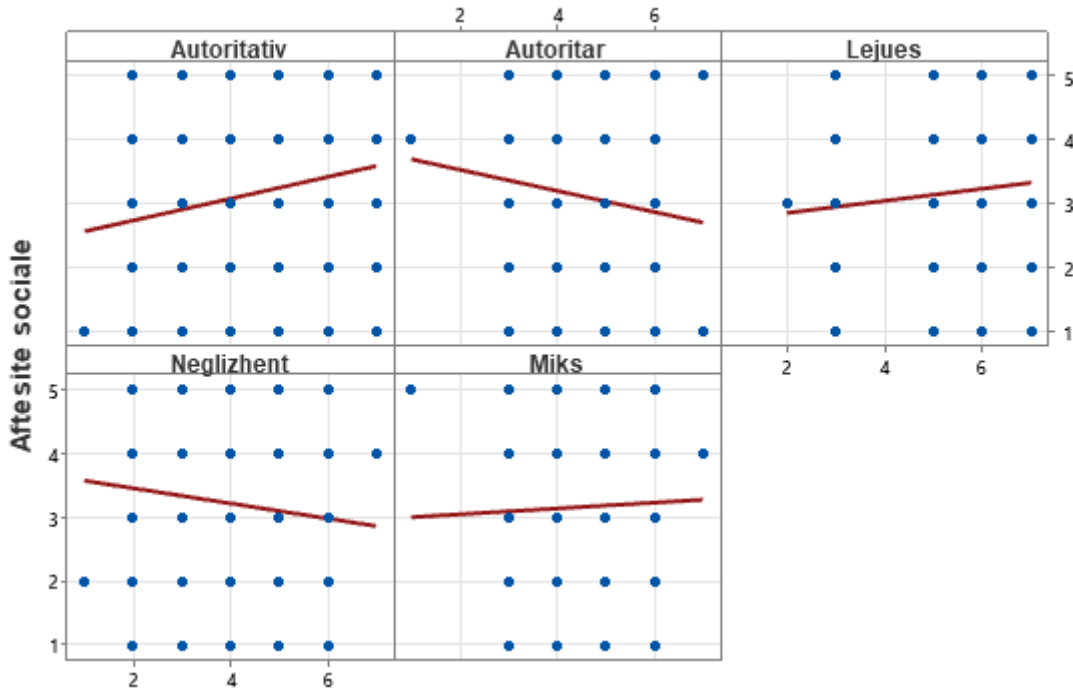
Nga krahasimi i shkallëve totale të stilit të prindërimit dhe aftësive sociale të fëmijëve nuk u gjet marrëdhënie sinjifikante.

Tabela 4. 17 Korrelacioni ndërmjet stileve të prindërimit dhe aftësive sociale të fëmijët me autizëm për shkallën totale

Rho e Spearman		Aftësitë sociale
Stilet e prindërimit	Koeficienti i korrelacionit	0.119
	Sig. (2-tailed)	0.1
	N	168

Tabela tregon një nivel rëndësie statistikore $p=0.1$ duke pranuar hipotezën nul dhe duke hedhur poshtë hipotezën alternative të studimit. Pra nuk ka lidhje midis stileve të

prindërimin dhe aftësi sociale tek fëmijët me autizëm përsa i përket shkallës totale. Gjithashtu, u gjet një koeficient korrelacioni Spearman prej $Rho=0.119$ i cili tregon një korrelacion pozitiv të dobët.

Figura 4. 21 Korrelacioni i llojeve të stileve të prindërimit dhe nivelit të aftësi sociale të fëmijëve

Nga korrelacioni i stileve të prindërimit të aplikuar, me shkallën totale të aftësi sociale të fëmijëve u gjet ndryshim sinjifikant për shkallën autoritare dhe autoritative.

Për stilin autoritativ u gjet korrelacion pozitiv ($\rho=0.214$ $p=0.01$) d.m.th. ky stil inkurajon zhvillimin e aftësi sociale të fëmijës, ndërsa për stilin autoritar u gjet korrelacion negativ ($\rho=-0.138$ $p=0.03$) d.m.th ky stil frenon zhvillimin e aftësi sociale tek fëmijët.

Tabela 4. 18 Korrelacioni i stileve të prindërimit me shkallën e aftësi sociale

Shkalla: A. sociale	Shkalla: Stili prindërimit	N	rho	95% CI for ρ	P-Value
Sociale	Autoritativ	168	0.214	(0.052, 0.365)	0.01
Sociale	Lejues	168	0.103	(-0.061, 0.262)	0.2
Sociale	Miks	168	0.038	(-0.127, 0.200)	0.6
Sociale	Neglizhent	168	-0.115	(-0.273, 0.050)	0.1
Sociale	Autoritar	168	-0.138	(-0.295, 0.026)	0.03

H2: Stili autoritativ i prindërimit lidhet pozitivisht me aftësitë sociale të fëmijëve me autizëm.

Tabela 4. 19 Korrelacioni i stilit autoritativ të prindërimit dhe niveleve aftësive sociale

Rho e Spearman		Aftësitë sociale
Stilet e prindërimit	Koeficienti i korrelacionit	0.214
	Sig. (2-tailed)	0.01
	N	168

Në tabelën e mësipërme mund të shihet koeficienti i korrelacionit Spearman prej $Rho=0.214$ cili tregon një korrelacion pozitiv dhe një marrëdhënie të rëndësishme duke pranuar hipotezën e propozuar. Gjithashtu u përftua një nivel i rëndësishëm statistikore $p=0.01$ e cila tregon se ka një marrëdhënie domethënëse midis variablave të studimit, d.m.th. ky stil inkurajon zhvillimin e aftësive sociale të fëmijës.

H3: Stili i prindërimit autoritar lidhet negativisht me aftësitë sociale të fëmijëve me autizëm.

Tabela 4. 20 Korrelacioni i stilit të prindërimit autoritar dhe niveleve të aftësive sociale

Rho e Spearman		Aftësitë sociale
Stilet e prindërimit	Koeficienti i korrelacionit	-0.138
	Sig. (2-tailed)	0.03
	N	168

Në tabelën e mësipërme mund të shihet koeficienti i korrelacionit Spearman prej $Rho = -0.33$, i cili tregon një korrelacion të dobët negative dhe një marrëdhënie të rëndësishme. Kjo tregon se ndërmjet dy variablave ka marrëdhënie duke mbështetur kështu hipotezën e propozuar. Gjithashtu, u përftua një nivel i sinjifikancës $p=0.03$. Domethënë ka një lidhje të rëndësishme midis variablave të studimit. Ky stil frenon zhvillimin e aftësive sociale tek fëmijët.

H4: Stili lejues i prindërimit lidhet negativisht me aftësitë sociale të fëmijëve me autizëm.

Tabela 4. 21 Korrelacioni i stilit lejues të prindërimit dhe niveleve të aftësive sociale

Rho e Spearman		Aftësitë sociale
Stilet e prindërimit	Koeficienti i korrelacionit	0.103
	Sig. (2-tailed)	0.2
	N	168

Tabela e mësipërme tregon një koeficient të korrelacionit Spearman prej $Rho = 0.103$. i cili tregon një korrelacion pozitiv të dobët. Gjithashtu, u përftua një nivel rëndësie statistikore $p = 0.2$, kështu që pranohet hipoteza nul që do të thotë se nuk ka asnjë marrëdhënie midis variablave të studimit.

H5: Stili neglizhenti prindërimit lidhet negativisht me aftësitë sociale të fëmijëve me autizëm.

Tabela 4. 22 Korrelacioni i stilit të prindërimit neglizhues dhe niveleve të aftësive sociale

Rho e Spearman		Aftësitë sociale
Stilet e prindërimit	Koeficienti i korrelacionit	-0.115
	Sig. (2-tailed)	0.1
	N	168

Tabela e mësipërme tregon koeficientin e korrelacionit Spearman të $Rho = -0.15$ që tregon një korrelacion me një tendencë negative dhe një fortësi të ulët. Në këtë kuptim, sa më i lartë të jetë stili i prindërimit neglizhent, aq më të ulëta janë aftësitë sociale. Nga ana tjetër, u përftua niveli i rëndësisë statistikore $p = 0.1$, pra nuk ka asnjë marrëdhënie domethënëse midis variablave të studimit duke pranuar hipotezën nul.

H6: Stili i përzier i prindërimit lidhet negativisht me aftësitë sociale të fëmijëve me autizëm.

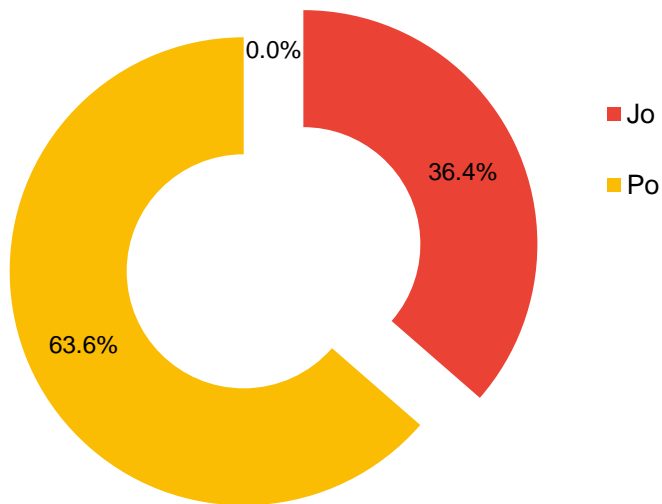
Tabela 4. 23 Korrelacioni i stilit të përzier prindëror dhe niveleve të aftësive sociale

Rho e Spearman		Aftësitë sociale
Stilet e prindërimit	Koeficienti i korrelacionit	0.038
	Sig. (2-tailed)	0.6
	N	168

Tabela e mësipërme tregon koeficientin e korrelacionit Spearman prej $Rho = 0.038$. i cili tregon një korrelacion shumë të dobët. duke hedhur poshtë hipotezën e propozuar. Gjithashtu, u përftua një nivel i rëndësishëm statistikore $p = 0.6$. e cila sugjeron se nuk ka asnjë lidhje midis këtyre variablave të studimit.

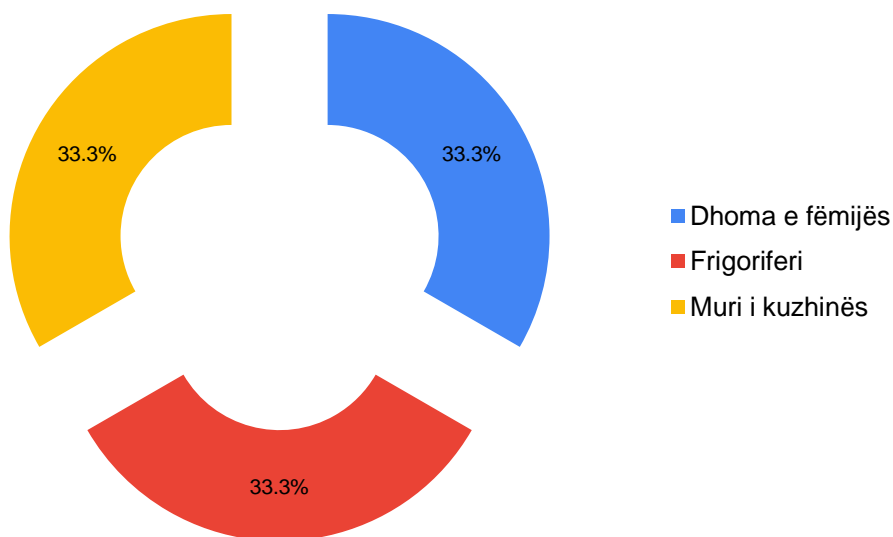
HULUMTIMI I POHIMEVE

Për të njohur arësyet e disa prej pohimeve, nënat u pyetën për shkaqet që i shtyjnë drejt pohimit. Kjo u krye për të njohur më mirë kontekstin e prindërimit dhe për të adresuar dhe përmirësuar stilin e prindërimit të tyre.

Figura 4. 22 A keni rregulla që fëmija juaj duhet të ndjekë gjatë ditës?

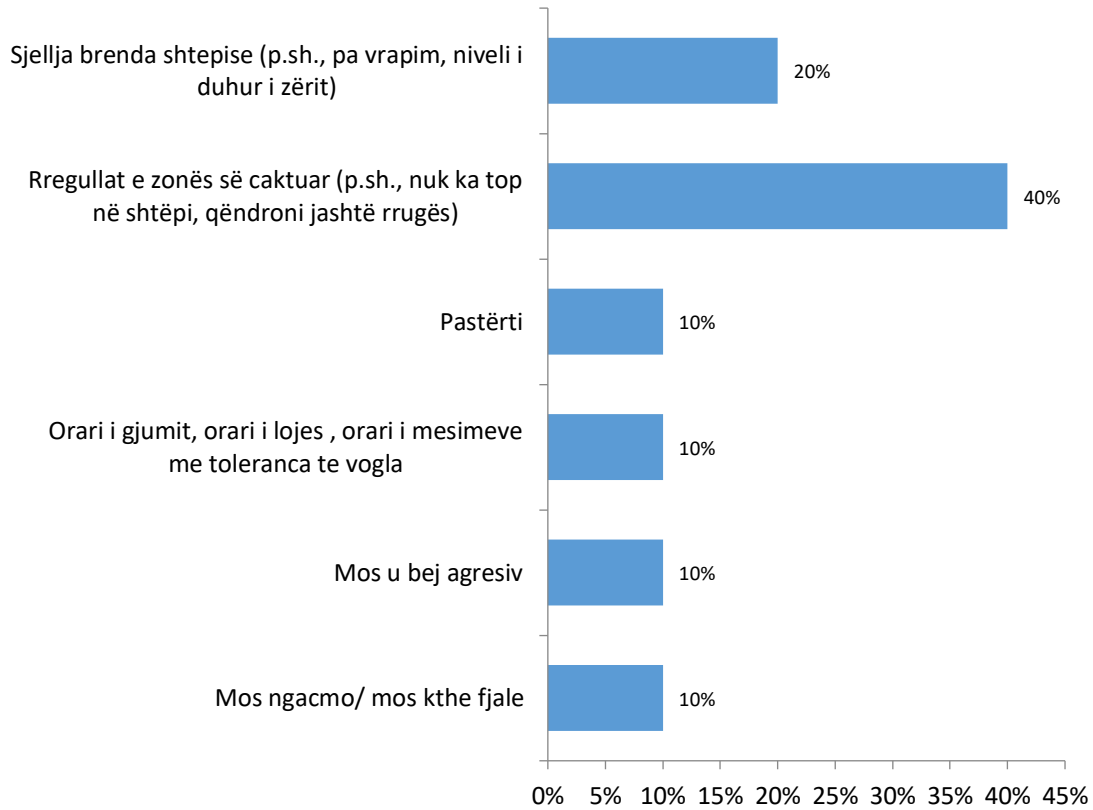
Shumica e nënave (63.6%) kane rregulla që fëmija duhet të ndjekë gjatë ditës.

Figura 4. 23 Nese Po, ku janë të shfaqura?

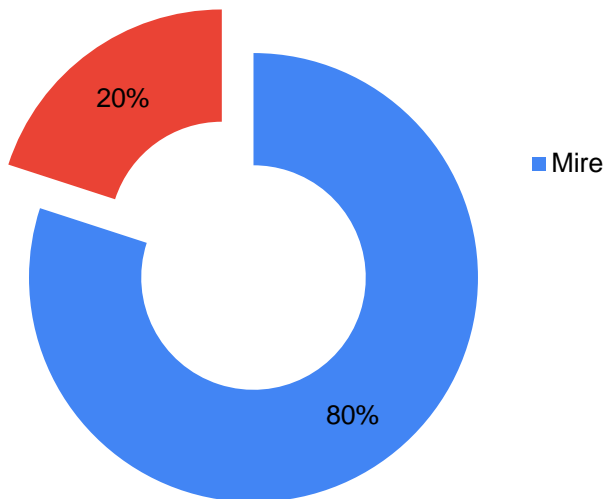

Rregullat janë të shfaqura në nëmyrë të njëjtë (nga 33.3%) tek dhoma e fëmijës, frigoriferi dhe muri i kuzhinës.

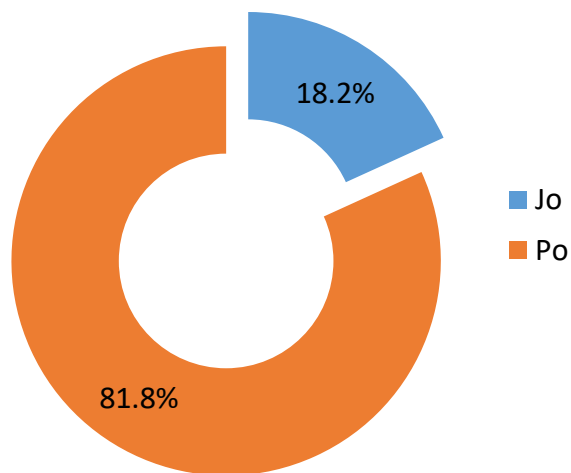
Figura 4. 24 Çfarë rregullash shtëpiake prisni që ai/ajo të ndjekë?

Mbizotërojnë rregullat e zonës së caktuar (40%) ndjekur nga sjellja brenda shtëpisë (20%).

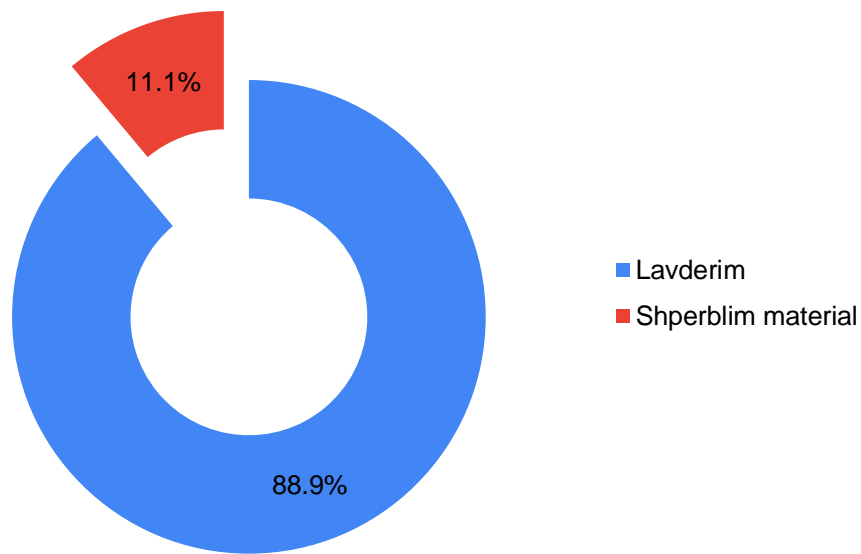
Figura 4. 25 Sa mirë funksionon kjo sjellje me fëmijën tuaj?

80% e nënave referojnë që kjo qasje funksionon shumë mirë

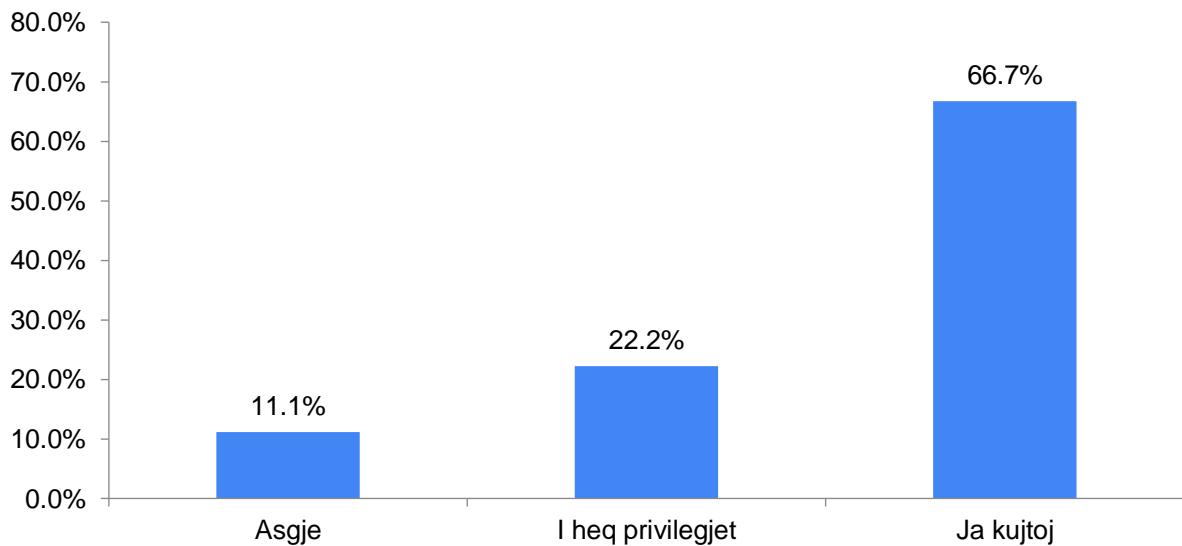
Figura 4. 26 A ka fëmija juaj punë ose përgjegjësi të rregullta që ai ose ajo pritet të bëjë çdo ditë ose çdo javë?

81.8% e nënave referojnë që fëmija e tyre ka punë ose përgjegjësi të rregullta që ai ose ajo pritet të bëjë çdo ditë ose çdo javë

Figura 4. 27 Shpërblimi nëse i bën?

88.9% e nënave referojnë që fëmija e tyre merr shpërblim material nëse i zbaton rregullat.

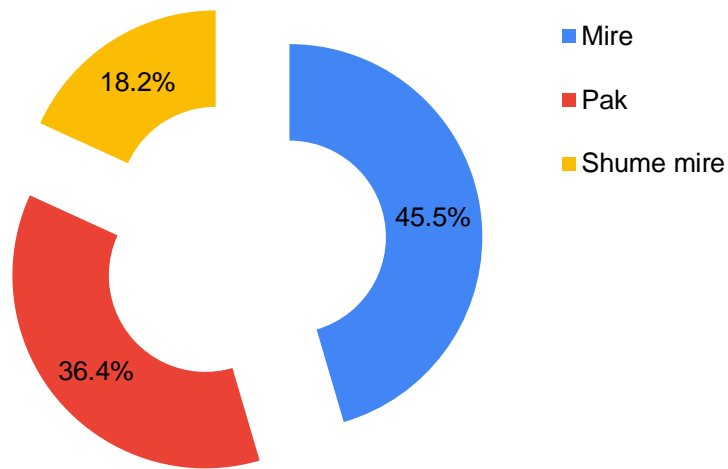

Figura 4. 28 Pasojat nëse nuk i bën?

Pasojat nëse nuk i bën konsistojnë në kujtesën e tyre (66.7) dhe heqjen e privilegjeve (22.2%) dhe asgjë (11.1%).

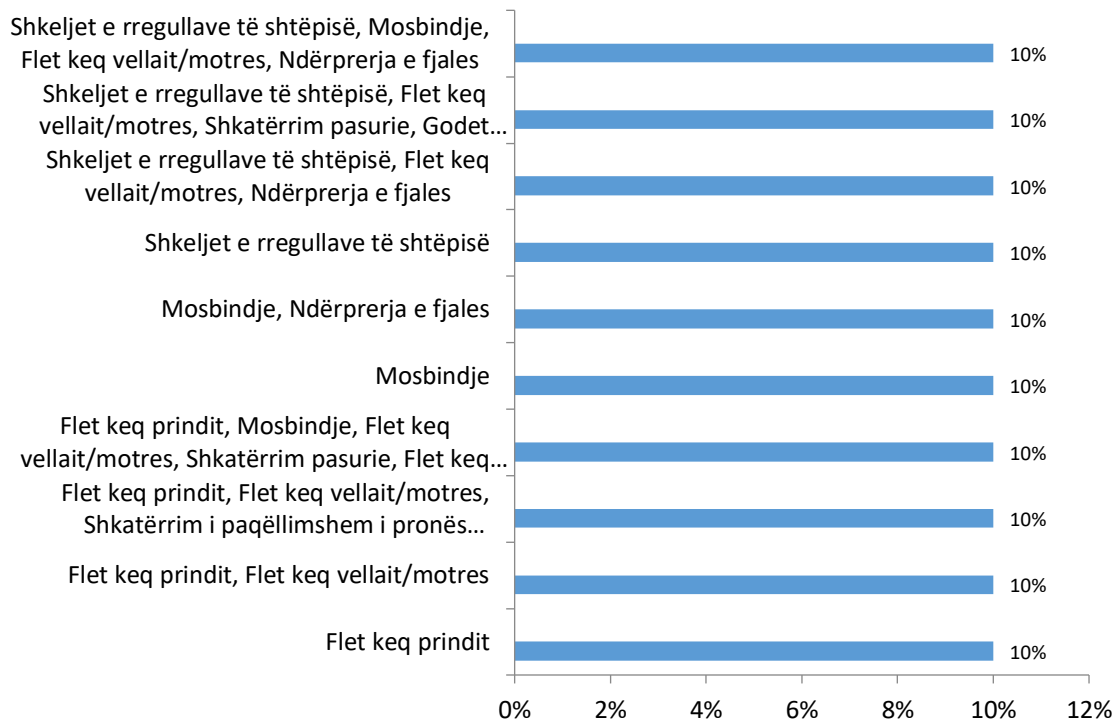
A informoni fëmijët në lidhje me sjelljen e duhur, kur bëni një aktivitet? (Psh. park, qëndër tregtare, restorant etj.) PO (100%)

A e paralajmëroni fëmijën tuaj përpara se ai ose ajo të shfaqë sjellje të pahijshme? (p.sh., "Nëse e godet vëllanë përsëri ose shokun, do të rrish brenda") PO (100%)

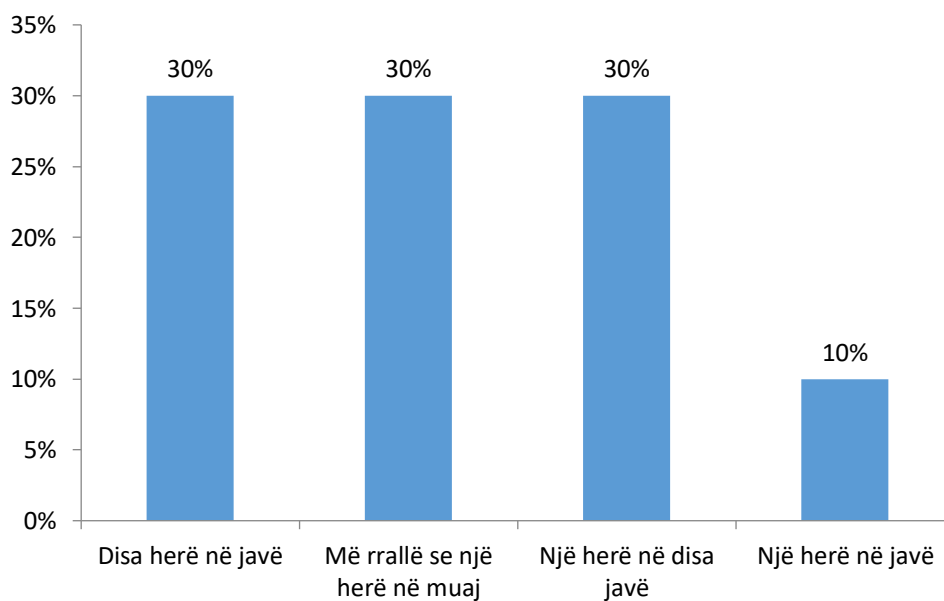
Figura 4. 29 Sa mirë funksionon kjo sjellje me fëmijën tuaj?

45.5% e nënave referojnë që kjo qasje funksionon mirë 18.2% shumë mirë dhe 36.4% pak.

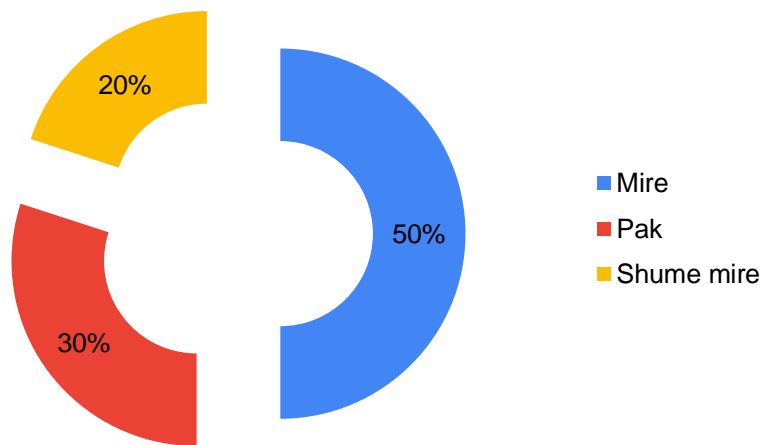
Figura 4. 30 Cilat sjellje rezultojnë në dhënien e reagimeve korigjuese, qortimit ose bërtitjes ndaj fëmijës tuaj?

Të gjitha sjelljet e mësipërme rezultojnë nga 10% secila

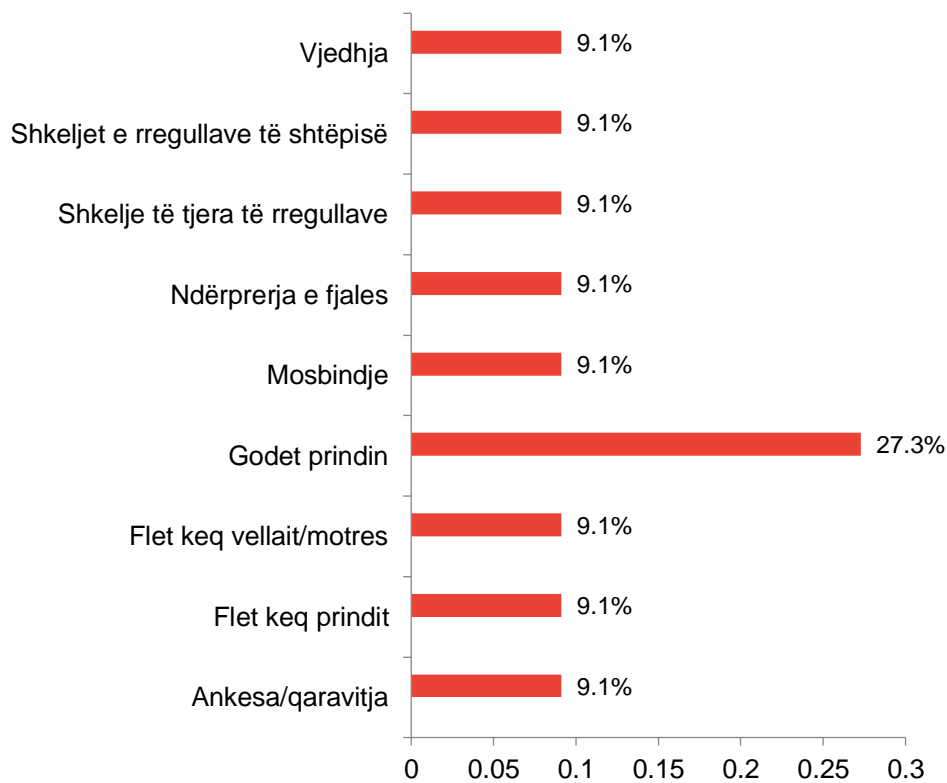
Figura 4. 31 Sa shpesh e korigjoni, bërtisni apo qëlloni fëmijën?

30% e nënave referojnë që i bërtasin fëmijës disa herë në javë dhe 10% njëherë në javë.

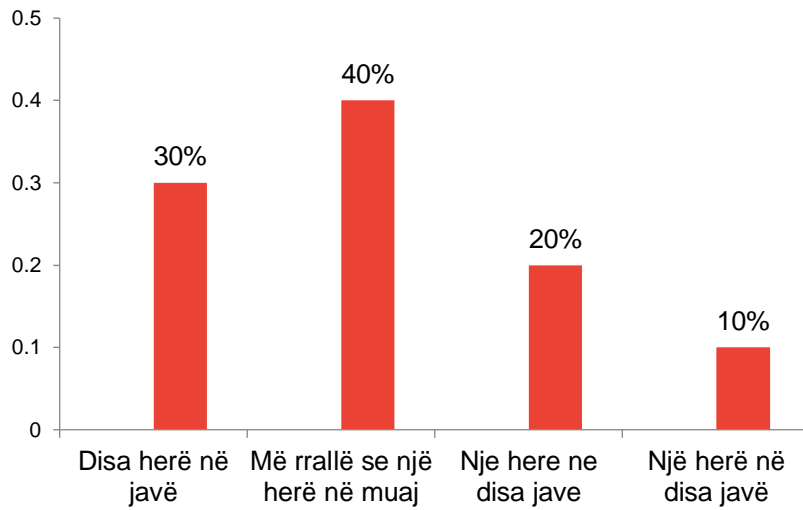
Figura 4. 32 Sa mirë funksionon kjo sjellje me fëmijën tuaj?

50% e nënave referojnë që kjo qasje funksionon mire 20% shumë mirë dhe 30% pak.

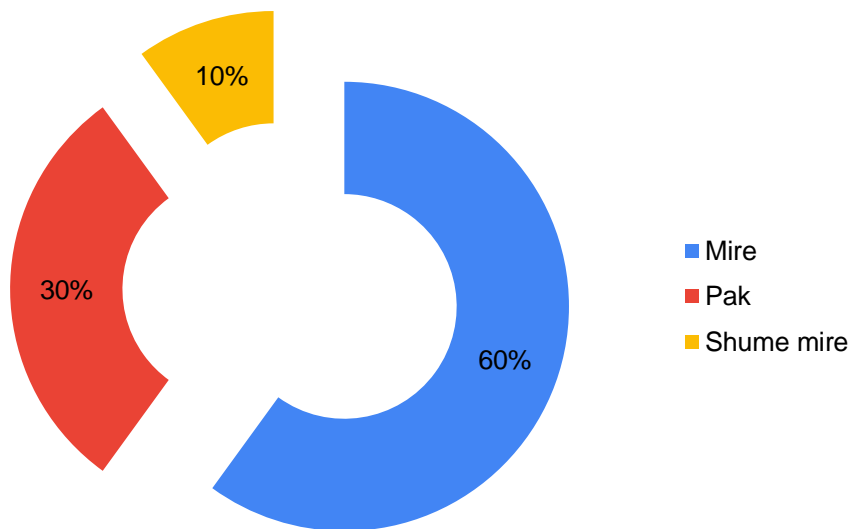
Figura 4. 33 Cilat sjellje çojnë në heqje të privilegjit nëse fëmija sillet keq?

Sjella më e keqe e fëmijës është kur godet prindin (27.3%).

Figura 4. 34 Sa shpesh ja hiqni privilegjet?

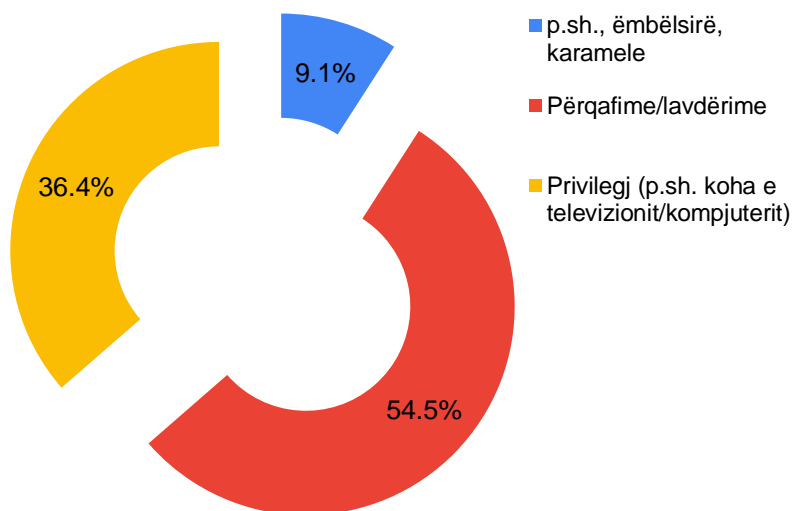
30% e nënave referojnë që i heqin privilegjet fëmijës disa herë në javë

Figura 4. 35 Sa mirë funksionon kjo sjellje me fëmijën tuaj?

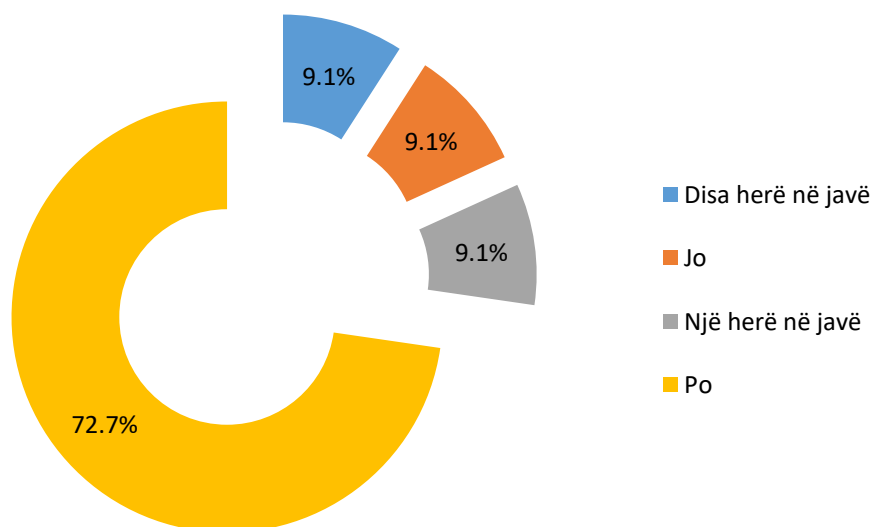
60% e nënave referojnë që kjo sjellje funksionon mirë 10% shumë mirë dhe 30% pak.

A e shpërbleni fëmijën tuaj për sjelljen e duhur? PO (100%)

Figura 4. 36 Çfarë merr ai/ajo si shpërblim, dhe/ose privilegj?

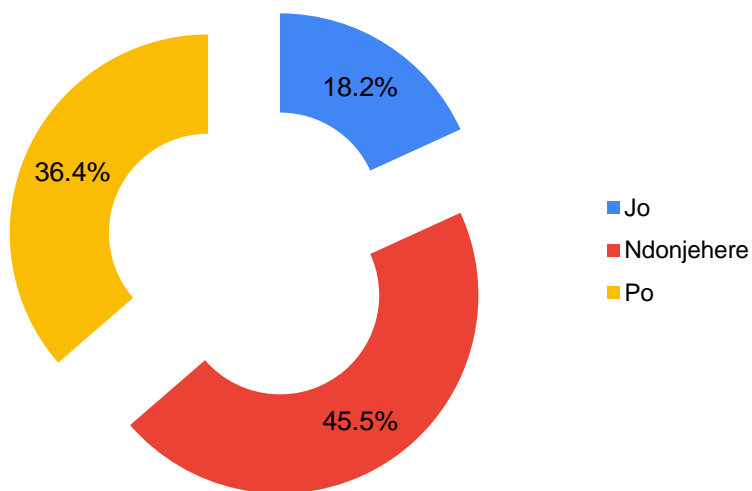
Mbizotëron shpërblimi: përqafime/lavdërime në 54.5% të rasteve

Figura 4. 37 E fiton shpërblimin shpesh fëmija juaj?

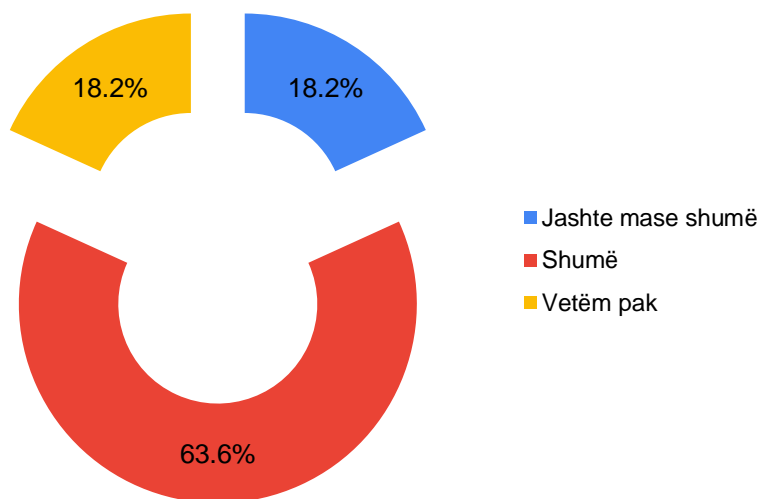
72.7% e nënave referojnë që shpërblimin fëmija e fiton shpesh.

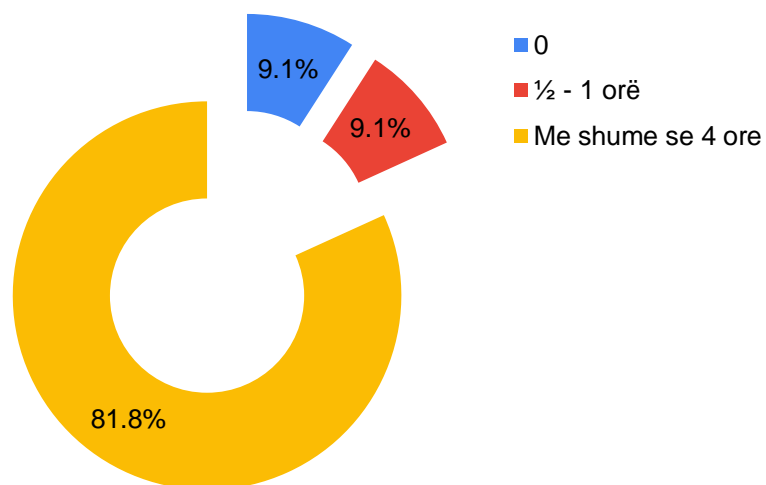
Figura 4. 38 A humbet fëmija juaj një shpërblim për sjellje te keqe?

45.5% e nënave referojnë ndonjëherë, 36.4% referojnë po dhe 18.2% jo..

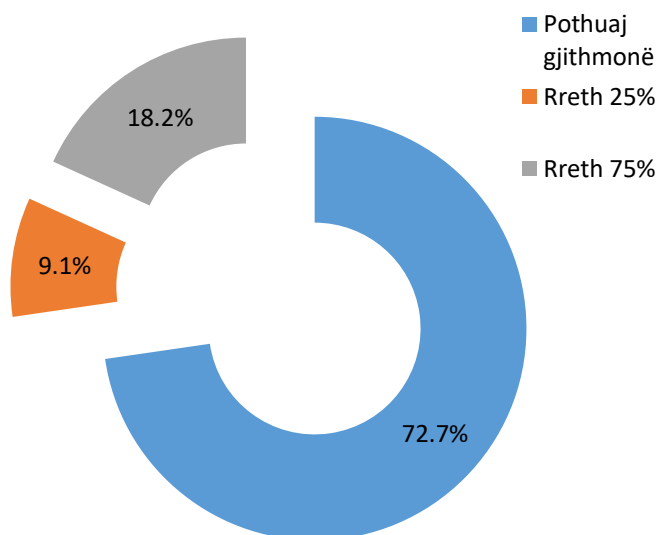
Figura 4. 39 Sa mirë funksionon kjo qasje me fëmijën tuaj?

63.6% e nënave referojnë që kjo qasje funksionon shumë 18.2% jashtë mase shumë mirë dhe 18.2% vetëm pak.

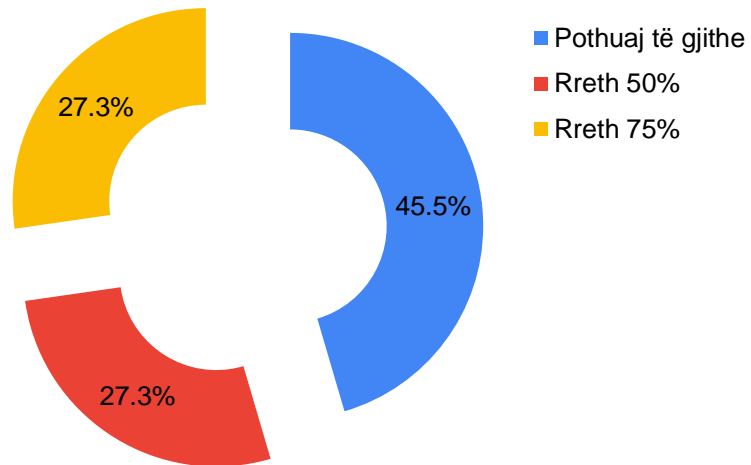
Figura 4. 40 Brenda një dite, sa kohë ka kaluar fëmija juaj me prindin në shtëpi?

Shumica e nënave (81.8%) referojnë që brenda një dite kanë kaluar > 4 orë me fëmijën e tyre.

Figura 4. 41 Sa përqind të kohës e dini se ku ndodhet fëmija juaj kur ai/ajo është larg mbikëqyrjes suaj të drejtpërdrejtë?

Shumica e nënave (72.7%) referojnë që e dinë se ku ndodhet fëmija juaj kur ai/ajo është larg mbikëqyrjes së tyre të drejtpërdrejtë.

Figura 4. 42 Sa përqind të miqve të fëmijës suaj i njihni mirë?

45.5% e nënave referojnë që i njohin pothuajse të gjithë miqtë e fëmijës së tyre, 27.3% rreth 50% të miqve dhe 27.3% rreth 75% të miqve.

KAPITULLI 5

DISKUTIM

Një numër i përgjithshëm 168 fëmijë autike dhe nënat e tyre. Nëna të fëmijëve me çrregullim të spektrit autik u zgjodhën qëllimisht për studim. Për marrjen e informacionit janë përdorur dy pyetësorë (Pyetësori i dimensionit të stilit të prindërimit dhe i Aftësisë sociale të fëmijëve).

Nga analiza faktoriale e pyetësorit të stilit të prindërimit kanë rezultuar 5 faktorë të cilët i korrespondojnë pesë shkallëve të pyetësoritë.

Mosha mesatare e nënave është 31 vjeç që varion nga 18 vjeç – 44 vjeç.

Tek nënat mbizotëron arsimit mesëm në 67.9% të tyre, 7.7% janë me arsim 9 vjeçar dhe 24.4% me arsim të lartë.

Shumica e nënave (88.1%) janë të punësuar ndërsa 11.9% e tyre nuk janë në punë. Mbizotëron vendbanimi urban (67.3%) kundrejtë rural (32.7%).

Shumica e familjeve ka nga 4 anëtarë dhe mbizotërojnë familjet më nga 2 fëmijë.

Mbizotëron niveli ekonomik mesëm (57.1%), ndjekur nga niveli ekonomik i ulët dhe (25%) dhe niveli ekonomik i lartë (17.9%).

Grafiku i stileve të prindërimit të nënave tregon se shumica e tyre ka një stil autoritativ (55.4%), ndjekur nga stili autoritar (26.2%), stili miks (9.5%), stili lejues (5.4%) dhe stili neglizhent (3.6%), me ndryshim sinjifikant ndërmjet tyre.

Nga krahasimi i pikëzimit mesatar u gjet ndryshim sinjifikant ndërmjet stileve të prindërimit. Pikëzimi më i lartë është për stilin autoritativ dhe më i ulët për stilin neglizhent.

Nga krahasimi i pikëzimit të stileve të prindërimit sipas vendbanimit u gjet që stili autoritar është më i shprehur në zonën rurale krahasuar me zonën urbane.

Gjithashtu, stili neglizhent është më i shprehur në zonën rurale krahasuar me zonën urbane

Nuk u gjet ndryshim sinjifikant për stilet e tjera të prindërimit sipas vendbanimit.

Nga krahasimi i pikëzimit të nënshkallëve të stileve të prindërimit të nënave sipas nivelit arsimor u gjet që nënat me arsim të ulët e kanë më të shprehur stilin autoritar krahasuar me nënat me arsim të mesëm dhe të lartë, me ndryshim sinjifikant ndërmjet tyre.

Ndërsa stili autoritativ është më i shprehur tek nënat me arsim të lartë, me ndryshim sinjifikant me nënat me arsim të ulët dhe arsim të mesëm.

Nuk u gjet ndryshim sinjifikant në lidhje me nivelin arsimor në stilet e tjera të prindërimit të nënave.

Në studim u gjet gjithashtu ndikim i nivelit ekonomik mbi stilet e prindërimit të nënave.

Stili autoritar dhe neglizhent janë më të shprehur tek nënat me arsim të ulët.

Stili autoritativ është më i shprehur tek nënat me arsim të lartë dhe të mesëm. Nuk u gjet ndryshim sinjifikant në lidhje me nivelin ekonomik në stilet e tjera të prindërimit të nënave, megjithatë stili neglizhet është më i shprehur tek nënat me nivel ekonomik të ulët.

Nuk u gjet korrelacion sinjifikant i moshës së nënës me stilet e prindërimit.

U gjet korrelacion sinjifikant i moshës së fëmijës me stilet e prindërimit. Me rritjen e moshës së fëmijës ulet pikëzimi i stili autoritar të nënës dhe rritet pikëzimi i stilit autoritativ, sepse me rritjen e moshës fëmija zhvillon aftësi bazike më tepër. Në këtë mënyrë fëmija kupton më tepër dhe prindërit frenohen më shumë për ti qortuar ashpër apo mbajtur me forcë. Nuk u gjet ndryshim sinjifikant në lidhje me korrelacionin e moshës së fëmijëve me stilet e tjera të prindërimit.

U gjet që shumica e fëmijëve 77.4% shfaq deficite në nivel të arritjeve në aftësitë sociale, ndërsa një grup tjetër më i vogël 22.6% shfaq arritje në përvetësimin e aftësive sociale.

Arritja më e madhe e fëmijëve është për nënshkallën e aftësive të para bazë (22%) krahasuar me nënshkallët e tjera, me ndryshim sinjifikant ndërmjet tyre.

Nivelet e aftësive të para bazë: vihet re se shumica 78% shfaq deficite në përvetësimin e aftësive sociale, ndërsa një grup tjetër më i vogël 22% fitojnë një nivel arritjeje në dimensionin e aftësive bazë sociale.

Niveli i aftësive të avancuara: vihet re se shumica 88.7% shfaq deficite në përvetësimin e aftësive sociale, ndërsa një grup tjetër më i vogël 11.3% fitojnë një nivel të arritjeve në dimensionin e aftësive të avancuara.

Niveli i aftësive që lidhen me ndjenjat: vihet re se shumica 91.1% shfaq mangësi në përvetësimin e aftësive sociale, ndërsa një grup tjetër më i vogël 8.9% fitojnë një nivel të arritjeve në dimensionin e aftësive lidhur me ndjenjat.

Nivelet e aftësive alternative ndaj agresionit tek fëmijët me autizëm: vihet re se shumica 92.3% shfaq deficite në përvetësimin e aftësive sociale, ndërsa një grup tjetër më i vogël 7.7% fitojnë një nivel arritjeje në dimensionin e aftësive sociale. Niveli i aftësive për të përballuar stresin: vihet re se shumica 91.7% shfaqin deficite në përvetësimin e aftësive sociale. ndërsa një grup tjetër më i vogël 8.3% fitojnë një nivel arritjeje në dimensionin e aftësive për të përballuar stresin.

Niveleve i aftësive të planifikimit tek fëmijet me autizem: vihet re se shumica 87.3% shfaq deficite në përvetësimin e aftësive. ndërsa një grup tjetër më i vogël 13.7% fitojnë një nivel arritjeje në dimensionin e aftësive për të përballuar stresin.

Një përqindje e lartë 100% e vendosur në nivel të deficiteve të aftësive sociale evidentohet në stilin neglizhent. e ndjekur nga 88.6% në stilin autoritar kanë deficite në përvetësimin e aftësive sociale. Në stilin e përzier 81.3% kanë një nivel të deficiteve në aftësitë sociale në stilin autoritativ 69.9% dhe së fundi. stili lejues me 80% kanë deficite në përvetësimin e aftësive sociale. Në përgjithësi. në stilet e prindërimit paraqesin një nivel të deficiteve të aftësive sociale prej 77.4% ndërsa 22.6% kanë përvetësuar aftësitë sociale. Arritjet më të mëdha janë për stilin autoritativ me 30.1%, me ndryshim sinjifikant me stilet e tjera të prindërimit.

Nuk u gjet ndryshim sinjifikant në lidhje me pikëzimin e nënshkallëve të aftësive sociale për totalin e fëmijëve.

Nga krahasimi i pikëzimit nënshkallëve të aftësive sociale të fëmijëve sipas grupmoshës u gjet që fëmijët e grupmoshës 7-10 vjeç i kanë më të shprehura aftësitë e hershme shoqërore ($M=3.23\pm 1.13$) dhe aftësitë e avancuara shoqërore ($M=3.14\pm 1.15$) krahasuar me fëmijët e grupmoshës 3-6 vjeç, me ndryshim sinjifikant ndërmjet tyre.

Nga krahasimi i shkallëve totale të stilit të prindërimit dhe aftësive sociale të fëmijëve nuk u gjet marrëdhënie sinjifikante.

Për stilin autoritativ u gjet korrelacion pozitiv d.m.th. ky stil inkurajon zhvillimin e aftësive sociale të fëmijës, ndërsa për stilin autoritar u gjet korrelacion negativ d.m.th ky stil frenon zhvillimin e aftësive sociale tek fëmijët.

Shumica e nënave (63.6%) kanë rregulla që fëmija duhet të ndjekë gjatë ditës.

Rregullat janë të shfaqura në nëmyrë të njëjtë (nga 33.3%) tek dhoma e fëmijës, frigoriferi dhe muri i kuzhinës.

Mbizotërojnë rregullat e zonës së caktuar (40%) ndjekur nga sjellja brenda shtëpisë (20%) dhe 80% e nënave referojnë që kjo qasje funksionon shumë mirë.

81.8% e nënave referojnë që fëmija e tyre ka punë ose përgjegjësi të rregullta që ai ose ajo pritet të bëjë çdo ditë ose çdo javë.

88.9% e nënave referojnë që fëmija e tyre merr shpërblim material nëse i zbaton rregullat. Pasojat nëse nuk i bën konsistojnë në kujtesën e tyre (66.7) dhe heqjen e privilegjeve (22.2%) dhe asgjë (11.1%).

100% e nënave i informojnë fëmijët në lidhje me sjelljen e duhur, kur zhvillohet një aktivitet? (Psh. Shëtitje në park, qendër tregtare, restorant etj.).

100% e nënave i paralajmërojnë fëmijët përpara se ai ose ajo të shfaqe sjellje të pahijshme? (p.sh., "Nëse e godet vëllanë përsëri ose shokun, do të rrih brenda").

45.5% e nënave referojnë që kjo qasje funksionon mirë 18.2% shumë mirë dhe 36.4% pak.

Të gjitha sjelljet që rezultojnë në dhënien e reagimeve korigjuese, qortimit ose bërtitjes fëmijëve rezultojnë nga 10% secila.

30% e nënave referojnë që i bërtasin fëmijës disa here në javë dhe 10% njëherë në javë.

50% e nënave referojnë që kjo qasje funksionon mirë 20% shumë mirë dhe 30% pak.

Sjella më e keqe e fëmijës që çon në heqje të privilegjit është kur godet prindin (27.3%).

30% e nënave referojnë që i heqin privilegjet fëmijës disa herë në javë.

60% e nënave referojnë që kjo qasje funksionon mirë 10% shumë mirë dhe 30% pak.

100% e nënave referojnë që e shpërblejnë fëmijën për sjelljen e duhur?

Çfarë merr ai/ajo si shpërblim, dhe/ose privilegj?

Mbizotëron shpërblimi: përqaftime/lavdërime në 54.5% të rasteve.

72.7% e nënave referojnë që shpërblimin fëmija e fiton shpesh.

45.5% e nënave referojnë që fëmija e humbet dëmshpërblimin ndonjëherë, 36.4% referojnë po dhe 18.2% jo.

63.6% e nënave referojnë që kjo qasje funksionon shumë 18.2% jashtë mase shumë mirë dhe 18.2% vetëm pak.

Shumica e nënave (81.8%) referojnë që brenda një dite kanë kaluar > 4 orë me fëmijën e tyre në shtëpi. Shumica e nënave (72.7%) referojnë që e dinë se ku ndodhet fëmija juaj kur ai/ajo është larg mbikëqyrjes së tyre të drejtpërdrejtë.

45.5% e nënave referojnë që i njohin pothuajse të gjithë miqtë e fëmijës së tyre, 27.3% rreth 50% të miqve dhe 27.3% rreth 75% të miqve.

KAPITULLI 6

PËRFUNDIME

Ky studim konsistoi në të kuptuarin e stileve të prindërimit të nënave dhe ndikimin që ato kanë mbi fëmijën, duke formësuar dhe brumosur sjelljen e tij.

Pasi u njohem me karakteristikat dhe specifikat e fëmijëve të cilët janë të prekur nga çrregullimet e spektrit autik, gjithashtu pasi u njohëm me stilet e prindërimit më të aplikuara në shoqërinë Shqipëtare dolëm në disa përfundime tepër të rëndësishme.

Stilet edukative të të nënave kanë një efekt të rëndësishëm në zhvillimin personal. Këto stile (autoritare, autoritative, të përzier, lejuese dhe neglizhuese) mund të lidhen me afektet dhe aftësitë sociale në nivel individual.

Studimi i paraqitur përfshin 168 pjesëmarrëse (nëna) me një moshë mesatare 31 vjeç dhe fëmijëve të tyre të grupmoshave nga 3- 10 vjeç.

Ky studim na ofroi një pamje konkrete të marrëdhënies midis stileve prindërimit, dhe efektivitetit të zhvillimit të aftësive sociale tek fëmijët me ASD.

Mënyra se si nënat sillen dhe ndërveprojnë me fëmijën e tyre luan një rol të madh në zhvillimin e atij fëmije sidomos me fëmijët me ASD.

Nga 168 nëna të përfshira në këtë studim u vërejtën disa stile prindërimi.

Nga stilet e studiuara të prindërimit, prevalojnë stili i prindërimit autoritativ dhe autoritar janë më të përhapura në shoqërinë shqipëtare, ndërkohë stili i prindërimit, miksi, neglizhues dhe lejues nuk janë të përhapura në kampionin e studuar. Sigurisht ky fakt lidhet me trashëgiminë e stilit të prindërimit në vëndin tonë ku më tepër ka dominuar stili autoritar dhe autoritativ.

Stili i prindërimit autoritativ mbizotëron më shumë te nënat të cilat jetojnë në zonat urbane. Ato kanë arsim të mesëm dhe një nivel ekonomik të mirë. Niveli më i lartë i edukimit dhe ekspozimit ndaj informacionit ka ndikuar pozitivisht në këtë stil prindërimi.

Me rritjen e moshës së fëmijës dhe zhvillimin e aftësive bazë dominon stili autoritativ sepse me rritjen e moshës edhe fëmijët kuptojnë më tepër dhe prindërit frenohen më tepër për ti qortuar ashpër apo mbajtur me forcë.

Stili autoritar i prindërimit u përdor nga nënat me fëmijë me çrregullime të spektrit të autizmit në formë të rëndë. Nënat raportuan nivel të lartë të shqetësimi dhe tensioni kur përballëshin me kontrollimin e sjelljeve vetë dëmtuese të fëmijëve të tyre duke përdorur stil prindërimi autoritar.

Rezultati tregoi gjithashtu se shumica e nënave 81% kishin nivel të lartë stresi për shkak të fëmijës me ASD prandaj duhet të sigurohet këshillimi, terapia dhe trajnimi i duhur për nënat për formën më të përshtatshme të stilit të prindërimit.

Rezultatet tona sugjerojnë se prindërimi autoritar me sjellje të tilla si të qenit tepër kontrollues, i papërfshirë, ndëshkues i ashpër, jokonsistent dhe mosdashës lidhen me një fëmijë me ASD që është më agresiv, që ka më shumë shkrirje ose është më armiqësor ndaj të tjerëve. Kjo është e rëndësishme që nëat ta dinë sepse ulja e sjelljeve negative prindërore mund të zvogëlojë sjelljet e jashtme të problemeve që janë të zakonshme për fëmijët me ASD.

Në lidhje me stilin autoritativ të prindërimit rezultoi që ky stil inkurajon zhvillimin e aftësive sociale të fëmijës, ndërsa për stilin autoritar rezultoi që ky stil frenon zhvillimin e aftësive sociale tek fëmijët.

Përdorimi i sjelljeve më pozitive prindërore, të tilla si të qenit më të përgjegjshëm, pranues, mbështetës dhe të mos qenit tepër kontrollues por megjithatë të keni rregulla, mund të ndihmojë në zvogëlimin e barrës me të cilën nënat përballen kur merren me sjelljet e jashtme. (Masud et al. 2019; McRae et al. 2020)

Ndërkohë prindërimi autoritativ do të shoqërohej me sjellje të prindërimit pozitiv ishte negativisht i lidhur me sjelljet e fëmijës që synojnë të qetësojnë fëmijën dhe të komunikojnë në mënyrë efektive me ta. Kjo bie ndesh me simptomat e sjelljes së fëmijëve me ASD (Marcone. Affuso.& Borrone. 2017; Moreno Méndez. Espada Sánchez.& Gómez Becerra. 2020). Kjo do të kishte nevojë për hulumtime të mëtejshme përpara se të nxirren përfundime; megjithatë, për shkak të shkallës së lartë të komoditetit për çrregullimet që lidhen me sjelljen e brendshme në këtë popullatë, është e mundur që sjelljet negative të prindërimit të shkaktojnë një përgjigje më të jashtme, ndërsa sjelljet prindërore pozitive bëjnë që fëmija të mendojë dhe të mos shprehë fizikisht emocionet e tij. Sjelljet e brendshme janë të vështira për t'u matur dhe me një popullatë që ka deficite në komunikim mund të jetë e vështirë të merret një matje e saktë e këtyre sjelljeve.(Martínez & García. 2007)

Prindërimi autoritativ i cili karakterizohet nga sjelljeve pozitive prindërore ka potencialin për të ndihmuar fëmijët 7-10 vjec, në lidhje me aftësitë e tyre të komunikimit social, një deficit kyç për individët me ASD. Duke kuptuar sesi sjelljet e fëmijëve me ASD mund të ndikohen nga praktikat e zakonshme të prindërimit, më pas mund t'u jepet edukim prindërve për të maksimizuar sjelljet pozitive. Përdorimi i stilit autoritativ të prindërimit mund të lejojë që një fëmijë me ASD të ndihet më i sigurt dhe të ketë një performancë më të mirë të aftësive bazë të zhvillimit.

SHTOJCA

PYETËSORI 1

LISTA E KONTROLLIT TË VLERËSIMIT TË AFTËSIVE SOCIALE

Më poshtë do të gjeni një listë të aftësive sociale që mund t'i zotëroni në një shkallë më të madhe ose më të vogël dhe çfarë ju bën pak a shumë të aftë. Ju duhet të vlerësoni aftësitë tuaja duke shënuar secilën nga aftësitë e përshkruara më poshtë, sipas pikëve të mëposhtme.

- Shënoni 1 nëse nuk e përdorni kurrë mirë aftësinë.
- Shënoni 2 nëse e përdorni rrallë aftësinë.
- Shënoni 3 nëse e përdorni ndonjëherë mirë aftësinë.
- Shënoni 4 nëse shpesh e përdorni mirë aftësinë.
- Shënoni 5 nëse e përdorni gjithmonë mirë aftësinë.

GRUPI I: AFTËSITË E HERSHME SHOQËRORE	Kurrë	Rrallë	Ndonjëherë	Shpesh	Gjithmonë
1. A i kushtoni vëmendje personit që po ju flet dhe bëni përpjekje për të kuptuar atë që po thotë?	1	2	3	4	5
2. A filloni një bisedë me njerëz të tjerë dhe më pas a mund ta mbani atë për një kohë?	1	2	3	4	5
3. A flisni me njerëzit e tjerë për gjëra që ju interesojnë të dyve?	1	2	3	4	5
4. A zgjidhni informacionin që duhet të dini dhe pyesni personin e duhur?	1	2	3	4	5
5. A u tregoni të tjerëve se jeni mirënjohës (ose) ndaj tyre për diçka që ata bëjnë për ju?	1	2	3	4	5
6. A bëni përpjekje për të takuar njerëz të rinj me iniciativën tuaj?	1	2	3	4	5
7. A prezantoni njerëz të rinj me të tjerët?	1	2	3	4	5
8. A u tregoni të tjerëve se çfarë ju pëlqen tek ata apo çfarë bëjnë ata?	1	2	3	4	5
GRUPI II: AFTËSI TË AVANTUARA SHOQËRORE	Kurrë	Rrallë	Ndonjëherë	Shpesh	Gjithmonë
9. A kërkoni ndihmë kur keni nevojë?	1	2	3	4	5

10. A i bashkoheni një grupi për të marrë pjesë në një aktivitet të caktuar?	1	2	3	4	5
11. A u shpjegoni qartë të tjerëve se si të bëjnë një detyrë specifike?	1	2	3	4	5
12. A u kushtoni vëmendje udhëzimeve. kërkoni shpjegime dhe i zbatoni udhëzimet në mënyrë korrekte?	1	2	3	4	5
13. A u kërkoni falje të tjerëve kur keni bërë diçka që e dini se është e gabuar?	1	2	3	4	5
14. A përpiqeni të bindni të tjerët se idetë tuaja janë më të mira dhe do të jenë më të dobishme se ato të njerëzve të tjerë?	1	2	3	4	5
GRUPI III: AFTËSITË LIDHEN ME NDJENJAT	Kurrë	Rrallë	Ndonjëherë	Shpesh	Gjithmonë
15. A përpiqeni të kuptoni dhe pranoni emocionet që përjetoni?	1	2	3	4	5
16. A u lejoni të tjerëve të dinë se çfarë ndjeni?	1	2	3	4	5
17. A përpiqeni të kuptoni se çfarë ndjejnë të tjerët?	1	2	3	4	5
18. A përpiqeni të kuptoni zemërimin e njerëzve të tjerë?	1	2	3	4	5
19. A u tregoni të tjerëve se ju interesoni apo kujdeseni për ta?	1	2	3	4	5
20. Kur ndjeni frikë, a mendoni pse e ndjeni atë dhe më pas përpiqeni të bëni diçka për ta zvogëluar atë?	1	2	3	4	5
21. A i jepni vetes një shpërblim pasi keni bërë diçka të mirë?	1	2	3	4	5
GRUPI IV: AFTËSI ALTERNATIVE	Kurrë	Rrallë	Ndonjëherë	Shpesh	Gjithmonë
22. A e dini se kur është e nevojshme të kërkoni leje për të bërë diçka dhe pastaj të pyesni personin e duhur?	1	2	3	4	5
23. A i ndani gjërat tuaja me të tjerët?	1	2	3	4	5
24. A i ndihmoni ata që kanë nevojë?	1	2	3	4	5
25. Nëse ju dhe dikush nuk pajtoheni për diçka, a përpiqeni të arrini një marrëveshje që t'ju kënaq të dyve?	1	2	3	4	5
26. A e kontrolloni karakterin tuaj që gjërat të mos ju dalin jashtë kontrollit?	1	2	3	4	5

27. A i mbroni të drejtat tuaja duke u bërë të ditur të tjerëve se cili është këndvështrimi juaj?	1	2	3	4	5
28. A qëndroni në kontroll kur të tjerët tallen me ju?	1	2	3	4	5
29. A qëndroni jashtë situatave që mund t'ju shkaktojnë probleme?	1	2	3	4	5
30. A gjeni mënyra të tjera për të zgjidhur situata të vështira pa pasur nevojë të luftoni?	1	2	3	4	5
GRUPI V: AFTËSITË PËR TË PARAQITURSTRESIN	Kurrë	Rrallë	Ndonjëherë	Shpesh	Gjithmonë
31. A u tregoni të tjerëve qartë, por jo me inat, kur ata kanë bërë diçka që nuk ju pëlqen?	1	2	3	4	5
32. A përpiqeni t'i dëgjoni të tjerët dhe të përgjigjeni në mënyrë të paanshme kur ata ankohen për ju?	1	2	3	4	5
33. A u shprehni lavdërime të sinqerta të tjerëve për mënyrën se si kanë luajtur?	1	2	3	4	5
34. A bëni ndonjë gjë që ju ndihmon të ndiheni më pak në siklet apo të vetëdijshëm?	1	2	3	4	5
35. A përcaktoni nëse jeni lënë jashtë një aktiviteti dhe më pas bëni diçka që të ndiheni më mirë në atë situatë?	1	2	3	4	5
36. A u tregoni të tjerëve kur mendoni se një mik nuk është trajtuar në mënyrë të drejtë?	1	2	3	4	5
37. Nëse dikush po përpiqet t'ju bindë për diçka, a mendoni për pozicionin e atij personi dhe më pas tuajin përpara se të vendosni se çfarë të bëni?	1	2	3	4	5
38. A përpiqeni të kuptoni pse keni dështuar në një situatë të caktuar?	1	2	3	4	5
GRUPI VI: AFTËSI PËR PLANIFIKIM	Kurrë	Rrallë	Ndonjëherë	Shpesh	Gjithmonë
43. Nëse ndiheni të mërzitur, a përpiqeni të gjeni diçka interesante për të bërë?	1	2	3	4	5
44. Nëse lind një problem, a përpiqeni të përcaktoni se çfarë e shkaktoi atë?	1	2	3	4	5
45. A merrni vendime realiste për atë që dëshironi të arrini përpara se të filloni një detyrë?	1	2	3	4	5

46. A e përcaktoni realisht se sa mirë mund të performoni përpara se të filloni një detyrë?	1	2	3	4	5
47. A përcaktoni se çfarë duhet të dini dhe si të merrni informacionin?	1	2	3	4	5
48. A e përcaktoni realisht se cili nga problemet tuaja të shumta është më i rëndësishmi dhe cili duhet të rregullohet më parë?	1	2	3	4	5
49. A analizoni disa mundësi dhe më pas zgjidhni atë që do t'ju bëjë të ndiheni më mirë?	1	2	3	4	5
50. A jeni në gjendje të injoroni shpërqendrimet dhe t'i kushtoni vëmendje vetëm asaj që dëshironi të bëni?	1	2	3	4	5

PYETËSORI 2

QASJA E PRINDËRIMIT

Më poshtë do të gjeni një disa pohime në lidhje me sjelljen prindërore ndaj fëmijëve tuaj. Lexoni me kujdes pohimet dhe tregoni sesa dakord jeni me pohmet sipas një vlerësimi nga 1 në 7.

1	2	3	4	5	6	7
Aspak dakord dakord			Neutral		Shumë	

`QQ9-STILI AUTORITATIV	
7. Nxiti fëmijën të flasë për problemet e fëmijës. _____	
1. Përgjegjës ndaj ndjenjave ose nevojave të fëmijës. _____	
12. Jep ngushëllim dhe mirëkuptim kur fëmija është i mërzitur. _____	
14. Lavdëron kur fëmija është i mirë. _____	
27. Ka kohë të ngrohta dhe intime së bashku me fëmijën. _____	
25. I jep fëmijës arsytet pse duhen respektuar rregullat. _____	
31. Shpjegon pasojat e sjelljes së fëmijës. _____	
11. Thekson arsytet e rregullave. _____	
5. I shpjegon fëmijës se si ndihemi për sjelljen e mirë dhe të keqe të fëmijës. _____	
29. Ndihmon fëmijën të kuptojë ndikimin e sjelljes duke e inkurajuar fëmijën të flasë për pasojat e veprimeve të tij/saj. _____	
21. Tregon respekt për mendimet e fëmijës duke e inkurajuar fëmijën t'i shprehë ato. _____	
STILI AUTORITAR	
2. Përdor ndëshkimin fizik si një mënyrë për të disiplinuar fëmijën tonë. _____	
6. Shpërthim kur fëmija ynë është i pabindur. _____	
32. Godet me shuplakë fëmijën kur fëmija sillet keq. _____	
19. E rrëmben fëmijën kur është i pabindur. _____	
16. Shpërthen në zemërim ndaj fëmijës. _____	

13. Bërtet ose bërtet kur fëmija sillet keq. _____
23. Qorton dhe kritikon për ta përmirësuar fëmijën. _____
30. Qorton dhe kritikon kur sjellja e fëmijës nuk i plotëson pritshmëritë tona. _____
4. Kur fëmija pyet pse (ai) (ajo) duhet të përputhet. thotë: Sepse kështu thashë. ose jam prindi yt dhe dua të bësh diçka. _____
9. Inkurajon fëmijën të shprehet lirshëm (ai/ajo) edhe kur nuk është dakord me prindërit. _____
15. I jep fëmijës kur (ai) (ajo) shkakton zhurmë për diçka. _____
22. Lejon fëmijën të japë të dhëna për rregullat e familjes. _____
8. E ka të vështirë të disiplinojë fëmijën. _____
STILI NEGLIZHENT
28. Dënon duke e lënë fëmijën diku vetëm me pak ose aspak shpjegime. _____
20. Parashikon dënime për fëmijën dhe nuk i bën ato në fakt. _____
17. Kërcënon fëmijën me ndëshkim më shpesh sesa duke e dhënë atë në të vërtetë. _____
26. Përdor kërcënimet si ndëshkim me pak ose aspak justifikim. _____
STILI LEJUES
24. Përkedhel fëmijën. _____
18. Merr parasysh preferencat e fëmijës në bërjen e planeve për familjen. _____
3. Merr parasysh dëshirat e fëmijës përpara se t'i kërkojë fëmijës një gjë të tillë bej dicka. _____
9. Inkurajon fëmijën të shprehet lirshëm (ai/ajo) edhe kur nuk është dakord me prindërit. _____
15. I jep fëmijës kur (ai) (ajo) shkakton zhurmë për diçka. _____
22. Lejon fëmijën të japë të dhëna për rregullat e familjes. _____
8. E ka të vështirë të disiplinojë fëmijën. _____

BIBLIOGRAFIA

- Aluja. A., Del Barrio. V., Garcia. L.F. (2006). Do parents and adolescents differ in their perceptions of rearing styles? Analysis of the EMBU versions for parents and adolescents. *Scandinavian Journal of Psychology*. 47. 103–108. <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.690.607&rep=rep1&type=pdf>
- American Psychiatric Association. (1994). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (4th ed.). <https://www.pdfdrive.com/dsm-iv-e37426902.html>
- Aponte. D. (2009). *Relación entre estilo de crianza parental, la resiliencia y la conducta violenta aplicada en adolescentes*. (Tesis inédita de Licenciado en Psicología). Universidad Nacional Mayor de San Marcos. Lima. Perú.
- Ardil González. A. F. 2016. El lenguaje no verbal. Claves culturales para la competencia comunicativa e intercultural. Tesis de maestría. Universidad de Oviedo. <https://1library.co/document/y4wvn9gv-procesos-abordaje-acompa%C3%B1amiento-familiar-ni%C3%B1os-autistas-verbales.html>
- Baumrind. D. (1966). Effects of Authoritative Parental Control on Child Behavior. *Child Development*. 37(4). 887-907.
- Blakemore. S. J., Frith. U. 2007. The learning brain: Lessons for education. https://www.academia.edu/2725983/The_learning_brain_Lessons_for_education_a_precis
- Blaxter. L., Hughes. C. and Tight. M. 1996. *How to Research*. Buckingham: Open University Press. http://abcreorg.weebly.com/uploads/9/9/8/2/9982776/how_to_research.pdf
- Beqiri. A. (2019). *Autizmi: Shkaqet dhe pasojat e tij*. University for Business and Technology – UBT. <https://knowledgecenter.ubt-uni.net/cgi/viewcontent.cgi?article=1112&context=etd>
- Birdwhistell. R. 2008. *Anthropology of gestures*. <https://www.amsterdampus.com/binaries/content/assets/subsites/international-business-school-ibs/chapter-2--non-verbal-communication.pdf?1446654384122>. https://www.researchgate.net/publication/349381084_Gesture_studies_and_anthropological_perspectives_An_introduction. https://www.academia.edu/45312886/What_is_an_anthropology_of_gesture
- Boudreau. M., Gefen. D. & Straub. D. 2001. Validation in IS research: A state-of-the-art assessment. *MIS Quarterly*. 25. 1-24. <https://books.google.al/books?id=DIFwPrqYZbYC&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false>
- Bowling. A. (2014). *Research methods in health: Investigating health and health services*. McGraw-hill education (UK). https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/4374657/mod_resource/content/1/Research%20Methods%20in%20Health.pdf

- 📖 Burns. R. 2000. Introduction to Research Methods. London: Sage.https://www.researchgate.net/publication/224927508_Introduction_to_Research_Methods
- 📖 Cadaveira. M. y Waisburg. C. (2014). Guia para padres y profesionales. Buenos Aires: Paidós. <https://www.scribd.com/document/558097306/Autismo-Matias-Cadaveira-Claudio-Waisburg>
- 📖 Campbell. Ch. and Hansen. D. J. (2010). Social Skills and Psychological Adjustment. ResearchGATE.https://www.researchgate.net/publication/226847487_Social_Skills_and_Psychological_Adjustment
- 📖 Carlo. G., Mestre. M. V., Samper. P., Tur. A., & Armenta. B. E. (2010) The longitudinal relations among dimensions of parenting styles, sympathy, prosocial moral reasoning, and prosocial behaviors. *International Journal of Behavioral Development*. 35. 116-124. doi: 10.1177/0165025410375921
- 📖 CDC. 2020. “Data & Statistics on Autism Spectrum Disorder”. CDC. <https://www.cdc.gov/ncbddd/autism/data.html>.
- 📖 Cestero Manicera. A. M. 2006. La comunicación no verbal y su estudio. VIII Jornadas de Estudios de Lingüística. Análisis del Discurso. 57-77 Alicante: Universidad de Alicante. https://rua.ua.es/dspace/bitstream/10045/6074/1/ELUA_20_03.pdf.
- 📖 Choudrie. J. & Dwivedi. Y. K. 2005. Investigating Broadband Diffusion in the Household: Towards Content Validity and Pre-Test of the Survey Instrument. Proceedings of the 13th European Conference on Information Systems (ECIS 2005). Regensburg, Germany.https://www.researchgate.net/publication/221409731_Investigating_Broadband_Diffusion_in_the_Household_Towards_Content_Validity_and_Pre-Test_of_the_Survey_Instrument
- 📖 Climent. G. (2009). Voces, silencios y gritos: Los significados del embarazo en la adolescencia y los estilos parentales educativos. *Revista Argentina de Sociología*. 7 (13). 186-213.
- 📖 http://www.scielo.org.ar/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S1669.
http://www.scielo.org.ar/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S166932482009000200004&lng=es&tlng=es32482009000200004&lng=es&tlng=es.
- 📖 Creswell. J.W. (2003). Research design. Qualitative, quantitative and mixed methods approaches. Thousand Oaks, CA: Sage. https://www.ucg.ac.me/skladiste/blog_609332/objava_105202/fajlovi/Creswell.pdf
- 📖 Crowell JA, Keluskar J, Gorecki A. Parenting behavior and the development of children with autism spectrum disorder. *Compr Psychiatry*. 2019 Apr; 90:21-29. doi: 10.1016/j.comppsy.2018.11.007. Epub 2018 Nov 20. PMID: 30658339.

- 📖 Contreras. P. (2012). Percepción directa: el enfoque ecológico como alternativa al cognitivismo en la percepción. (Tesis de Licenciado en Filosofía). Universidad de Chile. Santiago, Chile. <http://www.repositorio.uchile.cl/handle/2250/113758>
- 📖 Cook. T. D.. & Campbell. D. T. (1979). Quasi-experimentation: Design and analysis issues for fields settings. Houghton Mifflin Company. Cituar tek Lund. Th. (2021). A Revision of the Campbellian Validity System. Scandinavian Journal of Educational Research. Volume 65. Issue 3. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/00313831.2020.1739126>
- 📖 Cordero Villaroel. M. 2019. “TEA sin lenguaje verbal expresivo: Estado actual en el campo de la investigación y de la intervención”. Revista Educación Las Américas 9: 79-97. <http://portal.amelica.org/ameli/jatsRepo/248/2481037004/2481037004.pdf>
- 📖 Corrales Navarro. E. 2011. El lenguaje no verbal: Un proceso cognitivo superior indispensable para el ser humano. Revista Comunicación 20 (1): 46-51. <https://www.redalyc.org/pdf/166/16620943007.pdf>.
- 📖 Darling-Churchill. K.. Chien. N.. Halle. T. et al. (2015). Characteristics of Existing Measures of Social and Emotional Development in Early Childhood: Applications for Federal Reporting and Data Collection. Child Trends. https://www.childstats.gov/pdf/Char_Existing_Measures_EC_SocEmotDev.pdf
- 📖 Darling. N.. & Steinberg. L. (1993). Parenting style as context: An integrative model. *Psychological Bulletin*. 113(3). 487–496. https://www.researchgate.net/publication/232493813_Parenting_Style_as_Context_An_Integrative_Model
- 📖 Davies. M.. dhe Stone. T. Psychological Understanding and Social Skills. In B. Repacholi and V. Slaughter (eds). Individual Differences in Theory of Mind: Implications for Typical and Atypical Development. Macquarie Monographs in Cognitive Science. Hove. E. Sussex: Psychology Press. 2003. <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.110.8131&rep=rep1&type=pdf>
- 📖 Delafield-Butt. J.. Dunbar. P.. & Trevarthen. C. (2022) Disruption to the Core Self in Autism. and Its Care. *Psychoanalytic Inquiry*. 42:1. 53-75. DOI: 10.1080/07351690.2022.2007031
- 📖 Denzin. N.K. & Lincoln. Y. S.(2004) Handbook of Qualitative Research. Thousand Oaks: Sage. Cituar tek L. M. Given. 2008. The SAGE Encyclopedia of Qualitative Research Methods: Volume 1 & 2. SAGE Publications. Inc. <https://www.alnap.org/system/files/content/resource/files/main/qualitative-method-sage-ency.pdf>
- 📖 Drost. E. A. (2011). Validity and Reliability in social science research. *Education Research and Perspectives*. 38(1). 105. https://zbook.pub/read/6886f_validity-and-reliability-in-social-science-research.html

- 📖 Dörnyei. Z. (2007). *Research Methods in Applied Linguistics*. Oxford: Oxford University Press. https://www.saint-david.net/uploads/1/0/4/3/10434103/rmal_dny.pdf
- 📖 Ekman. Paul. 2003. *Emotions revealed: Recognizing faces and feelings to improve communication and emotional life*. New York: Times Books. <https://zscalarts.files.wordpress.com/2014/01/emotions-revealed-by-paul-ekman1.pdf>
- 📖 Feinstein. A. 2010. *A History of Autism: Conversations with the Pioneers*. Boston: Wiley-Blackwell - A John Wiley & Sons Ltd.. Publication. <https://www.docme.su/doc/1269812/adam-feinstein---a-history-of-autism--conversations-with-...>
- 📖 Field. A. P. 2005. *Discovering Statistics Using SPSS*. Sage Publications Inc. https://www.researchgate.net/profile/Abdelrahman_Zueter2/post/What_are_the_conditions_for_using_Ordinal_Logistic_regression_Can_anyone_share_the_various_regression_methods_and_their_application/attachment/59d637d8c49f478072ea5080/AS%3A273691429015552%401442264529487/download/DISCOVERING+STATISTICS.pdf
- 📖 Fife-Schaw. C. (2006). *Questionnaire Design*. Cituar tek Breakwell. G. M. et al. *Research Methods in Psychology* (3rd ed.). London: Sage. https://moam.info/research-methods-in-psychology-3rd-edition_5a2835ee1723dd7b80177189.html
- 📖 Frith. U. 2003. *Autism: Explaining the enigma*. 2.nd ed. New Jersey: Wiley-Blackwell.
- 📖 Garcia. A. S., dhe de Guzman. M. R. T. (2017). *Parenting styles. Gender Differences*. SAGE Publications, Inc. ISBN: 9781483384269. https://www.researchgate.net/publication/318602052_Parenting_Styles_Gender_Differences_in
- 📖 Hall. E. T. 2003. *La dimensión oculta: Vigésimo primera edición en español*. México D.F.: Siglo XXI Editores S.A. de C.V. <https://catedrasabugo.files.wordpress.com/2017/06/hall-edward-t-la-dimension-oculta-cap-las-distancias-en-el-hombre-pag-139.pdf>
- 📖 Hammersley. M. 2008. *Assessing validity in social research*. In: Alasuutari. P., Bickman. L. and Brannen J. (eds). *The Sage Handbook of Social Research Method*. London: Sage.. <http://dspace.vnbrims.org:13000/jspui/bitstream/123456789/4679/1/The%20SAGE%20Handbook%20of%20Social%20Research%20Methods.pdf>
- 📖 Hartley. J. (2004). *Case study research*. Cituar tek Ch. Cassell and G. Symon eds. *Essential Guide to Qualitative Methods in Organizational Research*. London: Sage Publications Ltd. <https://smpncilebak2011.files.wordpress.com/2011/11/essential-guide-to-qualitative-in-organizational-research.pdf>
- 📖 Haven EL. Manangan CN. Sparrow JK. Wilson BJ. *The relation of parent-child interaction qualities to social skills in children with and without autism spectrum*

- disorders. *Autism*. 2014 Apr;18(3):292-300. doi: 10.1177/1362361312470036. Epub 2013 Sep 26. PMID: 24072662.
- 📖 Henao. G., Ramírez. C., y Ramírez. M. (2007). Las prácticas educativas familiares como facilitadoras del proceso de desarrollo en el niño y niña. *Revista de psicología. El Agora USB*. 7 (2). 233-240. <http://www.redalyc.org/pdf/4077/407748997003.pdf>
<http://www.redalyc.org/pdf/4077/407748997003.pdf>
- 📖 Hughes. C. 2006. *Qualitative and Quantitative Approaches to Social Research*. UK: University of Warwick. <https://www.scribd.com/document/135552364/Quantitative-and-Qualitative-Approaches>
- 📖 Huta. V. (2012). Linking peoples' pursuit of eudaimonia and hedonia with characteristics of their parents: Parenting styles, verbally endorsed values, and role modeling. *Journal of Happiness Studies*. 13. 47-61. doi: 10.1007/s10902-011-9249-7
- 📖 Jurevičienė. M., Kaffemaniene. I. (2018). Concept and Structural Components of Social Skills. *Baltic Journal of Sport and Health Sciences* 3(86).
- 📖 Jurevičienė. M., Kaffemaniene. I., dhe Ruškus. J. (2012). Concept and Structural Components of Social Skills. *SOCIALINIAI MOKSLAI*. Nr. 3 (86); 2012; 42–52. <https://journals.lsu.lt/baltic-journal-of-sport-health/article/download/266/262/525>
- 📖 Karaj. Th. (2005). *Psiklogjia e zhvillimit te femijes (Botimi i dyte)*. Progres: Tirane.
- 📖 Kiran. K. (2017). Parenting Styles as Perceived by Parents and Children. *International Journal of Science and Research (IJSR)*. https://www.researchgate.net/publication/324522257_Parenting_Styles_as_Perceived_by_Parents_and_Children
- 📖 Knapp. Mark L. 2009. *Nonverbal communication in human interaction* (8ed) Cengage Learning. USA. <https://www.pdfdrive.com/nonverbal-communication-in-human-communication-e184537382.html>
- 📖 Koegel. L. K., Bryan. K. M., Pumpki. S., Vaidya. M., Camarata. S. 2019. Intervention for Non-verbal and Minimally-Verbal Individuals with Autism: A Systematic Review. *International Journal of Pediatric Research*. 5 (2): 1-16. doi: 10.23937/2469-5769/1510056.
- 📖 Koh. C. E. & Nam. K. T. 2005. Business use of the internet: a longitudinal study from a value chain perspective. *Industrial Management & Data Systems*. 105. Cituar tek Hamed Taherdoost. Validity and Reliability of the Research Instrument; How to Test the Validation of a Questionnaire/Survey in a Research. *International Journal of Academic Research in Management (IJARM)*. 2016. 5. <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-02546799/document>
- 📖 Larrosa Sopena. D. (2015). *El uso de recursos musicales en la comunicación de niños con trastornos de espectro autista*. Tesis de maestría. Universidad de la República. Montevideo. <http://cdjornadas-inico.usal.es/docs/273.pdf>

- Leedy. P.. Ormrod. J.E. (2015). *Practical Research. Planning and Design* 11th Edition. Pearson.
[https://pcefet.com/common/library/books/51/2590_%5BPaul_D._Leedy._Jeanne_Ellis_Ormrod%5D_Practical_Res\(b-ok.org\).pdf](https://pcefet.com/common/library/books/51/2590_%5BPaul_D._Leedy._Jeanne_Ellis_Ormrod%5D_Practical_Res(b-ok.org).pdf)
- Loparic. Z.. Vasconcelos Ribeiro. C. 2018. *Winnicott and the Future of Psychoanalysis*. São Paulo: DWW Editoria. <https://ibpw.org.br/wp-content/uploads/2018/10/Winnicott-and-the-future-of-psychoanalysis-1.pdf>
- Marrota. R.. Messina. G...et al. 2020. *The Neurochemistry of Autism*. brain sciences. MDPI. <https://www.mdpi.com/2076-3425/10/3/163/pdf>
- Martos. J.. dhe Ayuda. R. (2002). *Comunicación y lenguaje en el espectro autista: El autismo y la disfasia*. Revista de Neurología 1 (34): S58-S63. https://www.researchgate.net/publication/331124446_Comunicacion_y_lenguaje_en_el_espectro_autista_el_autismo_y_la_disfasia
- Mason. J. (2002). *Qualitative Researching* (2ed). London: Sage. http://www.sxf.uevora.pt/wp-content/uploads/2013/03/Mason_2002.pdf
- Mathers N. Fox N. and Hunn A. 2007. *Surveys and Questionnaires*. The NIHR RDS for the East Midlands / Yorkshire & the Humber. https://www.rds-yh.nihr.ac.uk/wp-content/uploads/2013/05/12_Surveys_and_Questionnaires_Revision_2009.pdf
- Merino. C & Arndt. E. (2004). *Análisis factorial confirmatoria de la Escala de Estilos de Crianza de Steinberg: validez preliminar de constructo*. <https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/1112226.pdf>
- Merino. C. (2009). *Adaptación de la escala de Estilos de Crianza de Steinberg*. http://www.freewebs.com/cesarmerino/Store_of_pub/Crianza.pdf
- Merriam-Webster Online Dictionary. (2009). *Case Study*. Cituar tek B. Flyvbjerg. Case Study. Sage Pub. US. https://us.sagepub.com/sites/default/files/upm-assets/51013_book_item_51013.pdf
- Molina. A. (2002). *¿Joven insatisfecho = joven rebelde?*. Pscothema. 27. 14-18. <http://search.proquest.com/docview/315964586?accountid=45097>
- Monfort Juárez. I. 2009. *Comunicación y lenguaje: bidireccionalidad en la intervención en niños con trastorno de espectro autista*. Revista de Neurología. 48 (2): S53-S56. doi: <https://doi.org/10.33588/rn.48S02.2008758>. https://faros.hsjdbcn.org/adjuntos/293.2-comunicacion_lenguaje.pdf
- Morales. J. C. (2014). *Los estilos de crianza empleados por los responsables de las niñas y niños en relación al maltrato y violencia escolar que se presenta en los centros de educación básica fiscales del área urbana del cantón baños*. (Tesis de Licenciado en Psicología). Universidad Técnica de Ambato. Ambato. Ecuador. <http://repo.uta.edu.ec/handle/123456789/7826>
<http://repo.uta.edu.ec/handle/123456789/7826>

- 📖 Nano. L. (2017). Femijet me nevoja te vecanta: Aspekte qe lidhen me karakteristikat. vleresimin dhe trajtimin e tyre. Cikel Leksionesh. Tirane.
- 📖 Nickl-Jockschat. T., Habel. U., Michel. T. M., Manning. J., Laird. A. R., Fox. P. T., Schneider. F., & Eickhoff. S. B. (2012). Brain structure anomalies in autism spectrum disorder--a meta-analysis of VBM studies using anatomic likelihood estimation. *Human brain mapping*. 33(6). 1470–1489. <https://doi.org/10.1002/hbm.21299>
- 📖 Norman. G. R., & Streiner. D. L. (2003). PDQ statistics (Vol. 1). PMPH-USA. [https://www.yumpu.com/en/document/read/5047707/pdq-statistics-third-edition-faculty-of-health-sciences-mcmaster-](https://www.yumpu.com/en/document/read/5047707/pdq-statistics-third-edition-faculty-of-health-sciences-mcmaster)
- 📖 Oluwatayo. J. 2012. Validity and reliability issues in educational research. *Journal of Educational and Social Research* 2. 391-400. <https://www.richtmann.org/journal/index.php/jesr/article/view/11851/11458>
- 📖 Onwuegbuzie. A. and Leech. N. 2010. Generalization Practices in Qualitative Research: A Mixed Method Case Study. *Quality and Quantity*. <https://link.springer.com/article/10.1007/s11135-009-9241-z>
- 📖 Pediconi. A. G. 2020. Autism as a Controversial Concept. What Kind of Special Educational Needs Can We Find with Autism? (Autyzm jako koncepcja kontrowersyjna. Jakie specjalne potrzeby edukacyjne wiążą się z autyzmem?). University of Urbino. Italy. DOI: 10.17951/pe/2020.4.153-169. <https://journals.umcs.pl/pe/article/download/11143/8634>
- 📖 Peña. M. (2011). *Tipos de crianza*. Universidad Católica de la Santísima Concepción. Concepción. Chile. <http://es.scribd.com/doc/58497960/tipos-de>
<http://es.scribd.com/doc/58497960/tipos-de-crianza-scribdcrianza#scribd>
<http://es.scribd.com/doc/58497960/tipos-de-crianza-scribd>
- 📖 Peshkin. A. (1993) The Goodness of Qualitative Research. *Educational Researcher*. 22(2). <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download;jsessionid=27165176952919E5351988D776F53B87?doi=10.1.1.964.1034&rep=rep1&type=pdf>
- 📖 Petursdottir. A. I., & Carr. J. E. 2018. Applying the Taxonomy of Validity Threats from Mainstream Research Design to Single-Case Experiments in Applied Behavior Analysis. *ResearchGate*. https://www.researchgate.net/publication/327777626_Applying_the_Taxonomy_of_Validity_Threats_from_Mainstream_Research_Design_to_SingleCase_Experiments_in_Applied_Behavior_Analysis
- 📖 Power T. G. (2013). Parenting dimensions and styles: a brief history and recommendations for future research. *Childhood obesity (Print)*. 9 Suppl(Suppl 1). S14–S21. <https://doi.org/10.1089/chi.2013.0034>
- 📖 Riso. W. (2006). *Terapia cognitiva. Fundamentos teóricos y conceptualización del caso Clínico*. Bogotá: Editorial Norma.
- 📖 Rogel-Ortiz. F. 2005. “Autismo”. *Gaceta Médica de México* 141 (2): 143-7. <http://www.scielo.org.mx/pdf/gmm/v141n2/v141n2a9.pdf>.

- 📖 Rohde. P A., Atzwanger. K., Butovskaya. M., Lampert. A. (2003). Perceived parental favoritism, closeness to kin, and the rebel of the family: The effects of birth order and sex. *Evolution and Human Behavior* 24(4). https://www.researchgate.net/publication/263498562_Perceived_parental_favoritism_closeness_to_kin_and_the_rebel_of_the_family_The_effects_of_birth_order_and_sex
- 📖 Ruiz-Leyva. P. (2009) “El autismo”. Editorial Ittakus; España. Madrid. <https://www.yumpu.com/es/document/view/4485639/el-autismo-publicatuslibroscom>
- 📖 Rulicki. S. 2011. Comunicación no verbal: Cómo la inteligencia emocional se expresa a través de los gestos. Buenos Aires: Ediciones Granica S.A. https://www.academia.edu/24439161/Comunicacin_no_verbal
- 📖 Salirrosas. C. & Saavedra. J. (2014). Percepción de algunos estilos de crianza y el episodio depresivo en el adulto. *Rev. Neuropsiquiatr* 77(3). <http://www.scielo.org.pe/pdf/rnp/v77n3/a04v77n3.pdf>
- 📖 Sarwar. S. (2016). Influence of Parenting Style on Children’s Behaviour. *Journal of Education and Educational Development*. Vol. 3 No. 2. 222-249. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1161470.pdf>
- 📖 Salavera. C., Usán. P., & Quilez-Robres. A. (2022). Exploring the Effect of Parental Styles on Social Skills: The Mediating Role of Affects. *International journal of environmental research and public health*. 19(6). 3295. <https://doi.org/10.3390/ijerph19063295>
- 📖 Saunders. M., Lewis. P. and Thornill. A. 2012. Formulating the research design. In: Saunders. M., Lewis. P. and Thornill. A. (6th ed). *Research Method for Business Students*. England: Pearson. https://sfa2142120804c535.jimcontent.com/download/version/1436278548/module/10058477483/name/Research_Methods_for_Business_Students.pdf
- 📖 Sauer AK, Stanton JE, Hans S, et al. Autism Spectrum Disorders: Etiology and Pathology. In: Grubruker AM, editor. *Autism Spectrum Disorders*. Brisbane (AU): Exon Publications; 2021 Aug 20. Chapter 1. Available from: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK573613/> doi: 10.36255/exonpublications.autismspectrumdisorders.2021.etiology
- 📖 Schaffer. R., & Crook. Ch. 2017. The role of the mother in early social development. doi: 10.4324/9781315169675-3. https://www.researchgate.net/publication/330172568_The_role_of_the_mother_in_early_social_development
- 📖 Schreiber. J.B. & Asner-Self. K. (2011). *Educational Research*. Wiley Inc. <https://www.scribd.com/document/365514183/J-Schreiber-Kimberly-Asner-Self-Educational-Research-1>
- 📖 Shehu. A. (2018). *Psikopatologjia e Fëmijërisë dhe Adolehencës*. Cikel Leksionesh. Tiranë.

- 📖 Straub. D., Boudreau. M.-C. & Gefen. D. 2004. Validation guidelines for is positivist research. *Communications of the Association for Information Systems*. 13. 380-427. https://www.researchgate.net/publication/228783869_Validation_Guidelines_for_IS_Positivist_Research
- 📖 Silvermann. D. (2006). *Interpreting Qualitative Data: A Guide to the Principles of Qualitative Research* (5ed). Sage Publications Ltd. https://www.researchgate.net/publication/31718316_Interpreting_Qualitative_Data_Methods_for_Analyzing_Talk_Text_and_Interaction_D_Silverman
- 📖 Sokoli. E., dhe Braho. L. (2017). *Hyrje ne psikodiagnostike*. Cikel Leksionesh.
- 📖 Sulo. P. (2022). Shqipëri. numër në rritje i fëmijëve me autizëm. *Zeri i Amerikes*. <https://www.zeriamerikes.com/a/6460728.html>
- 📖 Stake R.E. (2010) *Qualitative Research: Studying How Things Work*. Guilford Press. <http://repository.umpwr.ac.id:8080/bitstream/handle/123456789/3718/Qualitative%20research%20%20studying%20how%20things%20work.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- 📖 Tager-Flusberg. H., dhe Kasari. C. 2013. “Assessing the Minimally Verbal SchoolAged Child with Autism Spectrum Disorder”. *Autism Research: Official Journal of the International Society for Autism Research* 6 (6): 468-78. doi: 10.1002/aur.1329
- 📖 Talib. J., dhe Mohamad. Z. (2015). Effects of Parenting Style on Children Development. *World Journal of Social Sciences* Vol. 1. No. 2. 14-35. https://www.researchgate.net/publication/265025870_Effects_of_Parenting_Style_on_Childrent_Development
- 📖 Timpano. K. R., Keough. M. E., Mahaffey. B., Schmidt. N. B., & Abramowitz. J. (2010). Parenting and obsessive compulsive symptoms: Implications of authoritarian parenting. *Journal of Cognitive Psychotherapy: An International Quarterly*. 24. 131-164. doi: 10.1891/0889-8391.24.3.151
- 📖 Tripathi. N. 2015. Parenting Style and Parents’ Level of Stress having Children with Autistic Spectrum Disorder (CWASD): A Study based on Northern India. *Neuropsychiatry (London)*. 5(1). 42–49
- 📖 Torío. S., Peña. V., Rodríguez. M. (2008). Estilos educativos parentales. Revisión bibliográfica y reformulación teórica. *Revista* 20. 151-178. <http://campus.usal.es/revistastrabajo/index.php/1130-374/article/viewFile/988/1086>
- 📖 Waiflein. Megan. 2013. “The progression of the field of kinesics”. Senior Theses – Anthropology 3. <https://ir.library.illinoisstate.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1002&context=sta>
- 📖 Wee. Y. S. & Quazi. H. A. 2005. Development and validation of critical factors of environmental management. *Industrial Management & Data Systems*. 105.

- <https://books.google.al/books?id=hx8vDwAAQBAJ&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false>
- 📖 Whiston. S. C. (2012). Principles and applications of assessment in counseling. Cengage Learning. USA. file:///C:/Users/HP/Downloads/principles-and-applications-of-assessment-in counseling_compress.pdf
- 📖 Winnicott. D. 1967. Cituar tek Z. Loparic and C. Vasconcelos Ribeiro. 2018. Winnicott and the Future of Psychoanalysis. São Paulo: DWW Editoria. <https://ibpw.org.br/wp-content/uploads/2018/10/Winnicott-and-the-future-of-psychoanalysis-1.pdf>
- 📖 Winnicott. R.. Shepherd. R.. & Davis. M. 2018. Psycho-Analytic Explorations. Routledge. Taylor & Francis Group. USA. <https://dl.uswr.ac.ir/bitstream/Hannan/32657/1/9781855758537.pdf>
- 📖 Woolfolk. A. (2011). Psikologji Edukimi (11 ed). CDE. Tirane. ISBN: 978-99956-726-7-6.
- 📖 Vega. M. (2006). *Estilos de crianza y sus efectos. Taller para padres*. Instituto Alemán de Valdivia. www.educarchile.cl
- 📖 Ventola. P.. Lei. J.. Paisley. C.. Lebowitz. E.. & Silverman. W. (2017). Parenting a Child with ASD: Comparison of Parenting Style Between ASD, Anxiety, and Typical Development. *Journal of autism and developmental disorders*. 47(9). 2873–2884. <https://doi.org/10.1007/s10803-017-3210-5>
- 📖 Villegas. M.. Alonso. M.. Alonso. B. & Martínez. R. (2014). Percepción de crianza parental y su relación con el inicio del consumo de drogas en adolescentes mexicanos. *Aquichan. Vol. 14* (1) 1. 41-52. Universidad de la Sabana. Sabana. Bogotá. <http://aquichan.unisabana.edu.co/index.php/aquichan/article/view/2672/html>
- 📖 Yin. R. K. (2003). Case study research: Design and methods (3rd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage. https://iwansuharyanto.files.wordpress.com/2013/04/robert_k_yin_case_study_research_design_and_mebookfi-org.pdf